

02

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ТЕОРИЈСКА ПИТАЊА ПОЛИТИКЕ

Весна Станковић Пејновић, Миша Стојадиновић,
Вишња Станчић, Предраг Терзић, Душан Достанић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Драгана Коларић, Милица С. Бошковић, Бранкица Б. Јанковић,
Зоран Стојиљковић, Душан Спасојевић, Јелена Лончар,
Јасмина С. Петровић, Драгана С. Стјепановић-Захаријевски,
Весна Д. Милтојевић, Зоран Драгишић, Милош Јовановић,
Душан Пророковић

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

Слађана Младеновић, Адријана Стојановић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

Година XX vol. 40

Број 2/2013.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 2/2013. XX vol. 40

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Миша Стојадиновић

Дејана Вукчевић (за енглеско издање)

Редакција часописа

Милан Јовановић

Јасна Милошевић Ђорђевић

Милош Кнежевић

Ђуро Бодрожич

Живојин Ђурић

Ђорђе Стојановић

Дејана Вукчевић

Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић, Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић

Драган Симеуновић

Сретен Сокић

Милан Брдар

Милован Митровић

Зоран Стојиљковић

Радослав Гађиновић

Драгана Митровић

Миломир Степић

Љубиша Деспотовић

Михаило Пешић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata

Виталиј Шаров

Simon James Critchley

Iver B. Neumann

Anastasia Mitrofanova

Goran Kovacic

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

E-mail: smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Прелом и штампа - Еселог д.о.о, Београд

Тираж: 500 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

Уводник	7-8
Тема броја:	
ТЕОРИЈСКА ПИТАЊА ПОЛИТИКЕ	
<i>Весна Станковић Пејновић</i>	
ПОЛИТИКА КАО МОЋ КОД МАКИЈАВЕЛИЈА И НИЧЕА	11-29
<i>Миша Стојадиновић</i>	
САВРЕМЕНА ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ	31-46
<i>Вишња Станчић</i>	
РОЛСОВА ИДЕЈА ЈАВНОГ УМА	47-59
<i>Предраг Терзић</i>	
СХВАТАЊЕ СПОЉНЕ СЛОБОДЕ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА	61-73
<i>Душан Достанић</i>	
ОДРЕЂЕЊЕ ЕКСТРЕМИЗМА – ПРОБЛЕМИ И НЕДОУМИЦЕ	75-92
ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ	
<i>Драгана Коларић</i>	
ЗЛОЧИН АГРЕСИЈЕ ИЗМЕЂУ ПРАВА И ПОЛИТИКЕ	93-117
<i>Милица С. Бошковић, Бранкица Б. Јанковић</i>	
ДРУШТВЕНЕ ОКОЛНОСТИ НАСИЉА – МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ КОНЦЕПТА „ПОМИРЉИВЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ“	119-133
<i>Зоран Стојиљковић, Душан Спасојевић, Јелена Лончар</i>	
ИЗБОРНА ПОНУДА И ИДЕОЛОШКО ПРОФИЛИСАЊЕ СТРАНАКА У СРБИЈИ	135-150

<i>Јасмина С. Петровић, Драгана С. Стјепановић-Захаријевиќ,</i>	
<i>Весна Д. Милтојевић</i>	
СИРОМАШТВО У ТЕОРИЈСКОМ ДИСКУРСУ И СТРАТЕШКИМ ДОКУМЕНТИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	151-172
<i>Зоран Драгишић</i>	
ПРОЦЕС ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ СРБИЈЕ	173-186
<i>Милош Јовановић</i>	
ПОСЛЕХЛАДНОРАТОВСКИ СВЕТ ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ СИЛЕ	187-204
<i>Душан Пророковић</i>	
ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ (БЈР) МАКЕДОНИЈЕ	205-222
<i>ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ</i>	
<i>Слађана Младеновић</i>	
АНАТОМИЈА САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ	223-228
<i>Адријана Стојановић</i>	
ПОИМАЊЕ МЕДИЈА И ПОЛИТИКЕ: ПЕТ ПРИНЦИПА ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ...	229-234

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word	7-8
<i>This Issue's Theme:</i>	
THEORETICAL ISSUES OF POLITICS	
<i>Vesna Stankovic Pejnovic</i>	
POLITICS AS POWER BY MACHIAVELLI AND NIETZSCHE	11-29
<i>Misa Stojadinovic</i>	
MODERN STATE IN BETWEEN THEORY AND PRACTICE	31-56
<i>Visnja Stancic</i>	
RAWLS'S IDEA OF PUBLIC REASON	47-59
<i>Predrag Terzic</i>	
THE UNDERSTANDING OF EXTERNAL FREEDOM IN THE WORK OF VLADIMIR JOVANOVIC	61-73
<i>Dusan Dostanic</i>	
DEFINITION OF EXTREMISM – PROBLEMS AND DOUBTS	75-92
ESSAYS AND STUDIES	
<i>Dragana Kolaric</i>	
CRIME OF AGGRESSION BETWEEN LAW AND POLITICS	93-117
<i>Milica S. Boskovic, Brankica B. Jankovic</i>	
SOCIAL CONDITIONS OF VIOLENCE – POSSIBILITY FOR USING "PEACEMAKING" CRIMINOLOGY CONCEPT	119-133
<i>Zoran Stojiljkovic, Dusan Spasojevic, Jelena Loncar</i>	
ELECTORAL BID AND IDEOLOGICAL PROFILE OF POLITICAL PARTIES IN SERBIA	135-150

<i>Jasmina S. Petrovic, Dragana S. Stjepanovic-Zaharijevski, Vesna D. Miltojevic</i>	
POVERTY IN THEORETICAL DISCOURSE AND STRATEGIC DOCUMENTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA	151-172
<i>Zoran Dragisic</i>	
THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION AND SERBIAN NATIONAL SECURITY	173-186
<i>Milos Jovanovic</i>	
POST-COLD WAR WORLD BETWEEN IDEOLOGY AND POWER POLITICS	187-204
<i>Dusan Prorokovic</i>	
GEOPOLITICAL POSITION OF (FYR) MACEDONIA	205-222
OVERVIEW, REVIEWS AND POLEMICS	
<i>Sladjana Mladenovic</i>	
ANATOMY OF MODERN STATE	223-228
<i>Adrijana Stojanovic</i>	
MAKING SENSE OF MEDIA AND POLITICS: FIVE PRINCIPLES IN POLITICAL COMMUNICATION	229-234

УВОДНИК

Пред вама се налази други број часописа Српска политичка мисао у 2013. години. Овај број је посвећен неким од актуелних проблема из домена политичке теорије и других научних питања. Имајући ово у виду треба истаћи да се теоријске анализе политичких проблема не баве само проучавањем тога како политика функционише, већ и нормативним питањима како би она требало да функционише. У том смислу су радови који се налазе у главној теми овог броја веома занимљиви, јер на један критички начин приступају управо овом проблему. Рад Весне Станковић Пејновић полази од питања да ли данас, у доба универзалних слобода и једнакости, изграђене демократске институције стварно осигуравају праведност, слободу и једнакост или у ствари имамо само онолико права колико имамо моћи. Након њега налази се рад који се бави анализом савремене државе и прегледом неких од најзначајнијих теоријских приступа овом феномену аутора Мише Стојадиновића, истовремено истичући да се држава устоличила као један од најважнијих елемената друштвеног и политичког живота, као и да је данас готово немогуће замислити начин на који би друштво функционисало без ње. Затим, ту је и рад Вишње Станчић који у фокус своје анализе ставља Ролсову идеју јавног ума, као и примедбе изнете у вези са овим концептом, као и могућим одговорима на њих. Треба поменути и рад Предрага Терзића који анализира схватање спољне слободе у делу Владимира Јовановића, а који представља наставак ауторове анализе дела овог великог мислиоца. Подсетимо се да је у броју 4. у 2012. години Терзић пропитивао схватање унутрашње слободе Владимира Јовановића. Овде се налази и рад Душана Достанића који се бави мањкавостима доминантне дефиниције екстремизма, који указује на терминолошку збрку и изједначавање екстремизма са другим појмовима.

Поред радова посвећених главној теми овог броја часописа овде можете наћи и рубрику „Огледи и студије“, такође, испуњену великим бројем веома значајних радова са политиколошког, правног и социолошког аспекта. У том смислу, у овом делу се анализирају нека од горућих питања која се данас налазе пред нашоом земљом, а то је проблем сиромаштва и европских интеграција, као и анализа изборне понуде и идеолошког профилисања политичких партија у Србији. Ту су и радови који се баве геополитичким анализама, не само са становишта Балкана већ и на глобалном нивоу.

Поштоване колеге, надамо се да ћемо и овим бројем часописа задовољити ваше потребе научно-истраживачког рада, као и да ћемо тиме оправдати квалитет који ужива наш часопис. Подсећамо вас да се од овог броја примењује измењено упутство за ауторе које можете наћи на крају нашег часописа. Рок за слање радова за следећи број је 10. 08. 2013. године.

ТЕМА БРОЈА

ТЕОРИЈСКА ПИТАЊА
ПОЛИТИКЕ

УДК 321.01

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2013.
год. 20. vol. 40.
стр. 11-29.

Весна Станковић Пејновић

Ниш

ПОЛИТИКА КАО МОЋ КОД МАКИЈАВЕЛИЈА И НИЧЕА

Волим оне који теже ка немогућем.

Гете

Сажетак

Аутор у раду полази од питања да ли данас у доба универзалних слобода и једнакости, изграђене демократске институције стварно осигуравају праведност, слободу и једнакост или имамо онолико права колико имамо моћи? На темељу таквог става значај истраживања се базира на тези да се иза великих слободарских идеја, идеје доминације у политици која није остварење слободе него остварење моћи. У раду се на примјерима ставова Макијавелија и Ничеа показује перспектива сагледавања политике као моћи, методом упоредне анализе. За Макијавелија, Чезаре Борџија посједује врлину коју карактеризира храброст, одважност и снага за промјене, док Ниче сматра да Наполеон има „активну снагу“, способност за умјетност насиља и организовања које су потребне у изградњи државе. Њихов циљ је обнова, супротно декадентној теорији једнакости и моралности сажаљења, политичких теорија и државног устројства које су утемељене на патосу дистанце и поретку по ранговима. Циљ рада је показати како виши човјек или владар може исказати своју иморалну моћ без ограничења у политичком оквиру и ако имају довољно снаге држава је примарно инструмент њихове моћи то јер је воља ка моћи темељ филозофије политике.

Кључне ријечи: Макијавели, Ниче, Чезаре Борџија, Наполеон, моћ, политика.

Да ли данас у доба универзалних слобода и једнакости, изграђене демократске институције стварно осигуравају праведност,

слободу и једнакост или имамо онолико права колико имамо моћи? Не крију ли се иза великих слободарских идеја, идеје доминације у политици која није остварење слободе него остварење моћи? Данас је човјек под окриљем демократије само слаб и немоћан дио огромног апарата моћи, а његова декоративна улога огледа се на изборима којима декларативно бира своје „представнике“ који су углавном заинтересирани за властити пробитак. Зато се и данашња политика може сагледавати кроз призму Макијавелија (Machiavelia) и Ничеа (Nietzschea) јер разоткривена њиховим гледиштима, показује и данашње стање ствари. Под окриљем великих ријечи борбе за слободу и праведност, људских права, крију се манипулативне технике обмана, лажи, прикривања и на крају тежња за освајањем моћи које увелико користе политичари, док највише успјеха имају јаке личности, иако је наше доба увелико осиромашено каризматичним лидерима са визијама. Стално је изражена потреба потицања невоља и патњи које окружују људе и коју политичари и потичу, чак их и појачавају, искориштавајући је за остварење својих циљева. Њима су стално и изнова потребни неки други и њихова невоља и проблеми као предувјет њихове неопходности. Сходно томе манипулира се и људском потребом и жељом за проналаском смисла живота који се вјештим медијским техникама обликују по потребама политичких странака и лидера. Због свега тога је иморалан приступ политици, кроз перспективу Макијавелија и Ничеа, само приказ политичке реалности.

Макијавели политику схваћа као цјелину и средство којим човјек мора овладати у складу са временом, тј. нуждом, као израз особних интереса и амбиција, тј. тежњи ка моћи. Политика је једно од највећих човјекових умјећа и стваралаштва, али и Ниче и Макијавели тврде да нема наслеђене моралне базе за било који облик политичке легитимације јер су доктрине вриједности само деривације технике моћи. Ниче, као Макијавелијев сљедбеник слави индивидуализам Ренесансе чији је концепт утемељен на чињеници да је врлина слиједити свој властити идеал човјека и законе нових вриједности које је сам утемељио. Самим тим политика не смије бити повјерена масама које немају капацитета разумјети комплексност друштвених и политичких питања јер им је прирођена потреба за подређености. Ипак, за било који облик владавине потребно је одобрење поданика иако су они само инструмент да се дође до моћи и до власти. Темелј таквог става Макијавели, па касније и Ниче, налази у чињеници да су масе заведене јер једноставно траже некога тко би их обмануо. Обојица настоје показати да је политика само проблем моћи насупрот било каквом другом питању те

да нема права које се не темељи на моћи, а да се свако право, као и слобода, мора освојити. Иморалност политике дио је иморалности самог живота или природних закона.

МАКИЈАВЕЛИЈЕВО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИЧКОГ

Макијавели раздваја морал од политике оправдавајући употребу свих средстава у политичком животу уколико су усмјерена ка остварењу циља те таквим приступом обнавља политику у њеном старом достојанству.¹⁾ За њега је политика врста умјетничког дјела којом се обликује једна политичка заједница. Такво схваћање касније прихвата и Ниче. Политика се по Макијавелију темељи на два основна принципа: врлини и срећи. Врлина као умјешност или способност, а срећа судбина, нужност и (не)повољне околности те од њих у највећој мјери зависи стабилност и успјех државе. Принцип врлине је истовремено и принцип снаге и окретности, принцип политичке слободе и политичког активизма. Читаво Макијавелијево учење о политици базира се на моћи те између политике и моћи постоји знак једнакости те су политика и моћ, избор мањег од два зла. Стјецање моћи је темељ стварања политичког устроја јер је моћ енергија, витални капацитет који покреће све људске активности и живот сам. Политика је агонални простор између човјека и свијета и између људи.

Владари, и људи који се баве политиком, који се колебају између двије опције и крену средњим путем, изабрали су, по Макијавелију, најопасније рјешење.²⁾ Компромисна рјешења су најгора могућа, тако да се мора знати бити бескомпромисан јер колебљивцима није мјесто у политици. Зато он, као и Ниче, одбацује Аристотелово схваћање да врлина лежи у средњем путу, сматрајући да у политици треба избјећи осредњост јер је она опасна, истичући изразиту предност принципа политичке ефикасности у односу на политику колебљивости и компромиса. Природа човјека је овисна о „Природи“ самој и судбини која има своје непознате законе те самим тим човјек није у стању контролирати и водити судбину већ само стварати врлину која се постиже кроз борбу (са самим собом, својим боловима и слабостима), са Природом и самом Фортуном.

1) Arendt, Hannah: *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago, 1989, p. 35

2) Machiavelli, Niccolo: *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija u: Izabrano djelo I*, Globus, Zagreb, 1985, str.204.

Тврдоглавост је зато једна од примарних врлина човјека од политике.

Политика се заснива на принципима двојних извора моћи: један дио снаге извире из фортуне, а друга из врлине владара. Фортуна је судбина, али и срећа, а врлина је умјешност и способност владара. По његовој процјени судбина може одлучити у половини наших дјела, а остало зависи од човекових способности. Макијавели успоређује судбину са женом јер је каприциозна те тко хоће њоме владати, треба је тући и кротити.... Савладавају ју је, не напросити, него они који поступају хладно и зато је увијек, као жена, пријатељица младића, зато што су несмотренији, бјеснији, па јој и одважније заповиједају.³⁾ Моћ је на морал равнодушна. Постизање, одржавање и увећање моћи је довољно оправдање за одређење средстава која се користите за остварење циља. Легитимност остварења моћи темељ је примјене најокрутнијих дјела. Моћ је та која одређује шта се може користити у борби за њено остварење или опстанак на власти јер он прагматично види политику, све што је ефикасно и успјешно то је и дозвољено и није подложно априорном моралном суду, већ само успјеху у остварењу циља. Макијавели даје предност одбојној страни моћи јер нема високо мишљење о људима због тога што је људска природа непостојана, а људи су поводљиви, не заборављају старе увреде, а вређају из страха или мржње. Због тога, ако владар треба бирати између поштивања или страха поданика, иако би пожељно било и једно и друго, много је сигурније, када се већ мора бити без једног, да се поданици плаше него да владар буде вољен,⁴⁾ а све због људске природе јер, људи су незахвални, непостојани, претворни, бјеже од опасности, лакоми ... и док им чиниш добро, сасвим су твоји, нуде ти своју крв, имање, живот, дјецу ... али, кад си у невољи, окрећу главу од тебе.⁵⁾ С друге стране, љубав је мање сигуран темељ владања, јер је нестабилнија и није трајна као страх.

Макијавелијево схваћање моћи базирано је на политичкој моћи која је сама по сама себи циљ, а њезино увећање и одржавање мора бити ефикасно. Моћ Макијавели види као дуалност која се темељи на закону и на сили. Макијавели показује да у држави постоје два начина борбе и моћи, законом и силом. Иако је први више својствен човјеку, а други животињама,⁶⁾ како често први ни-

3) Makijaveli, Nikolo: *Vladalac*, Beograd, Ušće, 2004, str.106.

4) Исто, стр. 70.

5) Исто, стр. 71.

6) Исто, стр. 59.

је довољан, мора се прибјећи другом те је потребно владање и као човјека и као животиње.⁷⁾ Занимљив је и Макијавелијев савјет по коме би се владар требао угледати на животиње, имати снагу, лукавост, сналажљивост. Он прави разлику између човјека и животиње, али та дистинкција није ни изблиза тако оштро направљена, иако човјека не схваћа као карику у низу биолошких организама у коме нема хијерархије и подјеле бића на виша и нижа.

Сила се двоструко манифестира, лукавством лисице и одважношћу лава јер треба бити лисица и познати замке, и бити лав и плашити вукове.⁸⁾ Ниче одабире лисицу јер је његов рат утемељен на ратовању лукавих. Владар по угледу на лава треба имати храброст, срчаност, непопустљивост, агресивност, одлучност по угледу на лисицу, лукавост, промишљеност, опрезност, брзину у превртљивости те сходно таквом ставу мудар владар не треба одржати дату ријеч када је то против њега и када су нестали узроци или се промјене околности који су га навеле да одржи дату ријеч.

Колико је Макијавели био у праву показује и данашње стање свијести које се није промијенило нити 500 година након Макијавелија јер је народ склон заборава те нема разлога да владар буде досљедан својим изреченим ставовима. Макијавели сматра да моћ дјелује истовремено и као реална и као виртуелна снага. Квалитете које владару могу донијети похвале или покуде су дарежљивост, грабежљивост, окрутност, благод; непоузданост, поузданост, емпатија, охолост, храброст, малодушност, упорност, попустљивост; озбиљност, лакomisленост. Ако владар и нема све те особине умјетношћу претварања потребно је да се прави да их има.⁹⁾ Дуалност моћи указује се као релацијска категорија према јавности, као друштвени однос, али овиси и о перцепцији и утисцима оних који ту моћ примају те се понекад моћ исказује на различите начине како би што боље прикрила своју стварну страну. Свијет моћи владара је сложен, промјенљив инепредвидљив те је неопходна способност прорачунљивости кроз систем и извор информирања. Примјер за такав савјет Макијавели налази код папе Александра VI Борџије, који је толико учинио својом способношћу, новцем, силом и лукавством.

Владар се треба понашати пријетворно и љубазно према свима, јер му пријети опасност од свакога и стално носити маску како би лакше друге демаскирао. Централни дио политике мора

7) Исто, стр. 73.

8) Исто, стр. 74.

9) Исто, стр. 66.

бити независан јер је онда могуће стварати властите законе, односно институционализовати слободу јер су темељ политике добри закони и добра војска.¹⁰⁾

Успјешност се у политици не постиже људскошћу, самилошћу и добрим дјелима јер је политика подручје у којој су сва правила и средства дозвољена. Људи се боре међу собом или због нужде, или због амбиције која је толико моћна да људе не напушта без обзира како висок њихов положај био. Психолошко објашњење такве људске природе Макијавели види у бескрајним људским жељама које не могу бити остварене те долази до незадовољства оним што се има, а самим тим и неиспуњености.¹¹⁾ Маса је глупа, неодлучна и заводљива, беспомоћна без вођа, много пута могу себи донијети пропаст заваравани привидним добром, а још лакше заведени великим надама и јаким обећањима те их владари морају увјеравати или присиљавати на корисна дјела.¹²⁾

Политички поредак постиже највећу ефикасност ако се ослони на људски егоизам, као најјачи и најефикаснији мотив дјеловања. Такав начин размишљања касније ће прихватити и Хобс разумијевајући људску природу као агресивну и посесивну. Људи немају границе у стјецању моћи, материјалних добара и посједовања имовине.

Сврха политичког живота треба бити усмјерена ублажавању непостојаности људске природе те ако је могуће превладавању егоистичних интереса, нездраве амбиције, декаденције и зла те спретан владар може утјецати на људе и њихову природу, подвргавајући их законима и владавини. Људи слиједе интересе, а не идеале, узвишене осјећаје и племенитост душе о којима су маштали хуманисти, који су хтјели вратити човјека у човјеков свијет,¹³⁾ али у идеализирани свијет утопијског оптимизма и наде да је могуће изградити бољи овоземаљски свијет. У искушењу опојност власти и моћи, и најбољи људи показују своје најгоре лице, што је закључио још Аристотел, схваћајући да политички положаји кваре људе и није сватко способан поднијети срећу, искушења власти и моћи које изазива тај положај.

Лео Штраус (Strauss) Макијавелија назива „учитељем зла“ јер савјетује владаре да избјегавају вриједности правде, милости, умјерености, мудрости, а да користе округлост, насиље, страх и

10) Исто, стр. 56.

11) Machiavelli, Niccolo: *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*, I, Globus, Zagreb, 1985, стр. 202.

12) Štraus, Leo: „*O javnom dobru*“, *Delo*, Ljubljana, br. 2, 1983, стр. 73.

13) Garin, Eugenio: *L'umanesimo italiano*, Laterza, Bari, 1984.

пријеваре.¹⁴⁾ Штраус има нарочито на уму Макијавелијев појам “зла на частан начин” или зла које има “становиту величину”, али Макијавели полази од чињенице да је човјек по природи лош или зао, те се понаша по уходаној инерцији своје природе. Доћи доazine “зла на частан начин” значи починити зло које има значајне и велике реперкусије али је резултат намјере и свјесног наума, чиме се човјек бори са судбином.¹⁵⁾ Човјек политике озбиљно схваћа политику која подразумева начине политичког „зла“ и склоности ка дјелима окрутности. Свијет политике је хладан свијет који „обликује“ човјека новом моралношћу који је вољан прихватити окрутна правила политике. Сва људска бића су у константном дјеловању постизања моћи како би је искористиле за постизање својих партикуларних циљева. Како су за Макијавелија све људске релације политичке¹⁶⁾ успјешан човјек политике је највиши облик људског достигнућа зато јер је способан довести у ред свијет нереда и каоса.

Остварење политичког успјеха је једина вриједност којој политичар треба тежити. У политици су сва ефикасна средства дозвољена ма колико била репресивна, насилна, морално одбојна, бизарна или зла, јер, све усмјерено ка увећању моћи и успјешној владавини, на политичком плану, пожељно је или допуштено. Уобичајено тумачење Макијавелијевих препорука изражено је максимумом да циљ оправдава средства, а заправо је прецизније рећи да циљ одређује средства. Зато би политика требало бити ослобођена норми и конвенционалне моралности јер њезине норме нису дио сфере свакодневних међуљудских односа. Пожељност или исправност у политици није истовјетна са свакодневним животом или јер политика има своја правила остварења моћи.

ЧЕСАРЕ БОРГИА (CESARE BORGIA) КАО ИДЕАЛ ПОЛИТИЧАРА КОД МАКИЈАВЕЛИЈА

Макијавели је упознао Чезаре Борџију 1502. године импресиониран његовим карактером.¹⁷⁾ Био је брз и непоколебљив војсковођа са извршним познавањем конспиративности. Макијавели је нарочито истицао његову неоптерећеност кршћанским моралом. Његову окрутност је за Макијавелија привидна јер се служио

14) Strauss, Leo: *Thoughts on Machiavelli*, The University of Chicago Press, Chicago, 1958, p. 9

15) Makijaveli, Nikolo: *Vladalac*, 2004, Ušće, Beograd, str.106.

16) Mansfield, Harvey: *Machiavelli's Virtue*, University of Chicago Press, Chicago, 1996, p. 30

17) Viroli, Maurizio: *Niccolo's Smile. A Biography of Machiavelli*, Ferrar, StrausandGiroux, New York

окрутним средствима у кршењу самовоље феудалних моћника и богатих грађана успостављајући праведан поредак који гарантира просперитет и сигурност.¹⁸⁾ Макијавели признаје да не зна какве боље савјете дати новоме владару од самих његових дјела, мислећи на лукавство и окрутност којима се Чезаре обрачунао са моћним италијанским породицама преваривши их поклонима и љубазношћу. Чезаре је био сам, једини и најбољи пријатељ сам себи, никоме није вјеровао, што је за Макијевелија оправдано јер се људима и не може вјеровати. Због тога је нужна самообразовање у непријатељском окружењу јер треба бити спреман кад није могуће увјерити некога оружјем,¹⁹⁾ а и са психолошког аспекта је важно знати увјерити некога у своју моћ. „Кентаур“ је вођен „окрутним самоинтересима“ те је манипулирао обманама и снагом у интересу оправданих циљева.²⁰⁾ За Ничеа само такав човјек може допринијети процвату културе.

Чезаре је изврстан обмањивач, вјешт у употреби ријечи и оружја, човјек жељан моћи за себе, а та жеља за моћи је темељ човјека политике. Макијавели га сматра неком врстом хероја иако га тако никада експлицитно не назива тако зато јер херој пати и трпи у име других, немилосрдно је прагматичан, а политику разумије као дјеловање у коме не важе конвенционалне законитости понашања. Тешкоће, тестови, нови људски иморализам у политици, то је нови херој у Макијавелијевим очима јер очито, као и Ниче, идеал хероја налази у Хомеровим дјелима. Исто тако он се не боји опасности ... и војници га воле.²¹⁾ У Ничеовим врлинама или карактерним вриједностима вишег човјека препознају се Макијевиеви описи које мора имати владар који не помишља да подреди своје дужности другима, који је резолутан, себе високо поштује, који треба непријатеље, не подлијеже сажалењу, већ само „изразу моћи“ који себе ствара кроз облик стварања вриједности.²²⁾ Он разумије моћ страха које своје оличење налази у боли, као и што је свјестан моћи људске патње, чиме Макијавели указује на важност моралне психологије и карактерних особина изузетних личности. Користећи методу окрутности спознао је да бол и повреде чине сам темељ људског карактера и политике јер су централни елемен-

18) Volcano, Diego: *The Art of Power: Machiavelli, Nietzsche and the Making of Aesthetic Political Theory*, LexingtonBooks, Lanham, Maryland, 2007, p. 53.

19) Makijaveli, Nikolo: *Vladalac*, str. 28.

20) Ниће, Фридрих: *Људско, сувише људско*, Дерета, Београд, fr. 241.

21) Viroli, Maurizio: *Niccolo's Smile. A Biography of Machiavelli*, Ferrar, Straus and Giroux, New York, 2000, p. 54.

22) Ниће, Фридрих: *С ону страну добра и зла*, Београд, Графос, 1994, fr. 260, fr. 272, fr. 287.

ти људске свијести.²³⁾ Ниче истовјетно наводи да се осјећај моћи темељи на добротинству и наношењу боли када се другима влада. Ношењем боли тек требамо показати моћ јер бол увијек пита за узрок.²⁴⁾Темељ за такав став Ниче налази у моралу античких времена који је би утемељен на становишту да је патња прворазредна чар, мамац за живот.

Чезаре је за Макијавелија човјек велике врлине која, повезана са политичким циљем или жељом и настојањима прелази преко препрека и долази до самоостварења изнад уобичајеног морала.²⁵⁾ Најдиректнији рат против кршћанства Ниче види у Чезареу као Папи јер се тиме, по његовом мишљењу, постиже комплетно поништење кршћанства. Способност политичке моћи није само потпуно остваривање задатих циљева, већ максимум који се може добити у датим околностима. Макијавели наводи примјер такве моћи када Чезаре Борџија, тешко болестан, није могао наметнути свој избор новог папе, али је још увек имао довољно моћи спријечити избор који њему није одговарао, односно моћ је и способност заустављања непожељног рјешења.

Ако је Фортуна жена, Чезаре је био један од њезиних омиљенијих али и окрутнијих „миљеника“, ослобођен лажне савјести и у потпуности посвећен остваривању моћи у политици, чиме термин „зла“ губи моралну тежину. Иронично, али Макијавели, као републиканац, велича странаца који изнад свега мрзи републику, а све због снаге његовог карактера и моћи живљења без илузије моралности. Круцијално за Макијавелија није његова способност савладавања препрека већ морална храброст у побјеђивању конвенционалних етичких кодекса. Недостатак у потпуном остварењу врлине Макијавели види у његовој немогућности да до моћи дође искључиво својим снагама јер се ослонио на снагу других.

НИЧЕОВО СХВАЋАЊЕ ПОЛИТИКЕ

Ничеова политичка филозофија је дијаметрално различита од западне политичке филозофије јер је за њега политичко дјеловање значајно због самих дјела, не због њихових конзеквенци. Ничеова намјера је показати другу перспективу како би поново размислили о постављеним и устаљеним мјерилима те их драматично

23) Makijaveli, Nikolo: *Vladalac*, 2004, Ušće, Beograd, str. 41.

24) Niče, Fridrih: *Sumrak idola*, Grafos, Beograd, 1977, I, fr. 13.

25) Vacano, Diego: *The Art of Power: Machiavelli, Nietzsche and the Making of Aesthetic Political Theory*; Lexington Books, Lanham, Maryland 2007, p. 46

промијенити. Његову пажњу не привлаче апстрактне идеје, већ блистава и сјајна унутарња особеност човјека. Ипак, важно је при томе напоменути да се он не обраћа цијелом човјечанству, већ само неколицини који посједују потенцијал „вишег човјека“. Ниче је филозоф моћи који је могао сагледавати моћ без да ју је ограничио само на политичку теорију.²⁶⁾ Ничеов иморализам се темељи на негацији човјека који се до сада сматрао надмоћним, у кршћанском и Русоовом облику схваћен добар и беневоолентан, као и негацији морала јер је преодоминантан и ознака је морала декаденције, а наша највећа вриједност је вриједност декаденције јер су наши инстинкти „укроћени“ и изгубили смо увјете за раст, акумулацију снаге, вољу ка моћи.²⁷⁾ Он напада ауторитет не само са индигнацијом, већ и са уживањем и грубошћу, данашњим језиком говорећи, није био политички коректан писац.

Ниче Макијевелијево схваћање врлине као енергије, храбрости, одважности, смионости и политичке виспрености, интелигенције и изврсности, преобликује и прилагођава схваћању врлине као „способности стварања максималне снаге и изврсности те способности повећања моћи и превладавање отпора која је на крају и ослобођена од моралности.²⁸⁾ Његово схваћање врлине је у потпуној супротности са „врлинама које пропагира кршћански морал“ слабих и неуспјешних те самим тим у себи носи објашњење политичких импликација нужности наметања себе другима јер друга бића морају бити подређена природним законима.²⁹⁾ Ничеов концепт политичког управљања нужно у себи садржи употребу иморалних средстава како би се циљ остварио. Иморалност значи кориштење свих моралних и политичких система како би се дошло до власти. Врлина долази на власт истим средствима као и политичке странке; клеветањем, сумњичењем, минирањем протутежних врлина које су већ у моћи, суставним прогоном и изругивањем, дакле самим „иморалитетима“. Ниче није противник кориштења иморалних средстава те и не пише ништа о њиховим неопходностима, само о циљу којем су подређени.³⁰⁾ Трансформација друштва за њега је резултат политичке, а не економске моћи. Утемељење своје друштвене и политичке филозофије, сажете

26) Fuko, Mišel: *Moć/Znanje: odabrani spisi i razgovori 1972-1977.*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2012.

27) Niče, Fridrih: *Ecce homo*, Zašto sam tako pametan, Grafos, Beograd, 1980, fr. 4.

28) Исто, фр.75, фр. 317.

29) Исто, фр. 340.

30) Niče, Fridrih: *Antikrist*, Grafički atelje, „Kum“, Beograd, 2011. fr. 55

у вољи ка моћи, види у раздиоби друштва по ранговима, вјечном враћању, новој будућности новог човјека, Ниче налази у концепту живота или природе који је иморалан.

Ничеова критика кршћанства садржи и критику политичког идеализма који укључује егалитаристичке идеологије, а његова политичка дихотомија се темељи на политичкој борби између принципа „највиших права већине“³¹⁾ и принципа „највиших права неколицине“ односно протуприродних и природних вриједности политички одређених. Процес борбе за доминацију је дио бесконачног дионизијског процеса стварања и уништења. Темelj друштвеног живота он види у релацијама наређивања и покорности, као инстинктивном потребом за покорношћу односно, владара и оних којима се влада, одбацујући парламентаризам и уставне режиме као хипокризију старе Европе. Ниче се, као и Макијавели, диви Римском Царству, његовој структури, најграндиознијем облику организираности који је икада постигнут са врховним циљем организирања животног просперитета који је у тоталној супротности са политиком малих земаља Европе. Самим тим и његово залагање за превредновањем свих вриједности и концепта „велике политике“ и није усмјерено ка стварању неких потпуно нових вриједности већ за враћањем „здравијим“ вриједностима. Ниче на тај начин дијели Макијавелијево мишљење да је моралност антике била супериорнија те да њој и треба стремити. Давање стварне вриједности људском животу захтјева темељну и тоталну трансформацију друштвене структуре која је као и код Макијавелија повезана са агонистичким идеалом о нужности постојања непријатеља, ратова и сукоба. Агонизам афирмира вриједности отпора у свакој друштвеној формацији, или прецизније афирмира вриједности самопревазилажења као мјерило моћи и слободе. Ничеов политички систем је заснован на аристократском и ауторитарном моделу, Макијавелијем принципима и Платоновој структури са темељним полазиштем у концепту воље ка моћи која је предувјет максимализације индивидуалне моћи садржаној у принципу самопревазилажења те диференцијације и отпору тоталитету. Ниче прихвата Макијавелијев појам врлине, као темељ етике и неморалности, као темељ његовог политичког концепта, а од Бурхардта идеју о држави као дјелу умјетности и политичког умјетника, културу ренесансе и култ повијесне величине или карактерном појединцу који има храбрости и енергије и за „добро и зло“.

Иако се залаже за снагу отпора свим друштвеним облицима, он исто тако указује на важност трајности, као и Макијавели, и на-

31) Niče, Fridrih: *Geneologija morala*, Grafos, Beograd, 1983, I, fr. 16.

глашава побољшање нарочито против либералних инстиката и институција. Слиједом Макијевелијевих размишљања, Ниче види државу као умјетничко стваралаштво кроз идеју антагонизма културе и умјетности, при чему држава треба бити подређена умјетности јер су носиоци умјетничког стварања слободне и изузетне индивидуе. Ниче за себе каже да је антиполитичан при чему има на уму да има протудржавне ставове, а прокултурне, односно да је протудемократских ставова у односу на њемачку конзервативну политичку филозофију. Он у сваком случају није аполитичан мислилац.

НАПОЛЕОН КАО НИЧЕОВ ВИШИ ЧОВЈЕК

Ниче се дивео Наполеону због његовог изванредног карактера, а не због његових постигнућа, називајући га „најдјелоковиднијим и најсвјестранијим човјеком стољећа, и највећим актуалним човјеком.³²⁾ Он је умјетник, ратник, слободан дух који „који тежи забрањеном“, он је нешто ново, доноси нове вриједности, као заповједник и као законодавац, укратко, он је ратник који осваја слободу. Наполеон је имао осјећај моћи, вољу ка моћи, саму моћ као основну покретачку снагу живота те није тежио једнакости и хуманизму већ патосу дистанце, настојећи досећи узвишеност душе, сматрајући модерне идеје и цивилизацију скоро личним непријатељима.³³⁾ Снагу Наполеоновог карактера, његове моћи, као и Гетовог, Ниче види у „кроћењу“ инстинката који су га водили у војним освајањима. Због своје самоувјерености није тражио признање оних који су били испод њега јер Наполеон говори ...“ја сам по страни од цијелог свијета, ни од кога не примам увјете. Желим да се други подвргну мојим фантазијама.“³⁴⁾ Ниче га види као зачетника нове будућности, духовне колонизације и нових творевина друштвених савеза. Наполеоново велико достигнуће је рестаурација снажних инстинката ратника повезаних са слободом. Исто тако, такав више човјек, има способност да не посвећује дуго пажњу непријатељима, несрећама, чак и својим недјелима зато јер у себи има моћ опонашања, исцјељивања, али и заборава не допуштајући нарушавање своје личности, „јер такав човјек једним замахом стреса са себе многе црве који се код других укопавају.“³⁵⁾ Наполе-

32) Ниће, Фридрих: *S onu stranu dobra i zla*, Grafos, Beograd, 1994. fr. 256; Ниће, Фридрих: *Ecce homo*, *Zašto sam tako pametan*, Grafos, Beograd, 1990, fr. 3.

33) Ниће, Фридрих: *Vesela nauka*, Grafos, Beograd, 1984. fr. 362.

34) Исто, I, фр. 23.

35) Ниће, Фридрих: *Genologija morala*, Grafos, Beograd, I, fr. 10.

он је „синтеза нехуманог и надхуманог“³⁶⁾ те је у том смислу човјек врлине, али ипак још далеко од Надчовјека јер је имао у себи велику дозу нехуманости.³⁷⁾ Кауфман и Вајт који заступају овакав став не узимају у обзир бројне Ничеове коментаре у којима се он диви Наполеону, поистовјећујући често Наполеона са Гетеом. „Нехуманост“ има за Ничеа пежоративно значење јер он окрутност и тежину карактера види као моћ превазилажења владајућег кршћанског морала, а Ниче високо цијени „нехуманост“, исто као што је бити иморалан, нешто чиме се мора поносити. Ниче управо указује да је нужно борити се против „оправдавања зла“ као симптомом највише културе коју он назива „песимизам јакости“ те је духовита и сретна објест животиње у таквим временима најславодобитнији знак духовности.³⁸⁾

Интересантан је Ничеов опис Наполеона као „великог умјетника владања“³⁹⁾ те „постхумног брата Микеланђела и Дантеа.“⁴⁰⁾ Наполеон се у јавности понаша као умјетник, креирајући је по својим мјерилима, користећи државу као свој медиј стварања те стварајући за себе, потпуно заборавља на свијет. Артистичко стварање је само један од облика моћи као потицаја животу јер је одраз самог умјетника и његовог снажног карактера. Био је довољно јак јер је успио превазићи друштво и није подлегао самилости и сажалењу не поклањајући пажњу менталитету стада. Наполеонова величина је у његовој снази, моћи и животности његове душе, а не у његовим постигнућима јер Ниче никада не наглашава његов Законик, реформу бирократије, војна освајања већ је усредоточен на његов снажан карактер. Моћ његовог карактера је своју пуну величину добила у обликовању његовог политичког смјера, тактикама и политичким техникама. За Наполеона је јавна сфера медиј у коме може исказати своју енергију животности. Осебујност његове технике моћи огледала се у његовим манипулацијама са демократским процесима, изборним системом, напуштањем концепта народног суверенитета и умањивањем принципа једнакости, Наполеон је био оличење Ничеовог замишљеног политичког поретка у облику привилегиране извршне власти, „новог племства“, технократске власти, централизоване и административне власти, владар који ни-

36) Niče, *Fridrih: Genologija morala*, Grafos, Beograd, 1983, I, fr. 16.

37) Kaufmann, Walter: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Anarhist*, Princeton University Press, Princeton, 1974, p. 315; White Alan: *Within Nietzsche's Labyrinth*, Routledge, New York, 1990, p. 55.

38) Nietzsche, Friedrich, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988, fr. 1019.

39) Исто, фр. 1017.

40) Nietzsche, Friedrich, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988, fr. 129, fr. 1018.

је био везан за постојеће законе и обичаје и доброг Европљанина који је тежио политичком и економском уједињењу. Ново племство прихваћа као стандард политичког понашања, тајну имплементацију политичког дјеловања. Ничеова политика експресивистичких циљева и тежњи је присутна, али није од примарног значења.⁴¹⁾

Аналогију естетичком погледу политике Ниче налази у игри. Дијете се игра без обзира на околину развијајући се на тај начин јер га машта и инстинкти воде у креирању свог свијета и правила, не да би достигло неки циљ, већ да искуси саму радост игре. И дијете само зна бити окрутно у игри без могућности самоконтроле јер је усредоточено на саму игру не мислећи о томе да нетко може бити повријеђен. На исти начин нечије политичко дјеловање може некога ненамјерно повриједити.

Ниче сматра да треба схватити „да Наполеону дугујемо све наде овог стољећа“ јер је у његовом покушају да учини нешто ново⁴²⁾ битна та врста нове жудње и хтјења са страшћу нових могућности душе и проширењу њезиних простора. Он нуди спас и смисао, као врста великог човјека антике који може довести до самопревазилажења у декаденцији Европе јер он цивилизацију саму види као свог природног непријатеља.⁴³⁾ При томе, он поштује своје непријатеље јер су они потицај који њега уздиже, гради и јача. Наполеон нуди излаз из нихилизма испуњавајући празнину величином свог карактера, нудећи лијек за болести и превладавање кршћанства. Али иморални требају моћ морала; нагон самоодржања захтјева противнике који имају снагу зато да им буду господари на начин да их учине инструментом своје владавине. Ниче има у виду, слиједом Макијевалијевих ставова кориштење религије за остварење успјешне владавине, јер је Наполеон као изванредан стратег потписао Конкордат 1801. године са папом Пијом XII којим је Католичка црква постала главна црква у Француској. Моћ захтјева легитимацију свећенства, али владар остаје супериоран користећи их као средство власти⁴⁴⁾ или религија је једно средство више за савладавања отпора, за олакшавање владања као веза која спаја владара и савјест поданика, као оно што би радо отказало послушност. На исти начин он објашњава да је обмана или лаж главни облик иморалне праксе и политичке технике јер је обмана

41) Glenn, Paul: Nietzsche's Napoleon, The Higher Man as Political Actor, *The Review of Politics*, 63/1 Winter, 2001, 129-158, p. 143.

42) Nietzsche, Friedrich: *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988, fr. 27.

43) Nietzsche, Friedrich: *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988, fr. 41, fr. 997.

44) Ниће, Fridrih: *Ljudsko, suviše ljudsko*, Dereta, Beograd, 2004, fr. 472.

нешто свјесно и практично корисно у свим идеологијама, која уз мит, религију, државну идеологију те патриотизам и дужности могу увелико користити владару. Супротног је мишљења Кит Ансел Парсонс сматра да Ничеа не занима спретност колико умјетност, не манипулација већ изградња политичких структура те је за њега политика само инструмент политичке контроле.⁴⁵⁾

Ипак, Ниче не избјегава и другу страну Наполеона који је пред крај своје владавине постао корумпиран средствима које је морао примјењивати те је „изгубио ноблесу значаја.“⁴⁶⁾ По Ничеовом мишљењу постао је корумпиран демократијом јер је престао вјеровати у своје посебности у политици, у свој властити пројекат самопревазилажења те почео вјеровати да је велики слуга Француске. Тиме је престао бити умјетник владања те постао један у низу политичких актера, иако изузетно талентиран. У тренутку када је био принуђен користити се популистичком и националистичком реториком, почео је у њу и вјеровати. На Наполеоновом случају, Ниче упозорава на опасност политике која може умањити племенитост душе нарочито у демократији у којој популизам влада јавним мнијењем. Исто тако подсећа на међусобну повезаност болести и здравља јер постоји танка линија између величине и пропасти те да нечистој савјести која је у самом темељу западне цивилизације могу подлијећи и најјачи. Наполеонов примјер показује да је величина изузетно крхка те да може брзо нестати.

* * *

Филозофске паралеле Ничеа и Макијавелија видљива је кроз Макијевејеву анализу природе моћи описом техника манипулације моћи које Ниче подразумијева под иморализам закључујући да је држава утемељена на насиљу, сили и обмани, а не на друштвеном уговору. Макијавели сматра да не постоји наслијеђена морална легитимност т из исте перспективе и Ниче сматра да је морал подређен политичкој пракси. Ниче сам наводи да му је Макијавели уз Тукидида најсроднији због безувјетне воље да себе ничим не зава-рава и јер ум гледа реално, без „морала.“ За Макијавелија, једно од подручја политичке моћи утемељено је у судбини, нужности или непромјењивим судбинама и „себе стварању“ нису двије супротстављене стране него двоструко лице бога Јануса те самим тим не

45) Ansell Pearson, Keith: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge University Press, 1991, p. 79.

46) Nietzsche, Friedrich: *Volja za moć*, fr. 1026.

може између њих постојати контрадикторност. Важно је превазићи себе самог јер је и најтеже побједити самог себе и како своје слабости треба претворити у предности на начин како су Грци претворили своје патње у љепоту кроз трагедије.

Утјецај Макијавелија на Ничеа могуће је наћи у Ничеовој адаптацији и имплементацији Макијевијевог схваћања врлине и неморала у његовој етици и политичкој филозофији. Врлина је за Ничеа политичка, законодавна способност, превазилажење препрека, ослобођење од морала и превладавање добра и зла, у концепту владара на примјеру Наполеона, или Чезареа. Иморализам обухваћа подређеност морала политици. Ниче прихвата Макијавелијеву дистинкцију између „неколицине и многих“, владара и оних којима се влада јер владар посједује врлину, док се маса сматра пасивним инструментом, некреативним медиокритетима. Ниче такођер, као и Макијавели не негира нужност принципа легитимације, као и корист који владар може имати користећи митове и религију те практичне технике контроле уставне моћи и маса. Преслика природног закона налази се у вољи ка моћи и политичком поретку који није утемељен на једнакости већ на рангирању. Оба филозофа сматрају да кршћанство подстиче и подржава слабост, понизност и задовољство земаљским стварима на уштрб величине душе и тјелесне снаге, док у исто вријеме признају да морал, религија и мит могу бити незамјењиви у рукама владара. Исто тако увјерени су у неконстантност и ограниченост, непрекидне циклусе пропадања којима су изложени, уздизање и величање херојских и креативних појединаца који настоје превазићи те циклусе или покушај превазилажења судбине те тежњи ка стварању нечег трајног као што је Римско царство. Обоје су веома песимистични према људским квалитетима, те их желе прихватити онаквима какви јесу, али је експанзија и раст моћи нужна за опстанак. У анализи моћи, субординација живота питањима моћи је централна мисао за оба аутора јер моћ и политика имају институционални карактер за обоје. Воља ка моћи садржи у себи двије главне идеје које Макијавели заступа; неизбјежна повреда коју владар наноси својим поданицима, тежња за посједовањем је веома природна и обична ствар. На тај начин треба тражити нове облике друштвеног реда против декадентности и корупције које ће предводити „неколицина“ или „неморални“ који морају превазићи кршћански морал, афирмација „маски и лукавости“ кроз личност Чезареа као „најздравијег од свих тропских животиња“ или Наполеона као „највећег умјетника владања“ који ће успоставити нови поредак команде и слушања „с оне стране добра и зла“ афирмацијом аристократског друштва рангова, пројекцијом

нове доминације. Владар мора бити способан прилагодити се свакој ситуацији јер је главни циљ одржање државе. То значи, Макијавелијевим ријечима, да владар треба знати заповиједати, мора научити како да не буде добар и како најуспјешније манипулирати људима те како користити човјека и звијер кроз параболу Кирона. По Ничеу владар, гениј културе користи лажи, моћ, незнатан самоинтерес, али су његови циљеви велики. Он је кентаур, пола животиња, пола човјек. Ниче наглашава да је нужно створити од себе нову особу која уједињује страхотност бијелог медвједа, гипкост, хладнокрвност и стрпљивост тигра те лукавост лисице. Владари морају сву снагу употребљавати за развој снаге воље, умијећа које нам допушта ношење маски. Снага карактера која је уско повезана са егоизмом и индивидуалном изврсношћу вишег људског бића на примјерима Наполеона и Чезареа се исказује у чињеници да су они својој снагом савладали звијер, зло или нехуманост у себи. Међутим, херојско је могуће само у сукобу који појединцу омогућује надилажење политичко националне разине те духовни прелазак у наддржавно, до вишег, духовног коријена своје личности.

ЛИТЕРАТУРА

- Ansell Pearson, Keith: *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge University Press, 1991.
- Arendt, Hannah: *The Human Condition*, Chicago and London: The University of Chicago Press, Chicago, 1989.
- Berlin, Isaija: *Protiv struje*, Zajednica književnika, Bloomington, 1949.
- Fuko, Mišel: *Moć/Znanje*: odabrani spisi i razgovori 1972-1977., Mediterran publishing, Novi Sad, 2012.
- Garin, Eugenio: *L'umanesimo italiano*, Laterza, Bari, 1984.
- Glenn, Paul: „Nietzsche's Napoleon: The Higher Man as Political Actor“, *The Review of Politics*, 63/1, Winter, 2001, p.129-158.
- Kaufmann, Walter: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Anarhist*, University Press of Princeton, Princeton, 1974.
- Machiavelli, Niccolo: *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija u: Izabrano djelo I*, Globus, Zagreb, 1985.
- Makijaveli, Nikolo: *Vladalac*, Ušće, Beograd, 2004.
- Mansfield, Harvey: *Machiavelli's Virtue*, University of Chicago Press, Chicago, 1996
- Niče, Fridrih: *Sumrak idola*, Grafos, Beograd, 1977.
- Niče, Fridrih: *Ecce homo*, Grafos, Beograd, 1980.
- Niče, Fridrih: *Genealogija morala*, Grafos, Beograd, 1983
- Niče, Fridrih: *Vesela nauka*, Grafos, Beograd, 1984.
- Nietzsche, Friedrich: *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988.

- Niče, Fridrih: *S onu stranu dobra i zla*, Beograd, Grafos, 1994.
- Niče, Fridrih: *Ljudsko, suviše ljudsko*, Dereta, Beograd, 2005.
- Niče, Fridrih: *Antikrist*, Grafički atelje, „Kum“, Beograd, 2011.
- Strauss, Leo: *Thoughts on Machiavelli*, The University of Chicago Press, Chicago, 1958.
- Štraus, Leo: „O javnom dobru“, *Delo*, Ljubljana, br. 2, 1983.
- Strauss, Leo: „Machiavelli“, in: *History of Political Philosophy*, (ed) Leo Strauss and Joseph Cropsey, The University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- Vacano, van Diego: *The Art of Power: Machiavelli, Nietzsche and the Making of Aesthetic Political Theory*, Lexington Books, Lanham, Maryland, 2007.
- Viroli, Maurizio: „Machiavelli and the republican idea of politics“, u: *Machiavelli and Republicanism*, (ed) G. Bock, Q. Skinner and M. Viroli, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- Viroli, Maurizio: *Niccolo's Smile. A Biography of Machiavelli*, Ferrar, Straus and Giroux, New York, 2000.
- White Alan: *Within Nietzsche's Labyrinth*, Routledge, New York, 1990.

Vesna Stankovic Pejnovic

POLITICS AS POWER BY MACHIAVELLI AND NIETZSCHE

Resume

Nietzsche's philosophy of politics and power is acquainted with Machiavellian principles in the distinction between the ruler type and ruled type, elite and masses, master and slave, discourse on the necessity of social ranking and subordination, subordination of morality to politics, the emphasis on power in political analysis, need for regional spaces with the foundation of the state in imperialism and violence. Machiavelli and Nietzsche political philosophy are based on a conception that life or nature is immoral and life is the will to power. Politics as one important sphere of life, has aimed at expansion of power, at growth, at superiority and operate in its basic functions throughout injury, assault, exploitation, destruction.

Napoleon, as a late representative of the Renaissance, is for Nietzsche higher man because he embodied power and spiritual strength. Napoleon is a political actor as the artist and another possible realm of creativity. As the artist he is using the public arena as the medium on which practices his art for selfovercoming and spiritual growth, but also a space which ruin him because in the end he did not succeed to cross over the dangers of the political realm. Human greatness offers a way out of the closed circle of Christian morality and a new path for human evaluation. In the case of Napoleon, Nietzsche's conception of higher man and some sort of hero is not only abstract ideal. Higher man's

soul is a chapter of richness of artist, philosopher and tyrant. His failure deprives us of something extraordinary, but his mixed characters are always accompanied by danger and failure which are only steps away of success. He is frightening because he can bring pain and he is terrible because of his dedication to his own project of self-overcoming. Nietzsche is showing how suffering and hope go together in higher man creation. Nietzsche offers a different perspective than traditional political philosophy because almost all political thought is goal oriented in using politics as achievement. Nietzsche's intention was to challenging the way about politics because the value of political action is not determined by the action, only by the deeds. The power is the basis of all rights, not a social contract affirming the rule of the person over law.

By examining politics through an existential philosophy of life, Machiavelli goes to the core of politics. Cesare is expert deceivers, skilled in use weapons and words who desires power for himself and this desire is in the heart of man of politics. He is kind of heroes who suffers in the name of others. The hero's agonistic experience can be reduced to 3 principles: independence, acquisition, appearance which are closely connected with virtue exercised on directed his power toward crowd or making one's own laws. He is a hero because of the implication of his action beyond morality and because he knows how to eliminate enemies by skillfull dissembler. For achieving political power he will do anything necessary, because politics is a realm onto it. Because all humans are in a perpetual act of exercising power in order to achieve their particular purposes, successful political man is the highest form of human achievement because he is able to bring order in a world of discord and chaos. In the cases of Cesare Borgia and Napoleon it can be seen that is possible for higher person or ruler to show their immoral power without barriers in the realm of politics and if they have enough strength state is essentially an instrument of power, because the will to power is the philosophy of politics.

Key words: Machiavelli, Nietzsche, Cesare Borgia, Napoleon, power, politics

* Овај рад је примљен 05. маја 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

*Миша Стојадиновић**Институт за политичке студије, Београд*

САВРЕМЕНА ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ*

Сажетак

Држава представља свакако један од најзначајнијих облика друштвеног и политичког организовања друштва, који је одувек представљао значајно место анализе политиколошких и социолошких анализа. Интересовање је за државу је наравно током историје варирало да би крај XX века био обележен њеним великим повратком. Овај рад има за циљ да укаже на најзначајније теоријске приступе проучавању савремене државе, као и да укаже на њен положај у контексту савремених друштвених процеса. Да би дошао до жељеног циља аутор се користи комбинацијом великог броја метода, од којих су свакако најзначајније метод анализе садржаја, компаративни метод и дијалектички метод.

Кључне речи: савремена држава, плуралистичка теорија, теорија елита, марксизам, теорија јавног избора, институционализам, еколошки приступ, феминизам, неолиберализам.

Држава, сасвим заслужено, заузима веома битно место политичког дискурса и политичке анализе. О томе сасвим лепо сведочи велики број теорија које у свој фокус стављају управо проучавање овог веома комплексног феномена. У овом раду ћемо покушати да направимо преглед неких од најзначајнијих теоријских приступа држави, а у циљу њихове систематизације и разумевања природе и развоја савремене државе. Наравно, треба напоменути и да су ови теоријски приступи много комплекснији и да се не могу свести само на теорију државе, али да ћемо у овом случају занемарити њихове остале аспекте, трудећи се да изнесемо основне елементе који

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се тичу анализе савремене државе. У том смислу, посебну пажњу ћемо посветити проучавању плуралистичке теорије, теорије елита, марксизма, теорије јавног избора, институционализма, еколошког приступа и феминизму. Такође, други део рада ће у фокус своје анализе ставити проблем националне државе у контексту неолибералног концепта друштвеног развоја.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ

За плурализам се оправдано може рећи да представља једну од најважнијих теорија унутар политиколошких наука, која је утицала на многобројна промишљања државе и грађанског друштва. Плурализам се јавља као критика монистичке теорије државе и апсолутистичке државе. За плуралисте група представља основу за разумевање друштвеног живота и она може бити алтернатива држави. Према њима све индивидуе припадају некој групи која служи зарад задовољавања одређених потреба. То доводи до тога да интеракција између друштвених група (интересних група) постаје примаран вид анализе, а не саме индивидуе.¹⁾

Бавећи се енглеским плурализмом, Ендрју Винсент [Andrew Vincent] истиче да слобода заузима средишњу вредност која има кључни значај у плурализму, а да други део плуралистичке аргументације представља њихов напад на централизовану демонистичку сувереност и предлог за распрострањавањем овлашћења и моћи на групе, при чему су плуралистички аргументи о слободи и суверености повезани са њиховом теоријом личности групе.²⁾

Међутим, и поред неоспорног значаја ове теорије, Мартин Смит [Martin Smith] справом истиче да се суочавамо са великим бројем проблема приликом покушаја да сумирамо основне идеје плуралистичке теорије државе: прво, не постоји сагласност о томе шта конституише плурализам, при чему се он концептуализује на многобројне начине на пољима политиколошких наука, међународних односа и политичке теорије; друго, плурализам се не бави пуно самом природом државе и теорије о држави, већ је због својих корена у енглеском емпиризму и америчком прагматизму махом нетеоријски орјентисан, и има бенигни поглед, како на постојеће стање демократског друштва, тако и када се ради о будућности државе као механизма политичке организације; и на крају,

1) Иван Младеновић, „Савремене теорије демократије”, *Филозофија и друштво*, бр. 1/2008, стр. 219.

2) Ендрју Винсент, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 209-248.

треће, епистемолошко порекло плурализма се налази у опозицији са монизмом и гледиштем да може да постоји једно и универзално прихваћено сазнање, а опет у методологији којом су се плуралисти служили у другој половини 20. века доминира бихевиоризам који се базира на претпоставци апсолутне истине и претпоставци да друштвена стварност може бити откривена истраживањем.³⁾

Теорија елита се развија крајем 19. и почетком 20. века на просторима Италије и Немачке. Међу њене главне протагонисте а уједно и најзаслужније за њен настанак и развој свакако треба поменути класичне елитистичке теоретичаре Гаетана Моску [Gaetano Mosca], Вилфреда Парета [Vilfredo Pareto] и Роберта Михелса [Robert Michels]. Основна идеја која се налази у средишту ов теорије је да је свако друштво подељено на оне који владају (елита) и оне над којима се влада (масу). Оно што се може издвојити као заједничка карактеристика и класичне и савремене теорије елита је да и једна и друга виде моћ елите у њеној малој величини и унутрашњој кохезији, одређеним психолошким предиспозицијама, као и организационим способностима.

Елитистички приступ на режим гледа као на структуру владавине елите чије се основне форме и функције слажу са карактеристикама елите која их ствара и управља њима. „Режими манифестују преовлађујући облик интеракције елите, диспозицију елита да владају доминантно помоћу силе или моћи убеђивања, и политичку формулу коју елите користе да би оправдали своју владавину.”⁴⁾

Овде треба поменути четири савремена елитистичка приступа која су битна за разумевање креирања јавне политике на четири различита нивоа власти: међународном, макро-државном, подсекторском и градском⁵⁾ На међународном нивоу епистемичке заједнице имају кључну улогу у спровођењу политичких идеја унутар држава чланица путем међународних режима. На ове заједнице се може гледати као на елиту креирања политике која се састоји од природних и друштвених научника, или појединаца из било које дисциплине или професије, а који поседују за то релевантно зна-

3) Martin Smith, „Pluralism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006, стр. 21-22.

4) John Higley, „Elite Theory”, *The Encyclopedia of Political Science*, (ed. George Thomas Kurian, James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), CQ Press, SAGE, Washington DC, 2011, стр. 494-495.

5) О овоме опширније видети: Marc Evans, „Elitism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006, стр. 50-57.

ње. Оне одржавају блиске везе са међународним режимима и покушавају да подигну на виши ниво глобалну свест о одређеним проблемима. Режим се овде своди на пуко средство помоћу кога елите власти у међународним односима спроводе своје идеје. Овај приступ је трпео многобројне критике, као што су потцењивање улоге домаћих актера и супротности између режима различитих држава које доводе до њиховог супротстављања, што доводи немогућности спровођења универзалних идеја на њиховим просторима. Макро-државни ниво се односи на вештину управљања државом и укључује умеће спровођења краткорочних и дугорочних стратегија које су важне за крајњи исход изборног процеса. Када се ради о овом приступу веома се често наводи као пример Тачеризам у Великој Британији. Овај приступ није теоријски развијен, али је доста значајан када се ради о елитистичком приступу и њиховом разматрању вештине управљања државом, при чему се наглашава релативно самостална улога партијске политичке елите у спровођењу стратегија које као крајњи циљ имају успех приликом избора. Што се тиче подсекторског нивоа, анализа политичке мреже полази од три претпоставке када се ради о креирању јавне политике унутар либералних демократских држава: прво, креирање јавне политике је резултат интеракција између политичких мрежа, хијерархије (државне структуре) и тржишта; друго, политичке заједнице су најважнија форма мреже унутар либералних демократија; и на крају, политичке заједнице чине елитни систем власти. На градском нивоу треба поменути да концепт урбаног режима има своје корене у неоплурализму Чарлса Линдблома [Charles Lindblom] и он се руководи претпоставком да је капиталистичким државама потребна економија да би биле успешне и да се одлуке у тржишном систему доносе од стране пословних елита при чему се држава у овом контексту налази у подређеној улози.

Када се ради о Марксистичком приступу, Ендрју Винсент истиче да је оно што Маркс има да каже о држави од велике важности за теоријско изучавање, али и да он ипак не спада у велике теоретичаре о држави јер постоји много суштинских проблема за сам проказ класне теорије државе, при чему он истиче четири најзначајнија.⁶⁾ Прво, веома је тешко открити једну јединствену теорију државе, јер овај приступ представља тзв. *praksis* филозофију. Он нуди, или бар тежи да нуди одговоре на конкретна питања и проблеме, мада је у њему присутно доста апстрактних тумачења и спекулација. Други проблем је што се марксистички приступ приближава политичкој економији, при чему се не ставља нагласак

6) Ендрју Винсент, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 173-174.

на разумевање саме државе, већ се нагласак ставља на њено објашњавање као производа неке темељније реалности која је обично економска по карактеру. Том приликом се нагласак ставља на улогу државу у економији, док се занемарују њен уставни и институционални облик. Трећи проблем је што се ни Маркс ни Енгелс нису нигде систематски бавили проблемом државе и нису створили нормативну теорију државе као институционалне структуре, при чему се институције схватају као исход дубоко укорењених објективних структурних закона. *Прилози критици Хегелове филозофије права* представља Марков рад у коме се он највише приближио систематској анализи државе, али он садржи углавном негативну критику која је променљивог квалитета. Као последњи, а уједно и највећи проблем, Винсент наводи теоријску двосмисленост фразе марксистичке теорије државе. Подсетимо се да он радије у свом раду користи термин класна теорија. Он овде истиче да овај концепт у великој мери критикује саму државу, при чему се тежи њеном коначном превазилажењу, а да се опет јавља парадокс када кажемо да постоји тзв. марксистичко-лењинистичка држава.

Теорија јавног избора је настала на просторима САД средином XX века у оквиру економије, да би се веома брзо устоличила и као једна од најутицајнијих теорија који својим дискурсом захвата области и економије и политикологије. Из перспективе ове теорије на политичке процесе у демократским државама треба гледати као на слободна или делимично слободна тржишта у којима политичке партије нуде јавну политику у замену за гласове, а на сличан начин треба посматрати и политичке институције које имају главни циљ да извуку највећу могућу корист уз најмању могућу цену.⁷⁾

Ероу [Arrow Kenneth] теорију јавног избора дели на економски и политички део, при чему се економски део бави тржиштем, док се политички део оријентише на изборе.⁸⁾ Он је сматрао да у капиталистичкој демократији постоје два поступка којима се врши друштвени избор, а то су гласање, које се користи за доношење политичких одлука, и тржишни механизми за доношење економских одлука.⁹⁾

7) Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007, стр. 568.

8) Arrow Kenneth, *Social Choice and Individual Values*, John Wiley & Sons, New York, London, Sidney, 1963; Дарио Цираки, „Теорија јавног избора и парадокси гласовања”, Политичка мисао, Загреб, бр. 2-3/1996, стр. 201-203.

9) О теоријском приступу Кенета Ероуа опширније видети: Вишња Станчић, „Демократија и рационалност”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2013.

Према Ентони Даунсу [Anthony Downs], политичари стварају економску политику на такав начин да им то на крају омогућава да буду реизабрани.¹⁰⁾ Даунс сматра да се све партије могу поделити на оне које се налазе на десној страни и на левој страни, док се у средини налазе сконцентрисане партије левог и десног центра, при чему партије имају тенденцију да се приближавају средњем гласачу.¹¹⁾ Према њему на крају ће остати само две партије док ће трећа нестати са сцене; обе партије ће се лоцирати према поменутом средњем гласачу тако да ће разлике између њих на крају бити минималне; и на крају редистрибутивна државна политика ће бити тако организована да ће највише добити од ње имати управо средњи гласач.¹²⁾ Бјукенен [James Buchanan], добитник Нобелове награде за допринос развоју теорије јавног избора, и Гордон Талок [Gordon Tullock] 1962. године стварају једно веома значајно дело под називом *The Calculus of Consent*, у којој истичи значај једногласног доношења одлука, чиме би се избегло њихово наметање, а што би као крајњи резултат водило смањењу трошкова насталих њиховим наметањем. Главна идеја којом се ова теорија руководи јесте да политичари користе све своје „ресурсе” како би повећали вероватноћу да буду реизабрани. Однос између државних службеника и њихових присталица чини централни део теорије јавног избора при чему се претпоставља да запослени у јавним службама (државни службеници или јавне бирократе) попут свих осталих друштвених актера теже ка рационалној максимизацији властите користи.¹³⁾

Институционализам значајан део свог порекла има у тежњи да се држава као институција врати у фокус политиколошких наука. Једна од главних одлика институционализма јесте свакако наглашавање институционалног контекста унутар кога се дешавају политички догађаји. Петар Матић, бавећи се анализом институционализма, сумира разлике између старог и новог институционализма. Са једне стране, стари или традиционални институционализам почивао на матрици формално-правне анализе институција, без сагледавања процеса који воде ка њиховом формирању. Нови институционализам, са друге стране, карактерише повратак ис-

10) Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, 1957.

11) Душан Павловић, „Политичка економија – стање дисциплине”, *Годишњак*, ФПН, 2009, стр. 180-182.

12) Edgar Kiser, „State Theories of the”, *The Encyclopedia of Political Science* (eds. George Thomas Kurian, James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), CQ Press, SAGE, Washington DC, 2011, стр. 1598-1599.

13) Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 67.

траживања институција у окриље политикологије и њиме се уводи читав низ нових приступа.¹⁴⁾ Вивијен Шмит [Vivien Schmidt], бавећи се истраживањем ових нових токова анализира три главне гране новог институционализма (институционализам рационалног избора, социолошки институционализам и историјски институционализам), закључујући своје излагање анализом четвртог и најновијег облика новог институционализма (дискурзивни институционализам).¹⁵⁾

Феминизам се јавља средином XIX века као правац који се залаже за друштвену, политичку и економску једнакост мушкараца и жена. Када се ради о феминистичком приступу држави потребно је поменути да је феминизам великим делом амбивалентан када се ради о стварању теорије државе, што се нарочито може приметити у периоду након 1960-тих и настанка такозваног другог таласа феминистичког покрета, када се интензивира потрага за алтернативним каналима политичког утицаја.¹⁶⁾

Феминистички ставови о држави зависе од тога о којој се феминистичкој струји ради: „(1) либералном феминизму кореспондира перспектива неутралне државе; (2) радикалном феминизму кореспондира перспектива „демонтирања” патријархалне државе; (3) марксистичком и социјалистичком феминизму кореспондира перспектива суштинске критике капиталистичке државе; (4) социјалдемократском или нордијском феминизму кореспондира перспектива женама наклоњене или склоне државе благостања; (5) док пост-структуралистичком феминизму кореспондира перспектива интензивније или блаже деконструкције државе.”¹⁷⁾

Када се ради о еколошком приступу држави треба напоменути да велики број покрета и теоретичара који се могу сврстати у овај приступ има потцењивачки однос када се ради о држави.¹⁸⁾ Ово је делом због тога што лично политички елеменат у полити-

14) Петар Матић, „Будућност институционализма – процеси и промене у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010, стр. 55-56.

15) Vivien Schmidt, „Institutionalism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006, стр. 102-114.

16) Johanna Kantola, „Feminism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006, стр. 118.

17) Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 68.

18) Matthew Paterson, Peter Doran and John Barry, „Green Theory”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006, стр. 135.

ци Зелених, а и делом због тога што код еколошких покрета нема елемената „левице” и „деснице”, он је антиполитички стављајући у центар своје идеологије заједнички интерес човечанства. Политика Зелених се бави еколошким проблемима, који су изван политике, на коју се веома често гледа као на средство махинација државне моћи. Овде би требало поменути четири критике државе: „лош просторни спој између територијално-организоване државе и просторних карактеристика еколошких проблема; доминантна рационалност у бирократској држави; природа државе као централизоване институције доминације и насиља, која промовише убрзани проток ресурса; начин на који либерална демократска држава подстиче веома танку и немоћну верзију демократског грађанства и демократске власти.”¹⁹⁾

Основне перспективе еколошке концептуализације државе су следеће. „Према првој перспективи доминанти облици политичког организовања нису трајни и одрживи јер не одговарају односу између људског рода и природног окружења. Друга перспектива у свој фокус ставља глобализацију савремених еколошких проблема. Трећа перспектива се тиче својстава кооперације потребне за реаговање на еколошке изазове. Четврта перспектива истиче да постоји велики број слабих држава које поседују неадекватну структуру за обезбеђивање поретка и управљање еколошким стратегијама.”²⁰⁾

НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У ВРТЛОГУ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Држава се у савременом друштву нашла суочена са многобројним изазовима. Глобализација, транзиција, развој технологије, социјални конфликти, и многи други савремени друштвени процеси свакодневно утичу на институционалну организацију друштва, али и на друштво уопште.²¹⁾ Као резултат утицаја процеса глобализације дошло је до повећања покретљивости становништва и капитала. Глобализација спада у ред комплексних друштвених процеса који захтевају један свестран приступ у разумевању. Сам термин глобализација је још почетком 80-тих година XX века био веома ретко коришћен, да би се данас његова употреба толико интензи-

19) Исто, стр. 136.

20) Борђе Стојановић, Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 70-71.

21) Миша Стојадиновић, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

вирала да је постало незамисливо заобићи га приликом било какве озбиљније анализе савременог друштва. То је довело до великих промена на плану међународних и европских интеграција.²²⁾

Гиденс [Anthony Giddens], бавећи се националном државом, каже да она постоји тамо „где постоји политички апарат (...) који управља датом територијом, а чији је ауторитет потпомогнут помоћу правног система”.²³⁾ Све гушћа повезаност данашњих држава настаје као плод: технолошко-информатичке револуције која је довела до компресије простора и времена; стварања глобалног тржишта; све већег утицаја дешавања у једном локалитету на живот индивидуа и заједница на другој страни планете; формирања свести о повећаној међузависности; успона све моћнијих транснационалних и наднационалних економских сила и политичких институција које обликују слику света; распрострања истоветних форми (индустријализма, постиндустријализма и информатичке револуције, тржишне економије, вишепартијског система...) у готово свим социјалним просторима.²⁴⁾

Али, да ли глобализација значи уједно и крај националне државе? Неолиберални концепт глобализације свакако није наклоњен националној држави. Подсетимо се да Милтон Фридман [Milton Friedman], као један од најзначајнијих теоретичара, па и зачетника неолибералног модела, сматра да се капитализам најбоље развија без икаквих ограничења и државних интервенција, уз поштовање закона слободног тржишта.²⁵⁾ Мит о слободном тржишту је у неолибералним оквирима постао једини закон који се мора поштовати, при чему је држава склоњена у други план, као средство одржавања овог поретка, или још боље речено њој је поново враћена функција „ноћног чувара” [Adam Smith].

Дејвид Харви [David Harvey], анализирајући овај проблем, указује да неолиберализам вреднује тржишну размену као етику по себи способну да делује као водич за људску акцију, замењујући сва претходно прихваћена етичка уверења. „Неолиберализам заступа мишљење да се друштвено добро повећа максимизацијом

22) Дејана Вукчевић, „Спољна и безбедносна политика ЕУ у светлу социјалног конструктивизма”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

23) Joseph Zajda, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009, стр. 2.

24) Мирослав Печулић, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 17-18.

25) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, 1962.

домета и учесталошћу тржишних трансакција, и тражи се да се све људске акције подведу под домен тржишта.²⁶⁾

Харви истиче да од 1970-тих година видимо наглашено скретање према неолиберализму, како у политичко-економским активностима, тако и у мишљењу. „Дерегулација, приватизација и повлачење државе из многих подручја социјалне потпоре умногоне су општа карактеристика. Готово све земље, од оних неформалних, насталих после распада Совјетског Савеза, па до старих социјалних демократија и држава благостања, какве су Нови Зеланд и Шведска, прихватиле су, некада добровољно а у другима случајевима као одговор на притиске и принуде, неку од верзија неолибералне теорије и, у складу с том верзијом, прилагодиле бар неке од својих политика или пракси. (...) Поред тога, заступници неолибералног пута сада заузимају утицајне положаје у образовању (универзитети и многобројни трустови мозга), у медијима, на састанцима чланова управних одбора у корпорацијама и финансијским институцијама, у кључним државним институцијама (министарства финансије, централне банке)...²⁷⁾

Према Вукашину Павловићу, криза и пад неолибералног концепта државе су сасвим очигледни. „Развијена капиталистичка индустријска и демократска држава нашла се пред најозбиљнијим изазовима још од велике кризе из тридесетих година двадесетог века. Показује се да је време протестантског капитализма са штедњом и марљивошћу давно прошло, а да кризу изазива похлепни, грамзиви и коруптивни капитализам коме само тржиште не може више успешно да решава проблеме.²⁸⁾

Џон Ралстон Сол [John Ralston Saul] указује да су крајем двадесетог века национализам и национална држава постали снажнији него у време када је почела глобализација. „Веровање у глобалне економске истине је ослабило. Све је више знакова међународне економске пометње. Утихнуло је дивљење према неименованим лидерима глобалистичког пројекта.”

Неолиберални модел глобализације, као облик организације друштва на глобалном нивоу, се показао као потпуни промашај. За процес глобализације се данас може рећи сасвим оправдано да се налази у фази финансијског глобалног капитализма. Основна

26) Дејвид Харви, *Кратка историја неолиберализма*, Медитеран, Београд, 2012, стр. 15-16.

27) Исто, стр. 15-16.

28) Вукашин Павловић, „Савремена држава“, *Савремена држава* (приредили: Вукашин Павловић и Зоран Стојиљковић), Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука, Београд, 2008, стр. 21.

карактеристика је концентрација његових актера на финансијском тржишту и зато је америчка економија све више „економија кризе”. Највећи проблем америчког друштва је што су ослонац њихове економије „штампарије новца и фабрике наоружања”. Њихова економија се налази на стакленим ногама и њој се не пише светла будућност. У америчкој спољној политици је све мање дипломатије а све више коришћења силе, што говори о несигурностима и противречностима које изнутра изједају овај систем.

Наоми Клајн [Naomi Klein] истиче да си Фридман и његови следбеници прихватили и усавршили следећу стратегију: „чекање на велику кризу, потом распродаја делова државе приватним играчима док се грађани још тетурају од шока, и онда хитно проглашавање реформи за трајне.”²⁹⁾ То је та „доктрина шока” која је у комбинацији са моноцентричним обликом глобализма довела до настанка тзв. „капитализма катастрофе”. Ноам Чомски каже да су напори финансирани од стране великих корпорација дали овим идејама „скоро свету ауру”, што је довело до тога да њихови захтеви веома ретко наилазе на отпор.³⁰⁾ То је довело до тога да су ратови и катастрофе који су раније представљали само шансу за један узак сектор привреде приватизовани у тој мери да су сами по себи отворили „нова тржишта”. О начину на који Немачка успоставља доминацију Европом користећи економску кризу на најбољи могући начин говори Сајмон Хефер [Simon Heffer] у тексту који је објавио *Дејли мејл* под називом *Rise of the Fourth Reich, how Germany is using the financial crisis to conquer Europe*. Он наводи да се баук кризе све више шири на Север закључујући да „тамо где није успео Хитлер да војним средствима покори Европу, модерни Немци успевају кроз трговину и финансијску дисциплину. Добро дошли у Четврти рајх!”³¹⁾

Џон Ралстон Сол сматра да је мало оних који су предвидели да ће се национализам вратити због погубне грешке која је почињена приликом ранијег одбацивања национализма. „Ми смо, заправо, само претпоставили да смо га се решили. Западна Немачка је, из очигледних разлога, предњачила по том питању, прогласивши државу – своју државу – постнационалном. А Немачка је на

29) Наоми Клајн, *Доктрина шока – процвет капитализма катастрофе*, Самиздат Б92, стр. 12.

30) Noam Chomsky, *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York, Toronto, London, 1999, 17.

31) Simon Heffer, „Rise of the Fourth Reich, how Germany is using the financial crisis to conquer Europe”, *Daily Mail*, 17th August 2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2026840/European-debt-summit-Germany-using-financial-crisis-conquer-Europe.html>

крају крајева, била језгро европског интегристичког пројекта. Један од водећих политичара, Оскар Лафонтен [Oskar Lafontaine], писао је 1988. године о *надилажењу националне државе*. То је било само неколико година пре него што је у Југославији букнуо етнички националистички сукоб, а Немачка, заједно са другим теоријски постнационалним демократијама, покушала да се умеша подржавајући једну етничку групу у односу на друге. Како то да су модерне постнационалне државе реаговале на једну испрва мање значајну европску кризу тако што су посегнуле у своју ризницу сећања на 1914. годину? Да будемо прецизни, свака од њих подржала је исте оне етничке групе које су подржавале и током ратова у двадесетом веку.³²⁾

Национална држава се у целој тој причи нашла на удару. „При свему овоме о грађењу нација, још једном појму из реторте новог светског поретка, наравно да не може бити ни говора. Ради се управо о супротном: нације се не граде, већ разграђују, разбијају на појединачне делове или сецкају.“³³⁾ При том, државе које се успротиве центрима моћи се једноставно проглашавају националистичким. Национализам је феномен који значајно утиче на савремено друштво и као такав представља значајан предмет проучавања. Наравно на национализам не треба аутоматски гледати као на патолошки феномен, мада он то свакако може бити. Поред својих лоших он има и добре стране као што су: „заштита мањинских права и мањинских култура, заштита и спасавање изгубљених језика, историја, уметност, решавање кризе идентитета, легитимисање заједнице и друштвене солидарности, идеја народне суверености и колективног прегнућа итд.“³⁴⁾

Правећи анализу односа између националне државе и неолибералног концепта треба истаћи да национална држава није терет кога се треба по сваку цену ослободити, већ је то пре свега неолиберални концепт глобализације. У том смислу је Џон Ралстон Сол у праву када каже да тренутно пролазимо кроз један од оних тренутака који раздваја несталне и постојане ере, што доводи до једног хаотичног „вакума“ препуног метежа и противуречних тенденција: „Водеће личности које су некада говориле да би националне државе требало подврћи економским снагама данас говоре да би их

32) Џон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 299.

33) Јирген Елзесер, *Национална држава и феномен глобализације – како можемо да се спасимо из светске економске кризе*, Јасен, Београд, 2009, стр. 11.

34) Миша Ђурковић, „Национални идентитет и либерална демократија“ у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 7.

требало изнова оснажити како би се суочиле са глобалним војним метежом. Пророци глобализације који су говорили *Приватизујте, приватизујте, приватизујте*, данас кажу да су грешили зато што је национална владавина закона важнија. Економисти су се оштро поделили око питања да ли треба попустити или појачати контролу над тржиштима капитала. Све снажније националне државе, попут Индије и Бразила, оспоравају општеприхваћено начело глобалне економије.³⁵⁾

И НА КРАЈУ...

Држава се устоличила као једна од најважнијих елемената друштвеног и политичког живота. Данас је готово немогуће замислити начин на који би друштво функционисало без постојања државе. Вукашин Павловић, у том смислу, указује да крај XX и почетак XXI века карактерише велики повратак државе као кључне теме на теоријску агенду политичких наука. Повратак државе као кључног актера се поклопио са следећим појавама: „најпре успон етно–национализма који је пратио формирање нових држава на тлу Европе, а посебно на територији бивше Југославије и Совјетског Савеза и трагање за постнационалним констелацијама савремених држава; затим интензивни процеси регионализације и регионалног транснационалног повезивања, на једној, и наднационалних интеграција, на другој страни, отворили су на нов начин многа класична питања националне државе; најзад, снажни талас глобализације и космополитизма, као да су омогућили наступање постмодернога доба пост-државе, и отворили питање да ли је доба државе и државне суверености на измаку.”³⁶⁾

Савремена јака држава би требала да поседује следеће карактеристике: „потпуну контролу над властитом територијом и испоруку пуног обима и високог квалитета јавних добара властитим грађанима; заштиту од политичког насиља и криминала; гарантовање политичких и грађанских слобода; креирање општег амбијента погодног за економски просперитет; владавину права; независно судство; високо развијену комуникациону и физичку инфраструктуру; највише стандарде образовања и здравствене заштите; и де-

35) Џон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 9-10.

36) Вукашин Павловић, „Држава и демократија“, *Савремена држава – структура и социјалне функције* (приредили Вукашин Павловић и Зоран Стојиљковић), Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 10.

лотворно цивилно друштво.”³⁷⁾ У том смислу је неопходно стално радити на развоју демократских и националних капацитета политичких институција како би држава могла у потпуности да развије своје капацитете и да одговори изазовима савременог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Винсент Ендрју, *Теорије државе*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Вукчевић Дејана, „Спољна и безбедносна политика ЕУ у светлу социјалног конструктивизма”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Достанић Душан, „Модерна држава пред изазовима комунитаризма”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/ 2012.
- Evans Marc, „Elitism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006.
- Елзесер Јирген, *Национална држава и феномен глобализације – како можемо да се спасимо из светске економске кризе*, Јасен, Београд, 2009.
- Ђурковић Миша, „Национални идентитет и либерална демократија” у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- Zajda Joseph, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009.
- Kantola Johanna, „Feminism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006.
- Kiser Edgar, „State Theories of the”, *The Encyclopedia of Political Science* (eds. George Thomas Kurian, James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), CQ Press, SAGE, Washington DC, 2011.
- Клајн Наоми, *Доктрина шока – процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92.
- Младеновић Иван, „Савремене теорије демократије”, *Филозофија и друштво*, бр. 1/2008.
- Матић Петар, „Будућност институционализма – процеси и промене у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.
- Павловић Душан, „Политичка економија – стање дисциплине”, *Годишњак*, ФПН, 2009.
- Павловић Вукашин, „Држава и демократија“, *Савремена држава – структура и социјалне функције* (приредили Вукашин Павловић и Зоран Стојиљковић), Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука, Београд, 2010.

37) Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 301.

- Печујлић Мирослав, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.
- Paterson Matthew, Peter Doran and John Barry, „Green Theory”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006.
- Smith Martin, „Pluralism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006.
- Сол Ралстон Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.
- Станчић Вишња, „Демократија и рационалност”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2013.
- Стојадиновић Миша, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Стојановић Ђорђе, Ђурић Живојин, *Анатомија савремене државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Scruton Roger, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Schmidt Vivien, „Institutionalism”, *The State – Theories and Issues* (eds. Colin Hay, Michael Lister and David Marsh), Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2006.
- Харви Дејвид, *Кратка историја неолиберализма*, Медитеран, Београд, 2012.
- Heffer Simon, „Rise of the Fourth Reich, how Germany is using the financial crisis to conquer Europe”, *Daily Mail*, 17th August 2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2026840/European-debt-summit-Germany-using-financial-crisis-conquer-Europe.html>.
- Higley John, „Elite Theory”, *The Encyclopedia of Political Science*, (ed. George Thomas Kurian, James E. Alt, Simone Chambers, Geoffrey Garrett, Margaret Levi, Paula D. McClain), CQ Press, SAGE, Washington DC, 2011.
- Цираки Дарио, „Теорија јавног избора и парадокси гласовања”, *Политичка мисао*, Загреб, бр. 2-3/1996.
- Chomsky Noam, *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York, Toronto, London, 1999.

Misa Stojadinovic

MODERN STATE IN BETWEEN THEORY AND PRACTICE

Resume

A state certainly represents one of the most important forms of society organizing in social and political terms that had always stood for being a significant place of politicological and sociological analyses. The interest for the state in history naturally varied so that at the end of the 20th century it was marked with a great comeback. The main goal of this paper is to point out to the most important theoretical approaches to the studying of the modern state as well as to underline its position within the context of contemporary social processes giving the accent on: the pluralistic theory, the theory of elites, the Marxism, the theory of public choice, the institutionalism, the ecological approach, the feminism, and the neoliberalism.

A state in contemporary society is facing numerous challenges. Globalization, transition, technological development, social conflicts and many other contemporary social processes daily influence the society's institutional organization as well as the actual society at large. The result of the globalization processes influence is the increasing of the migration process and the capital flow as well. Making the analyses of the relations between the national state and the neoliberal concept we have to point out that the national state is not a burden that one should be liberated from at any cost, yet it is above all the neoliberal concept of globalization.

Key words: the modern state, the pluralistic theory, the theory of elites, the Marxism, the theory of public choice, the institutionalism, the ecological approach, the feminism, and the neoliberalism.

* Овај рад је примљен 01. марта 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Вишња Станчић

Институт за политичке студије, Београд

РОЛСОВА ИДЕЈА ЈАВНОГ УМА *

„Пошто више нико не мисли да употребљива политичка концепција за неки уставни режим може да почива на прихватању католичке или протестантске вере, или неке друге религије, може се помислити како опште и обухватне филозофске и моралне доктрине могу да преузму ту улогу.“¹⁾

Џон Ролс

Сажетак

У овом раду аутор се бави Ролсовом идејом јавног ума, затим примедбама изнетим у вези са овим концептом, као и могућим одговорима на њих. Уколико пођемо од чињенице постојања дубоких доктринарних подела у модерним демократским друштвима, намеће се питање о томе како осигурати основу за јединство друштва, односно како постићи сагласност око фундаменталних питања која се односе на основе политичког поретка. Другим речима: како обезбедити стабилност и кооперативност у друштву чији чланови нису припадници исте вере, нити деле иста морална уверења? Према Ролсу, управо ово представља главни проблем демократских друштава. У том смислу, у раду ће бити разматран Ролсов пројекат политичког либерализма, који представља могуће решење поменутог проблема. У оквиру овога, биће анализирани појмови рационалности и разложности, као и концепт преклапајућег консензуса. Напокон, у светлу поменутих разматрања, бавићемо се питањем да ли су, и могу ли бити, компатибилне демократија и свеобухватне доктрине, религијске и нерелигијске.

Кључне речи: политички либерализам, јавни ум, демократија, политичка култура, вредносни плурализам.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени Гласник, Београд, 2007, стр. 690.

Човечанство је дубоко подељено супротстављеним, па чак и непомирљивим погледима на свет: постоји мноштво визија добра, односно мноштво свеобухватних доктрина. Модерна демократска друштва одликују се плурализмом свеобухватних религиозних, политичких, идеолошких и моралних доктрина. Свеобухватне доктрине представљају системе уверења појединаца, које дефинишу, како интимна уверења и понашање појединца у приватној сфери, тако и организовање друштва као целине; у том смислу оне јесу целовито учење. Дуго се сматрало (мада и данас постоје оваква становишта) да овакве поделе у друштву представљају претњу за његову стабилност, као и да ономогућавају друштвену кооперацију. Управо је свеобухватност доктрина та која, чини се, слагање чини немогућим. Заиста, зар се не намеће питање о томе “како створити јавног грађанина у друштву у коме чланови прихватају супротне обухватне доктрине?”²⁾ У околностима дубоких религиозних, моралних и идеолошких подела, питање које је од кључне важности јесте: можемо ли, и на који начин, у оквиру одређене политичке заједнице, постићи сагласност око фундаменталних питања која се односе на основе политичког поретка? И, уколико не можемо, шта то имплицира?

Вековна пракса нетолеранције потврђује да се доскора мислило да стабилно и јединствено друштво захтева једнодушну религиозну сагласност, па је тако нетолеранција сматрана условом друштвеног поретка и стабилности. Поред тога, толеранција је доживљавана као мирење са јеретичким погледима и одустајање од апсолутног захтева за истином. Апсолутни карактер захтева за истином огледа се у спремности да се властита концепција наметне средствима политичког насиља. Како је, дакле, могуће да афирмишемо неку свеобухватну доктрину, а да притом не желимо да употребимо државну власт како бисмо је свима наметнули? Како да обезбедимо коегзистенцију различитих погледа на свет унутар исте политичке заједнице?

Првенствено инспирисан овим проблемом, Џон Ролс (John Rawls) је у својој чувеној књизи *Политички либерализам* покушао да да одговор на питање о томе шта може осигурати основу за јединство друштва у околностима дубоких доктринарних подела. Као један од кључних појмова у овој књизи издваја се појам *јавног ума*, који Ролс уводи тек у *Политичком либерализму* (1993), а који се не јавља у његовој претходној књизи *Теорија правде* (1971). Као главни мотив и инспирацију у својој новој књизи, Ролс наводи

2) Ibidem, str. 687.

потребу да се пронађе решење за „оно што по њему представља кризу модерне, уставне демократије.”³⁾

За Ролса, дакле, главни проблем демократских друштава јесте како обезбедити стабилност и кооперативност у друштву чији чланови нису припаднице исте вере, нити деле иста морална уверења. Напокон, да ли су, и могу ли бити, компатибилне демократија и свеобухватне доктрине, религијске и нерелигијске? Ово питање, упозорава Ролс, мучи савремени свет, па је његово решавање један од кључних задатака политичке теорије. Овако је Ролс прегнантно формулисао свој став о релевантности улоге политичке филозофије и најважнијим политичким питањима: „У уставној демократији, један од најважнијих циљева политичке филозофије јесте излагање политичке концепције правде која је у стању не само да пружи широку основу за оправдање политичких и друштвених институција већ и да обезбеди политичку стабилност за наредне генерације... На тај начин, политичка филозофија није само политика; бавећи се јавном културом она разматра перманентне историјске и социјалне услове друштва и покушава да реши најдубље конфликте друштва.”⁴⁾

ПОЛИТИЧКИ ЛИБЕРАЛИЗАМ

Јавни ум представља политичку идеју која изражава фундаменталне политичке вредности, на основу којих је дефинисан политички однос, односно однос власти према грађанима, као и однос грађана једних према другима. Идеја јавног ума припада идеји демократије, односно концепцији добро уређеног уставног демократског друштва.⁵⁾ У том смислу, Ролс напомиње да це они који одбацују уставну демократију, сигурно одбацити и саму идеју јавног ума. Ова идеја, дакле, припада ширем концепту делиберативне демократије, односно представља један од њена три основна елемента. Преостала два, према Ролсу, јесу уставне демократске институције, као и знање и жеља грађана да следе идеал јавног ума, односно њихова мотивисаност да поштују овај идеал.

Суштину делиберативне демократије чини сама идеја делиберације, која представља такав начин, односно процес доношења политичких одлука, у коме грађани воде политичке расправе раз-

3) Ibidem, str. 667.

4) Ibidem, str. 667.

5) Ролс, Џон, *Право народа* са „Још једном о идеји јавног ума”, Alexandria Press, Нова српска политичка мисао, Београд, 2003, стр. 169.

мењујући аргументе и разматрајући разлоге изнете у вези са политичким питањима. Овакав приступ, за разлику од агрегативног, подразумева да индивидуалне преференције нису напосто дате и непроменљиве, него да се мишљења грађана могу мењати под утицајем разлога и аргумената у току расправе са другим грађанима. Дакле, политички ставови грађана „нису само непроменљив исход њихових постојећих приватних или неполитичких интереса.”⁶⁾, него представљају и делиберацијом „прочишћене” преференције. Ово нам показује да делиберативни приступ полази од ширег концепта рационалности у односу на теорију друштвеног избора, која подразумева да су индивидуалне преференције фиксне и да се не могу мењати. Концепт делиберативне демократије настао је управо као одговор на тешкоће са којима се суочава агрегативни концепт демократије. Показује се да се делиберацијом долази до приближно једновршних преференција, што доводи до веће хомогености групе, а самим тим се лакше долази и до друштвеног избора.

Предмет јавног ума представљају фундаментална политичка питања, односно основна структура друштва коју чине политичке, економске и социјалне институције. Како напомиње Ролс, јавни ум је јаван на три начина, и могло би се рећи да ова три аспекта чине његову суштину. Најпре, то је ум јавности, тј. ум слободних и једнаких грађана; његов предмет представља јавно добро, односно уставни елементи и фундаментална политичка правда. Напокон, природа и садржај јавног ума су јавни, односно суштина јавног ума управо и јесте јавно расуђивање и јавно оправдање разложних концепција политичке правде.⁷⁾

Садржај јавног ума представљају разложне политичке концепције правде. Дакле, јавни ум, тј. слободна и јавна употреба моралних и интелектуалних способности грађана, води, односно треба да води, до консензуса о основама политичког поретка; такав консензус био би у стању да разреши основне сукобе у друштву. Преклапајући консензус, односно оно око чега би сви грађани (западних демократских друштава) могли да се сложе, сматра Ролс, јесте либерална политичка концепција правде, која у ствари представља његов пројекат политичког либерализма (овај термин представља један од најважнијих појмова Ролсове политичке филозофије).

За разлику од *Теорије правде*, у којој нуди моралну основу за демократско друштво, односно, како он сам каже, концепцију

6) Ibidem, str. 178.

7) Ibidem, str. 171.

правде као непристрасности која представља свеобухватну либералну доктрину⁸⁾, у *Политичком либерализму* Ролс нуди политичку концепцију правде. Кључна разлика је у томе што таква концепција правде није заснована на свеобухватној доктрини, и управо то обезбеђује могућност постизања консензуса међу грађанима који деле различите, чак међусобно непомирљиве, свеобухватне доктрине.

Либерална политичка концепција правде, самим тим што није заснована на некој свеобухватној доктрини, омогућава стабилност и друштвену кооперацију, тиме што не задира у свеобухватне доктрине појединаца. Јавни ум је у том смислу компатибилан са многим облицима нејавног ума. Појединци тако могу да истовремено афирмишу и своју свеобухватну доктрину, и политичку концепцију правде, коју сви прихватају. То показује да јавни ум, када је реч о неполитичким вредностима, не води до опште сагласности, нити треба да води. Сама чињеница постојања различитих свеобухватних доктрина јесте последица терета расуђивања, односно слободе мисли и савести.

За разлику од *Политичког либерализма*, у својој претходној књизи *Теорија правде*, Ролс претпоставља да сви чланови друштва треба да афирмишу исту доктрину. Таква врста друштва, међутим, противречи чињеници разложног плурализма, па Ролс напомиње како је оно немогуће. Ово нам показује да у *Политичком либерализму* Ролс нема намеру, нити амбицију да створи свеобухватну доктрину, него своју концепцију ограничава на сферу политичког (јавну сферу). У том смислу, појединци представљају уједно грађане и чланове одређених удружења, па су на тај начин приватна и јавна сфера одвојене.

Принципи правде примењују се директно на основну структуру друштва, а индиректно на удружења, па је тако обезбеђен слободан и неспутан унутрашњи живот чланова различитих удружења, али су уједно заштићена и њихова грађанска права (основна права и слободе). Дакле, појединци су слободни да бирају удружење којем желе да приступе, под условом да је њихово чланство добровољно, и да, уколико желе, могу да га напусте. Ролс на овај начи изражава свој став: „Као грађани, имамо разлога да наметнемо ограничења која политички принципи правде утврђују за удружења; док као чланови удружења имамо разлога да лимитирамо та ограничења, како би оставила простор за слободан и бујан уну-

8) Ibidem, str. 227.

трашњи живот који таквом удружењу одговара. Овде опет видимо потребу за поделом рада између разних врста принципа.”⁹⁾

Главно питање које Ролс покушава да реши, а које по њему представља кључни проблем политичког либерализма, јесте: како је могуће стабилно и праведно друштво слободних и једнаких грађана, у коме постоји доктринарни сукоб без изгледа да буде решен, односно без изгледа да иједна од свеобухватних доктрина просперира, тј. буде наметнута средствима политичког насиља? Улога јавног ума управо јесте да обезбеди стабилност из правих разлога, а не само као *modus vivendi* (односно, као стање које би потрајало док нека доктрина, освајањем власти, не би била наметнута свим грађанима). Не постоји други пут за непристрасно осигурање слободе, која је конзистентна са једнаким слободама других, напомиње Ролс.¹⁰⁾

Тај пут се састоји у томе да се тежи преклапајућем консензусу око политичких вредности, а не и око свеобухватних- њима се може безбедно препустити да обликују мисао и деловање људи у приватној сфери. Политичке вредности, које сви грађани треба да прихвате, и које регулишу основни оквир друштва, јесу грађанске слободе (једнака права и слободе), владавина права и право на учешће у политичком животу. Овакав политички поредак јесте либерално-демократски, а једна од његових кључних карактеристика јесте неутралност државе спрам погледа на свет. Либерална држава не намеће грађанима никакав поглед на свет, никакву визију добра: она је неутрална спрам свеобухватних религиозних, моралних и идеолошких доктрина својих грађана. Са успостављањем либералне демократије тако долази до одвајања религије од државе, што либералну државу чини лаичком, насупрот конфесионалној држави.

Проблем политичког либерализма јесте проблем политичке правде, а не највишег добра, и у том смислу он не представља свеобухватну доктрину. Политички либерализам се, дакле, не бави тиме који су морални судови истинити; као што ни за либералну политичку концепцију правде не претпоставља да је истинита, него политички разложна. Ролс нема амбицију да политичку концепцију утемељи на истини. „Али само на овај начин и прихватањем чињенице да политика у демократском друштву никада не може да се руководи оним што ми сагледавамо као целу истину, можемо да остваримо идеал изражен у принципу легитимности: да живимо

9) Ibidem, str. 203.

10) Ibidem, str. 193.

политички с другима у светлу разлога за које се разложно може очекивати да ће их други прихватити.”¹¹⁾

Појам политички разложног представља један од најважнијих појмова Ролсове политичке филозофије. Свеобухватне доктрине могу бити разложне и неразложне: разложне су оне које не одбацују темеље либерално-демократског поретка. Неразложне доктрине тако представљају претњу демократским институцијама, а као пример неразложних, нелибералних политичких концепција можемо навести уређења попут аутократије, диктатуре, божанског права монарха, аристократије, корпоративне олигархије, итд. У том смислу инхерентна карактеристика демократских друштава јесте управо разложни плурализам: плурализам супротстављених разложних религијских, филозофских и моралних доктрина. Демократска политичка култура, дакле, мора бити обележена плурализмом; он представља неизбежан исход деловања слободних институција.

Разложност тако представља главну врлину грађана и доктрина: грађани су разложни уколико прихватају услове узајамности, односно симетричности и непристрасности. Концепције политичке правде су разложне уколико задовољавају критеријум реципроцитета. Разложност подразумева сагледавање других грађана као слободних и једнаких, као и спремност на то да се другима понуде непристрасни услови сарадње. Ово подразумева спремност грађана да, у политичкој дискусији, једни другима понуде разлоге и оправдање (у прилог мишљења које заступају) које и други могу да прихвате, под условом да нису изманипулисани, под притиском или потчињени.

Овде је битно напоменути Ролсову дистинкцију између појмова *рационалност* и *разложност*. Како он сам напомиње, *разложно* је јавно на начин на који *рационално* није: „Уз помоћ разложног ми се укључујемо као једнаки у јавни свет других и постајемо спремни да, у зависности од случаја, предложимо или прихватимо непристрасне услове сарадње са њима.”¹²⁾ Ми смо спремни да се придржавамо ових правила, под условом да смо уверени да су и други спремни на то. Појединци су *рационални*, у смислу да имају сопствене циљеве које желе да остваре кроз непристрасну сарадњу, а *разложни*- уколико су спремни да понуде и прихвате такве услове сарадње, тако да свако има користи од ње.

11) Ролс, Џон, *Политички либерализам*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 284.

12) Ibidem, str. 87.

Разложне личности, дакле, не покреће опште добро као такво, па се разложно друштво не може окарактерисати ни као алтруистичко (у којем би се водило рачуна само о интересима других), нити као себично (где би се водило рачуна само о сопственим интересима). Разложно друштво, како напомиње Ролс, није ни друштво светаца, ни друштво себичних.¹³⁾ На основу ових ставова можемо закључити да су *рационалност* и *разложност* комплементарне идеје, и да политичка концепција правде не покушава да изведе разложност из рационалности. Чини се да Ролс у *Политичком либерализму* заузима становиште по коме друштво више угрожава „сабласт неспоразума, него сукоб интереса”¹⁴⁾, па тако као главни проблем демократских друштава види доктринарни конфликт, пре него супротстављеност партикуларних интереса рационалних појединаца.

МОГУЋИ ПРОБЛЕМИ ИДЕЈЕ ЈАВНОГ УМА

Сада се поставља питање да ли на овај начин конципирана идеја јавног ума подлеже некој врсти критике, односно да ли постоје одређене сумње и проблеми у вези са њом. Ролсово дело *Политички либерализам* и идеје изнете у њему, свакако су покренули многе плодне расправе и отворили многа релевантна питања политичке теорије и праксе. У овом делу рада изложићемо неке од критика упућених Ролсовој идеји јавног ума, као и могуће одговоре на њих.

Најпре, ту је тзв. *парадокс либерализма*: либерализам би, на основу самог појма, требало да буде толерантан према свим доктринама, односно погледима на свет. Ролсова либерална концепција политичке правде, међутим, сматра неразложним и неповољним за демократско друштво, оне свеобухватне доктрине које не прихватају основе либерално-демократског поретка, односно оне које не прихватају политичке вредности попут једнаких основних права и слобода, владавине права и права на учешће у политичком животу. Како је, дакле, могуће да либерализам, који је сам прокламовао начело толеранције, буде нетолерантан према одређеним концепцијама и вредностима? Плаузибилан одговор, односно решење овог парадокса који се наизглед јавља, би могао да се састоји у тврдњи да је либерализам нетолерантан само према оним

13) Ibidem, str. 88.

14) Волин, Шелдон, *Политика и визија*, оп. цит., стр. 687.

концепцијама које су и саме нетолерантне: које ускраћују основна права и слободе, и тиме нарушавају критеријум реципроцитета.

Може се учинити да је строгом поделом на приватну (нејавну) и јавну сферу нарушен морални интегритет личности, и да су тако грађани приморани на двоструки морал (приговор о тзв. шизофреној структури личности грађанина¹⁵⁾). Појединци следе различит скуп правила у различитим сферама живота¹⁶⁾ (најпознатији случајеви дубоких моралних неслагања јесу теме попут абортуса, заштите животиња, верске праксе у школама...). Међутим, намеће се питање о томе шта би представљало алтернативу оваквом приступу, уколико не желимо да доктринарни конфликти постану политички конфликти. Чини се, ипак, да Ролсова политичка концепција правде омогућава стабилност принципа правде, и самим тим спречава да се доктринарни конфликти пренесу у поље политичког.

Још једна од примедби коју неки упућују Ролсу јесте одрицање од моралне аутономије, и ограничавање на политичку аутономију.¹⁷⁾ Ролс заиста допушта одређене нелибералне нејавне (неполитичке) праксе: понека концепција добра може да противречи начелу моралне аутономије. У том случају, то би било добровољно одрицање од моралне аутономије, у име неких других вредности... Ролс допушта неговање овакве концепције унутар нејавне, приватне и асоцијативне сфере, уколико се на плану политичког постигне консензус око поштовања политичке аутономије. Ролсова политичка концепција правде у оквиру либерално-демократског поретка не приморава грађане да прихвате моралну аутономију, као ни да одбаце нелибералне вредности, уколико се ради о приватној сфери. Колико год била неспорна интринсична вредност моралне аутономије, Ролсов приступ делује плаузибилно: фаворизовање било које етичке концепције не може бити оправдано јавним умом. Да би оправдање било могуће, морамо поћи од претпоставки и вредности које сви прихватају; такве претпоставке нам не може омогућити ниједна свеобухватна доктрина, па ни либерална.

Једна од критика упућених идеји јавног ума, коју и сам Ролс разматра, јесте могућност да јавни ум, односно начин доношења одлука који ова идеја претпоставља, доведе до нерешених исхода. Како сам Ролс примећује: „Јавни ум често допушта више од јед-

15) Ibidem, str. 218.

16) Занимљиво је поменути слично решење Макијавелија: приватни и јавни морал (владаоца) се разликују.

17) Видети: Павићевић, Ђорђе, „Јавни ум као политички идеал: схватање Џона Ролса”, *Филозофија и друштво* 2/2007, стр. 220.

ног разложног одговора на свако конкретно питање.¹⁸⁾ Дакле, могуће је да грађани у политичком процесу не постигну сагласност око неког питања, иако деле исту политичку концепцију правде. Ово делује као реална тешкоћа: коју процедуру избора применити уколико делиберацијом не може да се постигне консензус? Ролс, а чини се да има основа да се сложимо са њим, на ову објективну тешкоћу одговара тако што предлаже гласање: исход гласања обавезује грађане на основу већинског принципа и треба га сматрати легитимним. Дакле, закључује Ролс, понекад је неопходно прибећи гласању, чак и када се ради о фундаменталним политичким питањима: „А ако се о тим питањима расправља позивањем на политичке вредности и грађани гласају за оно што искрено мисле, онда је идеал очуван.”¹⁹⁾ Овде се можемо сложити са Естлундом (David Estlund), који говори о томе да постоји више типова, односно група проблема, и да у зависности од тога о ком проблему је реч, бирамо и начин доношења одлука; одлуке тако некад препуштамо стручњацима, понекад прибегавамо већинском принципу...²⁰⁾

На основу досадашњих разматрања можемо закључити да јавни ум охрабрује морални плурализам, насупрот моралном монизму, односно инсистирању на постојању једне *објективне* истине и наметања једног циља и специфичне вредности. Чини се да управо плурализам представља неговање јавног ума и демократске политичке културе. Овакав став потврђује и Исаија Берлин (Isaiah Berlin) следећим речима: „Схватити релативну вредност сопствених убеђења, а ипак их се непоколебљиво држати – по томе се просвећен човек разликује од варварина. Да тражимо више од тога налаже нам можда дубока и неизлечива метафизичка потреба; међутим, пристајање да та потреба управља нашим поступцима знак је једнако дубоке, али опасније, моралне и политичке незрелости.”²¹⁾

Како, дакле, да обезбедимо коегзистенцију различитих погледа на свет унутар исте политичке заједнице? Тако што ће свим

18) Ролс, Џон, *Политички либерализам*, op. cit., str. 281.

19) Ibidem, str. 282.

20) Estlund, David, „Beyond fairness and deliberation: The epistemic dimension of democratic authority”, *Deliberative democracy: essays on reason and politics*, Massachusetts, London, 1997.

21) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр. 259.

људима бити призната слобода мисли и савести, односно основна права и слободе, који морају бити чврсто утемељени и јавно признати. Људска права тако представљају одговор на изазове друштвене модерне.²²⁾ Признавање ових права је у ствари толеранција, која не представља релативизам, него признавање права на уверења различита од сопствених. Начело толеранције је темељно либерално начело; првобитно се односило на трпељивост у верској сфери, јер је настало као реакција на сурове верске ратове. Либералном начелу толеранције супротставља се сваки облик догматизма, фанатизма и искључивости: ако у данашњем свету постоји претња миру, она, између осталог, потиче и од фанатизма, односно слепог веровања у сопствену истину и спремност да се она наметне средствима политичког насиља.

Ролсова заслуга је у томе што је још једанпут подвукао важност слабљења политичког утицаја свеобухватних доктрина, односно истакао могуће разорне последице политичке употреба појма истине. Не можемо да се не сложимо са његовим захтевом који гласи: „Страст да се апсолутна истина оличи у политици није у складу са идејом јавног ума демократског грађанства.”²³⁾ Зато он у јавној, политичкој сфери предлаже употребу појма *политички разложног* уместо појма *истине*. Дубоки доктринарни конфликти су још од појаве хришћанства постали важни: просветитељско обећање де ће напредак знања водити разрешењу доктринарних конфликата није се испунило.

Зато је од кључног значаја још једном, заједно са Ролсом, истаћи важност демократске политичке културе и улоге разложног грађанина, као и упозорити на опасност за демократију која потиче од доктринарних конфликата у друштву. Коегзистенција различитих погледа на свет у оквиру једне политичке заједнице није ништа мање ургентан проблем данас, него на почетку модерних времена. Многи одлучујући политички догађаји у 20. веку, попут јачања национализма и фундаментализма, „затим интензивирање улоге етничке и верске искључивости у вођењу ратова и формирању држава- потпуно су супротни очекивањима свих политичких филозофија заснованих на Просвећености.”²⁴⁾ У оваквим околностима, упозорава Ролс, преостаје нам да бирамо између сукоба до смрти, или једнакости слободе мисли и слободе савести.

22) Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002, стр. 137.

23) Ролс, Џон, *Право народа* са „Још једном о идеји јавног ума”, *op. cit.*, стр. 171.

24) Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 120.

ЛИТЕРАТУРА

- Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
- Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени Гласник, Београд, 2007.
- Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Estlund, David, „Beyond fairness and deliberation: The epistemic dimension of democratic authority”, *Deliberative democracy: essays on reason and politics*, Massachusetts, London, 1997.
- List, Christian; Luskin, Robert C.; Fishkin, James S.; McLean, Iain, *Deliberation, single-peakedness, and the possibility of meaningful democracy: evidence from deliberative polls*, PSPE working papers, 01-2006, Department of Government, London School of Economics and Political Science, London, UK, 2006.
- Матић, Милан, *Либерализам, популизам и демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
- Павићевић, Ђорђе, „Јавни ум као политички идеал: схватање Џона Ролса”, *Филозофија и друштво* 2/2007.
- Ролс, Џон, *Политички либерализам*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Ролс, Џон, *Право народа* са „Још једном о идеји јавног ума”, Alexandria Press, Нова српска политичка мисао, Београд, 2003.
- Ролс, Џон, *Теорија правде*, ЦИД, Службени лист СРЈ, Подгорица, 1998
- Стојадиновић, Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2010, стр. 147-163.
- Станчић, Вишња, „Појам позитивне и негативне слободе – античко и модерно схватање слободе”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2012, стр. 91-103.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- Companion to contemporary political philosophy*, Blackwell Publishing, USA Malden, 1993.

Visnja Stancic

RAWLS'S IDEA OF PUBLIC REASON

Resume

In this paper the author is dealing with the complexity of relation between democracy and value pluralism. If we start from the fact of the existence of different, even irreconcilable, moral and religious beliefs within contemporary political communities, the question of crucial importance arises: how to create a „public” and loyal citizen in a society of deep doctrinal divisions? Afterwards it will be discussed plausibility of John Rawls's solution to this relevant problem: his ideas of political liberalism and overlapping consensus, as well as notions of reasonableness and rationality. Liberalism will be examined as a comprehensive doctrine, as well as a political conception. Relying on

previous research, the author will analyze significance of democratic political culture and liberal political conception for the sustainability of democracy and value pluralism.

Key words: political liberalism, public reason, democracy, political culture, value pluralism.

* Овај рад је примљен 10. априла 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Предраг Терзић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СХВАТАЊЕ СПОЉНЕ СЛОБОДЕ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА*

Сажетак

У раду анализирамо схватање спољне слободе у делу Владимира Јовановића. Јовановићево разумевање унутрашње слободе као права на економски, политички и друштвени развој, бива допуњено тежњом за потпуним ослобођењем српског, али и других словенских народа. Спољна слобода подразумева ширење простора слободе на још неослобођене територије сопственог етничког простора, али и ослобођење других народа. Патриотизам се овде јавља као додатак и допуна либерализму, односно као средство за распрострањавање либералних идеја. Јовановић се као патриота залагао за ослобођење српског народа од аустријске и турске власти, али је као либерал промовисао толеранцију и сарадњу између различитих етничких и верских група. Остварење слободе сопственог народа је само пут до опште слободе.

Кључне речи: слобода, спољна слобода, патриотизам, либерализам, патриотски либерализам, српски либерализам, Владимир Јовановић.

У свом претходном истраживању истакли смо либерална одређења Владимира Јовановића, али и његово практично залагање за спровођење слободарских начела у свим областима човековог живота и свим људским приватним и јавним односима, од породице, општине, државе до међународних односа.¹⁾ Међутим, Јовановић у својим делима не само да истиче темељене принципе

* Аутор је као стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије распоређен на пројекту бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у оквиру кога је и настао овај рад.

1) Видети: Предраг Р. Терзић, "Схватање унутрашње слободе у делу Владимира Јовановића", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2012.

на основу којих треба заштити основна права и слободе појединаца у оквиру државног уређења, већ се залаже и за ширење простора слободе на оне народе који се налазе под туђинском влашћу.

Такво схватање је у складу са размишљањима бораца за ослобођење у другим европским државама тог доба, међу којима су предњачили Мацини, Гарибалди и др. Свима њима било је заједничко да су се залагали за слободу, али не треба скрајнути чињеницу да су у вишенационалним државама многи од њих желели да извојевају такву слободу која би се односила искључиво на њихов, а не и на друге народе у тим земљама. Слобода би тако остала народни покретач само у периоду борбе за настанак нове државе, а потом би уступила место истој оној неслободи претходника.

Владимиrowa предност у односу на друге наше либерале тог доба је не само у томе што је живео дуго (1833-1922), већ и што је током живота био сведок слободарских тежњи свог народа које су за последицу имале велико ширење територије српске државе, али, поред тога, и значајне промене њеног међународног статуса - од аутономне кнежевине, до независне државе, која потом мења државно уређење и постаје краљевина да би на крају ушла у састав новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

ШТА ЈЕ СПОЉНА СЛОБОДА?

Владимир Јовановић није схватање слободе са којим се суочио током студирања и живота на Западу дословно пренео у своју теорију, нити ју је, на другој страни, сматрао нужним идеалом свог практичног пренућа. Заправо, он је такво либерално виђење слободе преиначио прилагодивши га условима у српском друштву и држави у другој половини XIX века. Циљ на Јовановићев начин схваћене слободе није био само економски, политички и културни преображај још увек само аутономне кнежевине Србије, већ и ширење такве унутрашње грађанске слободе на још неослобођене крајеве насељене српским, односно другим словенским становништвом.²⁾

2) Без обзира на идеолошка разилажења код свих странака које се у ондашњој Србији формирају јавља се осећај потребе за националним ослобођењем. Саша Јованчевић о томе пише: "Поред развоја класичног конзервативизма и либерализма, социјализма и народњачког радикализма, у Србији се упоредо са идејном диференцијацијом ових идеологија снажно, као саставни део сваке од ње, развија родољубиви национализам. Реч је о неподељеном јединству узрастајуће самосвести читавог српског народа о потреби националног ослобођења. У том смислу није било претераних разлика ма о којем од поменутих идеолошких праваца да се радило." Саша Јованчевић, "Модернизација српског

Одредити такво разумевање слободе искључиво као либерално значило би приказати само један део, један сегмент који тек укључивши у себе патриотску ноту добија целовит изглед. Потпуна спољна слобода је заснована на свим оним идејама које карактеришу схватање унутрашње слободе код Владимира Јовановића али је, поред тога, и проширена на нове географске просторе. У бити она потпуно одговара слободи унутар државних граница. Додавањем патриотског елемента Јовановић ни на један начин не престаје бити либерал, али нас термилошка прецизност принуђава да, користећи баш његово одређење сопственог учења, такав вид либерализма назовемо патриотским. Колико је сам Владимир себе одређивао као либералног патриоту можемо схватити читајући његове аутобиографске белешке, где он на малом простору израз либерални патриоти употребљава чак пет пута.³⁾

Владимир Јовановић се залаже за значајан степен економске, политичке и уопште друштвене слободе, а Јовановићево либерално одређење, као и либерализам целе групе тзв. либерала од 1858. године (светоандрејски либерали), произишло је из патриотске ноте. “Либерална странка изникла је из романтичног националног врења педесетих година деветнаестог века и видела унутрашњи друштвени напредак у националном ослобођењу.”⁴⁾ Овај став Милана Ст. Протића дели и Слободан Јовановић истичући: “Либерали од 1858 били су исто толико националисти колико либерали; њихов либерализам управо проистиче из њиховог национализма.”⁵⁾

Патриотизам и либерализам у то време нису представљали два појма чији би спој у оквиру једне теоријске концепције или практичног подухвата представљао нелогичност или стварао појмовну напетост. Јовановићев либерализам је вапај за свеколиком слободом, а не некаква економска теорија која даје примат слободи појединца над једнакошћу. Зато се патриотизам овде не јавља као противтежа либерализму, већ као његова потпора и допуна, односно као инструментариј за распрострањавање либералних идеја. На том трагу је и Мирко Зуровац када каже: “Између ових речи не постоји исконска мржња и неслагање, већ дубока веза и узајамно

друштва у XIX веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2010, стр. 431.

- 3) *Аутобиографске белешке Владимира Јовановића*, Штампарнија Драг. Грегорића, Београд, 1936.
- 4) Милан Ст. Протић, *Радикали у Србији: идеје и покрет: 1881-1903*, АИЗ Досије, САНУ, Београд, 1990, стр. 85.
- 5) Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, друго допуњено издање, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925, стр. 211.

допуњавање, јер обе почивају на истој претпоставци: та претпоставка је слобода.”⁶⁾

У околностима када је највећи део европских народа био под туђинском влашћу, национално ослобођење је, без сумње, представљало значајно политичко питање. Новонастајућој политичкој карти Европе, али и сваком од њених народа, били су потребни људи слободарског духа. Своје опредељење не само за слободу него за српску слободу Јовановић је приказао и променом назива свог листа који је издавао у Женеви из *Слободе у Српску слободу*. Међутим, српска слобода се не треба схватити искључиво као национални ексклузивитет Срба или било ког другог народа, а на рачун других, већ је то сусрет универзалистичке и националне компоненте који ствара нов, бољи квалитет односа. Штитећи национално, универзалистичко се ни на један начин не негира. Заправо, појединачно и посебно се, задржавајући неке своје особености, само уклапају у опште.

ПРОСТОР СПОЉНЕ СЛОБОДЕ

Три основне карактеристике сваке државе су: територија, становништво и власт. Да би се било која држава конституисала, неспорно је, мора да заузме одређену територију. Европске нације у настајању у другој половини XIX века тежиле су да створе националне државе на оној територији где живе припадници њеног народа. Јасно је да би идеална територија сваке од ових држава требало би одговарати етничком простору који насељава доминантни народ у њој, али етнички хомогене државе је тешко формирати из више разлога. Прво, није лако повући тачну географску границу која јасно раздваја етнички простор једног народа од других. Друго, на неким просторима постоји велика измешаност различитих етничких, језичких и религијских група. Треће, многи појединци, а и читаве етничке групе у том периоду још увек нису формирали своју националну свест.⁷⁾

Кнежевина Србија у то време још увек није била међународно призната држава, а није територијално обухватала ни већински

6) Мирко Зуровац, “Либерализам и патриотизам (Патриотски либерализам Владимира Јовановића)”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011, стр. 60.

7) Такав је случај са Македонцима, који су били “нација без националне свести”, а на њихово национално опредељење утицале су српска, бугарска, грчка и румунска пропаганда, при чему су активну улогу играле цркве и школе. Видети: Божидар Језерник, *Дивља Европа: Балкан у очима путника са Запада*, Библиотека XX век, Београд, 2007, стр. 191-218.

део српског етничког простора. Потпуно у складу са тим Јовановић примећује: "На броју има више од 5.000.000 Срба, који живе у Црној Гори, у кнежевини Србији, у Славонији, у Угарској и Хрватској, у Далмацији, у Херцеговини, у Босни, у Албанији, Старој Србији и Македонији."⁸⁾ Иако је територијално, војно и политички Србија била инфериорна у односу на државе које су владале преосталим српским (или макар доминантно српским) етничким простором, дугорочни државни интерес кнежевине Србије поклапао се са националним интересом, а оба су тежила проширењу територије на земље насељене српским и другим јужнословенским становништвом.⁹⁾

Овде се опет треба вратити на разликовање универзалне жеље за слободом и парцијалне тежње ка остваривању слободе сопственог народа. Јовановић се, у духу патриотизма, залаже за ослобођење српског народа од аустријске и турске власти, међутим он тиме не негира потребу за ослобођењем других народа, међусобном толеранцијом и сарадњом. Слобода је код Владимира примарна вредност, а национална слобода је само део путање, односно фаза процеса који резултује остварењем свеопште слободе.

Доласком свеопште слободе, везе појединаца у оквиру неког народа губе на значају. "Снажна је крвна свеза која привлачи сродна племена у народ и сродне народе у расу; али је још јача свеза мисли и убеђења, ума и свести, узајамних потреба и инетреса - свеза што све људе зближује и уједињава као синове опште отаџбине - слободе: Швајцарска и савез слободних држава Америке пред очима су нам, да бисмо видели, како разлика народности и расе уступа пред једнакошћу слободе и права."¹⁰⁾ На овај начин Владимир себе још једном приказује као патриоту, човека слободарског духа, али поново доказује и да је слобода, а не искључиво национална слобода српског народа, његова звезда водиља.

МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ

Остваривање слободарских тежњи било ког народа није само последица идеолошког и практичног пренућа његових припадника

-
- 8) Владимир Јовановић, "Српски народ и источно питање", у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 78.
- 9) За преглед првих нововековних концепата српске државе видети: Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000, стр. 39-81.
- 10) Владимир Јовановић, Покушаји за слободу и народ, стр. 53. Нав. према: Владимир Јовановић, "Основи снаге и величине српске", у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 215.

ка стицању независне националне државе. Да би овакав подухват имао шансе за успешно остваривање неопходно је да се испуни још читав низ фактора. Тако Марија Тодорова истиче да су на стварање државних граница на Балкану пресудно утицали: отоманска административна традиција, аспирације националних покрета које су биле засноване на два (неретко неспојива) основа, историјским правима и праву на самоопредељење и стратешки интереси великих сила.¹¹⁾ Границе административних територија у отоманском царству добрим делом су пратиле границе балканских држава из периода пре отоманске најезде. Неке од тих разделина су дуго опстале и касније постале територијални оквир нових националних држава на Балкану, док је у случају Србије територија Београдског пашалука била само клица настанка нововековне српске државе.

Ипак, фактор који је пресудно утицао на стварање и територијалну распрострањеност новонастајућих балканских држава био је, нема двојбе, стратешки интерес великих сила. Свака велика сила је подржавала одређене балканске национализме, а увек на штету других, у тренуцима када им је њихово деловање одговарало, а одвраћајући их када са њима нису имали компатибилне циљеве, покушавала да оствари сопствене интересе. Међусобни сукоби народа на Балкану само су потпомогли тај процес. У том смислу, анализирајући политику Аустрије према балканским народима, Владимир Јовановић исправно закључује: “Да би створила расуло међу народима, који би могли једног дана сложити се, те саставити један велики, слободан и независан савез на Блиском истоку, Аустрија не престаје сејати семе неслоге и непријатељства међу тим народима, потпирујући систематски религиозна, територијална, и друга питања, која их неизбежно деле.”¹²⁾ Супростављајући се спољној политици Аустрије, Јовановић, али и други ондашњи српски либерали, били су у спољној политици наклоњени царској Русији, а подршку за своје идеје добијали су и од вишег православног свештенства.

У неподударности времена настанка националних покрета за ослобођење појединачних балканских народа и непостојању заједничког деловања усмереног ка њиховом ослобађању Владимир Јовановић је видео главну кочницу коначног слома турске царевине. Владимирив оптимизам, али и либерализам (Апел великим

11) Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Књижара Круг, Београд, 2006, стр. 322.

12) Владимир Јовановић, “Проблеми Блиског истока и пангерманска опасност”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 487-8.

силама: Не спречавајте нас да се боримо за слободу и ми ћемо се сами изборити за њу!) показују се кроз његово уверење “да би `источни хришћани` били у стању сами својом снагом извојевати своје народно ослобођење и уједињење, ако би се `гарантне силе` сагласиле на *неинтервенцију*.”¹³⁾

Јовановић не само да сматра да је међусобна сарадња балканских народа пожељна, већ истиче да је она и реална ако би ове државе међусобно ускладиле своје интересе, па и уступањем другима територија на које претендују (нпр. излаз Црне Горе на море био би обезбеђен уступањем Спича у Далмацији, а Србији преко неког малог пристаништа на Јадранском мору). “Балкански савез, у коме би свака држава очувала своју индивидуалност и сувереност, а све државе би ујединиле своје снаге, ради одбране оштих интереса, не само да би појачао балканске државе против спољашњих напада, него, што је још много важније, он би смањио опасност економског супарништва и политичке суревњивости, којима је понекад отежавано и спречавано напредовање тих држава.”¹⁴⁾

Овако схваћен Савез балканских држава требало би да по ослобођењу Балкана од турске власти постане неутрализована територија, по угледу на Швајцарску и Белгију, а интерес велих сила да гарантују неутралност балканским државама био би да помогавши стварање овог савеза обезбеде слободан и сигуран саобраћај Дунавском долином и Црним, Егејским, Јадранским и Средоземним морем. Ради се, дакле, о таквом савезу држава који би допринео побољшању економских, културних и политичких веза балканских народа, али би и обезбедио економске и политичке интересе великих сила. Односи између народа који сачињавају савез треба да буду блиски. “Разлике вере и расе, и територијалне границе не смеју сметати збраћењу народа, који само у трајном и сталном савезу и непрекидној слози могу обезбедити себи безбрижну и сјајну будућност.

Никакви облик супрематије једне расе над другом не сме допустити ни трпити супрот начела равноправности, без које не може бити поуздане основе за трајан и сталан савез.”¹⁵⁾

13) Владимир Јовановић, “Балкански савез”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 510.

14) Владимир Јовановић, “Проблеми Блиског истока и пангерманска опасност”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 506.

15) Владимир Јовановић, “Балкански савез”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 518.

Упоредимо ли Владимирова оптимистична предвиђања о Балканском савезу са историјом међусобних односа балканских народа у XIX веку схватићемо да је она у једном периоду била успешна, али да су периоде добрих међунационалних и међудржавних односа, па и заједничког подухвата ослобођења Балкана од турске власти у Првом балканском рату, пратила велика разочарања кроз снажне епизоде етнички мотивисаног насиља у оба светска и, коначно, у ратовима који су се деведесетих година XX века одиграли на простору бивше Југославије.

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ

Јовановић се залагао и за сарадњу са другим либералима и покретима који су тежили уједињењу својих народа. У том смислу треба поменути Мацинија и Кошута, вође ослободилачких покрета у Италији и Мађарској.

Сарадња са Мацинијем нарочито је интезивирана за време српско-турског сукоба и бомбардовања Београда 1862. године. Мацини и Владимир су сматрали да је неопходно да Италија и Србија започну сарадњу на ослобођењу својих сународника истовремено, јер би током сукоба Срба са Турском Аустрија морала да појача бројност својих оружаних снага на граници са Србијом, а тако смањена борбена моћ Аустрије ишла би у прилог Италијанима. Са друге стране, ангажовањем у војном сукобу против Италије Аустрија не би имала довољно војних капацитета да помогне Турској у њеном сукобу са Србијом. Коначни пораз и распад аустријског и турског царства допринео би стварању немачке и италијанске државе на свом целокупном етничком простору, а отворила би се и могућност формирања националних држава балканских народа.

Владимир Јовановић је у Лондону током 1862/3. године водио разговоре и са руским емигрантима Бакуњиним, Агаревим и Херценом, али и мађарским револуционаром Кошутом, генералом Тиром и Ференцом Деаком о формирању “Дунавске конфедерације”. Покушавајући да одреди могућности сарадње српских и мађарских патриота, али и будућност српско-мађарских односа Јовановић примећује да “Кошут признаје само грађанску равноправност са Мађарима, а хтео би да Мађари имају националну супрематију над осталим угарским народима, те да им могу своју вољу наметати...”. Овакав став он даље проширује наглашавајући “да од мађарских државника, били они “Кошутовци”, или револуционари, били “Деаковци” или еволуционисти, Словени у Угарској

уопште, а Срби посебце, не могу очекивати признање и поштовање оних права, која су им привилегијама ујемчена.”¹⁶⁾

Суочен са таквом могућношћу Владимир Јовановић се јасно опредељује за остваривање начела равноправности народа, а на основама швајцарског модела. Сваки народ, ма колико малобројан на некој територији био, има право на остварење сопствене слободе, не угрожавајући притом слободу других народа. Тиме се Владимир још једном показује као борац за слободу свих народа.

У Лондону 1862/3. Владимир Јовановић је водио разговоре и са представницима енглеске државе и цркве. У процесу придобијања подршке енглеског јавног мњења за “српску ствар” помогао му је протестантски пастор Вилијам Дентон који је написао про-српски оријентисану књигу “*Servia and the Servians*”. У енглеској прстоници Владимир се срео се и са високом достојницама Англиканске цркве и Виљемом Гледстоном.

Током свог боравка у Лондону Јовановић 1863. године пише “Српски народ и источно питање”. У овом спису он читаоцима нуди кратку историјско-политичку студију српске државе од средњег века, преко доба под турском влашћу до периода стицања аутономије, али и политичко-антрополошку слику српског народа. Он наглашава “политичку зрелост” Срба за демократију и на тај начин још једном потврђује тежњу српског народа за слободом, али тиме негира и његову потребу за туторством великих сила. Стварању демократског поретка у Србији, верује Владимир, могу допринети класичне српске установе и народни обичаји (побратимство, слава, сабори и др.).¹⁷⁾

У доба стварања негативне перцепције људи на Западу према Турцима¹⁸⁾ и њеног одржавања и јачања, симпатије западноевропског јавног мњења према хришћанима који су живели под отоманском влашћу су се могле остварити, али то није значило и да ће

16) Владимир Стојанчевић, “Владимир Јовановић: Европа и источно питање средином XIX века”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011, стр. 22-3.

17) Исто, стр. 83-4. О политичкој традицији и другим изворима српског политичког преображаја у 19. веку пише и Живојин Ђурић (Видети: Живојин Ђурић, *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999, стр. 31-45), а однос Срба према демократији изучавао је и Милан Матић (Милан Матић, *О српском политичком обрасцу*, Службени лист СРЈ, Институт за политичке студије, Београд, 2000.)

18) Због пораза османлијске војске 1683. године почетком наредног века углед турског царства и његове цивилизације почиње да опада. Мења се и слика о муслиманима на Западу. Ислам почев од тада означава кочницу прогреса. Божидар Језерник, *Дивља Европа: Балкан у очима путника са Запада*, Библиотека XX век, Београд, 2007, стр. 42-3.

се њихове владе заложити за остварење независности балканских држава. За такав подухват неопходно је било убедити их у постојање њиховог државног и националног интереса.

Схватајући основне принципе реал-политике Владимир Јовановић у настојању стварања нових држава “источних хришћана” налази и енеглески интерес по коме “би се преображајем `простране Турске царевине, која пресеца линију инглеске свезе (комуникације) са Индијом` у снажне, независне и слободне хришћанске државе, са богатим изворима земљског производства и свеколиким географским користима, како би се тим преображајем не само постигао поузданији темељ за инглиску свезу (комуникацију) са Истоком, већ би се њиме отворило и шире поље за употребење инглеских капитала и за развитак трговине много корисније, него што се може очекивати од такве земље, која се опустошава ћуди турских господара.”¹⁹⁾ Тако Јовановићев апел за решавањем Источног питања поред моралне добија и нову, реал-политичку, међународну и геостратешку компоненту.

Ако на самом крају рада покушамо да у најкраћем резимирамо допринос Владимира Јовановића, али и целокупне средње генерације српских либерала, питањима унутрашње и спољне слободе могли бисмо се сложити са следећим редовима: “У политичком животу Србије либерали из 1858. године остварили су неколико врло значајних дела, као што су: успостављање династије Обреновића, борба за либералне и демократске установе Србије, а нарочито у сарадњи са млађим, умереним, либералима ратови са Турском из којих је Србија изашла са значајним територијалним проширењем и оствареном независношћу.”²⁰⁾

ЛИТЕРАТУРА

Аутобиографске белешке Владимира Јовановића, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1936.

Базић, Јован, “Решавање српског националног питања у време либерала на власти у Србији 1868-1893”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-4/2000-2002.

Ђурић, Живојин: *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.

19) Владимир Јовановић, “Српски народ и источно питање”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 85.

20) Јован Базић, “Решавање српског националног питања у време либерала на власти у Србији 1868-1893”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-4/2000-2002, стр. 206.

- Зуровац, Мирко, “Либерализам и патриотизам (Патриотски либерализам Владимира Јовановића)”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011.
- Језерник, Божидар: *Дивља Европа: Балкан у очима путника са Запада*, Библиотека XX век, Београд, 2007.
- Јовановић, Владимир, “Балкански савез”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, “Основи снаге и величине српске”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, Покушаји за слободу и народ.
- Јовановић, Владимир, “Проблеми Блиског истока и пангерманска опасност”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, “Српски народ и источно питање”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Слободан: *Уставобранитељи и њихова влада*, друго допуњено издање, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925.
- Јованчевић, Саша, “Модернизација српског друштва у XIX веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2010.
- Матић, Милан: *О српском политичком обрасцу*, Службени лист СРЈ, Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Протић, Милан Ст.: *Радикали у Србији: идеје и покрет: 1881-1903*, АИЗ Доције, САНУ, Београд, 1990.
- Симеуновић, Драган: *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Стојанчевић, Владимир, “Владимир Јовановић: Европа и источно питање средином XIX века”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011.
- Терзић, Предраг Р., “Схватање унутрашње слободе у делу Владимира Јовановића”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2012.
- Тодорова, Марија: *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Књижара Круг, Београд, 2006.

Predrag Terzic

**THE UNDERSTANDING OF EXTERNAL FREEDOM
IN THE WORK OF VLADIMIR JOVANOVIC**

Resume

In his works, Jovanovic highlights the principles on which the fundamental rights should be protected and the freedom of individuals within the state which guarantees it to them. He also advocates for the expansion of the freedom space to those nations that are under the foreign regimes. Freedom for Vladimir is not only the right to unconstrained economic, political and social development, it is an effort to complete the liberation of the Serbs, and other Slavic people. Therefore, patriotism does not appear here as a counterweight to liberalism, but as its supplement or a complement, or as an instrument for spreading liberal ideas.

On the other hand, the Serbian freedom can not be understood solely as a national exclusivity of Serbs at the expense of other nations. Jovanovic, completely in the spirit of patriotism, stands for the liberation of the Serbian people from the Austrian and Turkish authorities, however, he does not thereby negate the need for tolerance and cooperation. For Vladimir, freedom is a primary value, and the national freedom is only a part of the path, the phase of the process that results in the realization of the universal freedom.

Exactly in the discrepancy of the time when the national liberation movement of the individual Balkan nations was founded, and in the lack of the collective action directed towards their liberation, Vladimir Jovanovic saw the main obstacle for the final collapse of the Turkish Empire. Jovanovic considers the mutual cooperation of the Balkan nations desirable and possible, only if these states harmonize their mutual interests. Thus understood Federation of Balkan states should after the liberation of the Balkans from the Turkish government become a neutralized territory, following the example of Switzerland and Belgium, and it would be in the interests of great forces to guarantee the neutrality of the Balkan states.

Jovanovic met with Garibaldi, and in London he talked to Gladstone, Russian emigrants Bakunin, Agarev and Hercen, and Hungarian revolutionary Kossuth, general Tir and Ferenc Deak. By defining a principle of national liberty as the supreme value, Vladimir understands the danger that when it comes to the areas with mixed nationalities, the dominant people achieves a new kind of supremacy over minorities.

Faced with this possibility, he opts for the realization of the principle of equality of nations, based on the Swiss model.

Vladimir Jovanovic emphasizes the “political maturity” of the Serbs when it comes to Democracy and thus reaffirms their desire for freedom, but thus, on the other hand, denies its need for the superpowers’s tutorship. Vladimir believes, traditional Serbian establishments and traditional customs (fraternity, *slava*, councils, etc..) may contribute to the creation of a democratic system in Serbia.

Key words: freedom, external freedom, patriotism, liberalism, patriotic liberalism, Serbian liberalism, Vladimir Jovanovic.

* Овај рад је примљен 21. априла 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

ОДРЕЂЕЊЕ ЕКСТРЕМИЗМА – ПРОБЛЕМИ И НЕДОУМИЦЕ*

Сажетак

У овом раду аутор се бави мањкавостима доминантне дефиниције екстремизма. У том смислу указује се на терминолошку збрку и изједначавање екстремизма са другим појмовима. Аутор покушава да укаже да ова широко прихваћена дефиниција екстремизма недовољно води рачуна о историјском контексту у коме се екстремизам јавља, као и да оставља бројне непокривене „сиве зоне“. Тиме се оставља простор за идеолошки пристрасне класификације. Такође доминантно схватање екстремизма циља на одржање *statusa quo*. У том смислу аутор указује да је екстремизам схваћен на тај начин пре свега „борбени појам“ односно стигматизирајућа реч.

Кључне речи: екстремизам, левица, десница, демократија, диктатура

ЕКСТРЕМИЗАМ ЛЕВИЦЕ, ДЕСНИЦЕ, ЦЕНТРА

Екстремизам без сумње спада у широко распрострањене и често коришћене појмове, како у академском дискурсу тако и у публицистици. Упркос његовој широкој употреби за овај концепт везане су бројне недоумице. Оне се јављају већ на нивоу дефиниције појма. Тако на питање ко или шта је екстремиста није могуће дати једноставан одговор. Он се (екстремизам) као негативан појам обично ставља у исту категорију са појмовима деспотизам, тиранија или диктатура. Но, при одређивању овог појма треба имати такође у виду и непостојање једне и јединствене екстремистичке

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

идеологије, због чега се овај појам готово никад не користи без префикса леви или десни. Таква употреба појма циља на суштинску истоветност свих екстремизама, при чему се једина разлика може правити између леве и десне варијанте. Међутим, од Липсета и његове студије *Политички човек* почиње се говорити и о екстремизму центра! Наиме, појава тог екстремизма базира на Липсетовој тврдњи да сваки социјални слој има свој екстремистички и демократски политички израз. Такође, овај аутор сматра да је немогуће схватити улогу и различит степен успеха разних екстремистичких покрета ако их не разликујемо међусобно, и ако не утврдимо њихову посебну друштвену основу и идеологију онако како то чинимо код демократских партија и покрета. Социјалистичка левица црпи своју снагу од радника и сиромашних сеоских слојева; конзервативну десницу подржавају имућни елементи као и они људи који су остали укључени у традиционалне институције, нарочито цркву. Демократски центар подржава средња класа. На истом социјалном темељу на коме почивају умерене групе, стварају се и њихови екстремистички пандани. „Класични фашистички покрет је представљао екстремизам центра“.¹⁾ Липсет не само да је уочио три различите врсте екстремизма него је и озбиљно уздрмао тезу која још од Аристотела, преко Констанана, до данашњих дана тврди да је јака средња класа најбоља одбрана од екстремизма, јер средњи слојеви не морају нужно бити либерални, мада то често јесу, односно и они имају „свој“ екстремизам.

Липсет није једини који је говорио о екстремизму центра. Почетком деведесетих Волф–Дитер Нар прихвата овај термин, али му придаје потпуно другачије значење. Нар, који је иначе противник појма екстремизам, користи екстремизам центра за главни ток политике. Он криви партије на власти за насиље према странцима у Немачкој. Тако се екстремизам центра у Наровој интерпретацији односи на читаву политичку класу која се, по његовом мишљењу, противи неопходности демократизације друштва и која инсистира на репрезентативном схватању демократије. На крају, он изводи закључак да екстремизам естаблираног центра сноси одговорност за раст екстремизма на маргинама.²⁾ Нарово схватање блиско је питању које су својевремено постављале присталице Црвених бригада: Ко је екстремиста, људи који се боре против експлоатације, или систем који их у томе спречава? Такође, Нарово схватање, које иначе одудара од главног тока размишљања о екстремизму, темељи

1) Сејмор Мартин Липсет, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969, стр. 167.

2) Steffen Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 24.

се на Хоркхајмеровој опасци да ко неће да говори о капитализму треба да ћути о фашизму, што значи да је екстремизам производ капитализма.

Занимљиво је да слично Нару разишљају и интелектуалци окупљени око нове деснице у Немачкој (Армин Молер, Карлхајнц Вајсман, Бото Штраус). Армин Молер указује да је екстремизам борбени појам који су створили либерали који упозоравају на опасности „екстремне левице“ и „екстремне деснице“ односно који служи да уништи сећање на заједничко просветитељско порекло либерализма и марксизма-лењинизма.³⁾ Молер на пример, противник види усваком универзализму. Са друге стране, аутори нове деснице не говоре експлицитно о екстремизму центра, али критикују „хедонистички либерализам“ који натурају „тоталитарни левичарски медији“. По њиховом мишљењу Немачка је постала „милитантна демократија“ и споља и изнутра, а идентификација са западним, либералним вредностима је добила готово тоталитарне карактеристике, док културна повезаност са западом постаје нова секуларна утопија. Левичарско либерални медији пропагирају нападну „политичку коректност“ и ускраћују могућност десници да се чује и њен глас. Истовремено, нова десница не преза ни од поређења нацистичке диктатуре и западно-либерано-левичарске „диктатуре“.⁴⁾ „Попут јучерашњих тоталитаризама, либерална друштва нису склона прихватању чињенице да њихове норме нису обавезно и увек исправне. Настоје да се наметну као једини универзално могући систем у име идеологије која, иако се назива 'хуманистичком', отвара пут свим злоупотребама, предпостављајући тако сваку 'очигледност' која мора да се наметне свима.“⁵⁾ О истом „либералном тоталитаризму“ говори и Ернст Нолте.

Иако писци нове деснице не говоре о екстремизму центра, алузије на екстремистички и тоталитарни карактер режима су више него јасне, као и сличност са Наровим ставовима.⁶⁾

Са треће стране, поједини аутори који на екстремизам гледају из позиције система, као што је Ервин Шојх, сматрају да једва

3) Armin Mohler, *Der Nasenring, Die Vergangenheitsbewältigung vor und nachdem Fall der Mauer*, Munich, 1991, S. 322.

4) Jan-Werner Müller, "From National Identity to National Interest: Rise (and Fall) of Germany's New Right" in: Jan-Werner Müller (ed.) *German Ideologies since 1945*, Palgrave Macmillan, London, 2003, pp. 185-187.

5) Ален де Беноа, *Комунизам и Нацизам: 25 огледа о тоталитаризму у XX веку 1917-1989*, Центар за изучавање Традиције „Укронија“, Београд, 2007, стр. 128-129.

6) У време када се у Немачкој водила полемика око забране Национал-демократске партије Немачке (НПД) Нар је написао чланак чија суштина је сажета у наслову: *Зашто сам као радикални противник НПД радикално против забране*.

да се може наћи били какво оправдање за поделу на леви и десни екстремизам, будући да је екстремистичке групе све теже разликовати.⁷⁾ Теоретичари који тврде да је у данашње време подела на левицу и десницу изгубила сваки смисао прихватају да, према томе, не постоји ни леви и десни екстремизам, што је гледиште које се суштински разликује од Липсетовог.

Дакле, очигледно не постоји консензус када су у питању суштина екстремизма те не може бити консензуса ни када је реч о појединачним примерима екстремизма. Истини за вољу, као што ћемо видети, већина најпознатијих аутора сагласна је мање или више око дефиниције екстремизма, али ни то није општи став. Штавише, доминантно схватање екстремизма критиковано је са више страна. Па ипак, ни противници доминантне струје нису уједињени. Аргумент око којег се они ипак мање или више слажу је немогућност поређења деснице и левице, али је алтернативни концепт једва видљив.⁸⁾

ТЕРМИНОЛОШКА ЗБРКА

Осим нејасног и често непрецизног коришћења појма екстремизам у контексту поделе левица - десница, односно левица – центар - десница ствар се додатно компликује коришћењем других појмова који треба да замене појам екстремизма – тиранија, диктатура, тоталитаризам... Тако је на пример Ото Риле говорио о црвеном, црном и браон фашизму⁹⁾, док је Валдемар Гуриан уместо појама тоталитаризам користио бољшевизам, те је тако под бољшевизам убрајао и немачки национал-социјализам¹⁰⁾. Тиме се отвара питање различитих схватања суштине екстремизма – да ли су екстремизми подврста фашизма или бољшевизма или нешто треће?

Поред тога, честа је употреба појма екстремизам у религијском контексту (фундаментализам) као и повезивање екстремизма и тероризма. Међу екстремисте могу да се уврсте најразличитије

7) Steffen Kailitz, *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 16.

8) Hans Gerd Jaschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 84.

9) Otto Rühle, "The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism" in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, 1939. <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>

10) Heinz Hürten, "Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism" in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, 2004, p. 40.

групе, те се на листи екстремиста коју је саставио немачки политиколог Ханс - Герд Јашке налазе и милитантни борци за права животиња, они који мрзе хомосексуалце, противници абостуса, религијски култови, обожаваоци оружја и различите врсте злочина из мржње (hate crime). Он признаје да све ове групе не желе елиминацију демократије, али такође тврди да сви они сумњају у темељне демократске вредности као што су плурализам и толеранција.¹¹⁾ Поред тога, екстремизам се често брка са другим сличним појмовима као што су фанатизам, радикализам и популизам. Разумевање ових појмова често зависи и од научне традиције у којој се појам користи. На пример, у Немачкој се прави оштра разлика између радикализма и екстремизма, при чему се радикализам односи на мање-више легитимну политичку опцију, док са екстремистима то није случај.¹²⁾ У том смислу радикализам би представљао „сиву зону“ између демократије и екстремизма, мада опет поједини пијаци користе екстремизам, популизам и радикализам као синониме.

ЕКСТРЕМИЗАМ КАО БОРБЕНИ ПОЈАМ

Корисно је сада сетити се Карла Шмита и његове тврдње да су сви политички појмови заправо полемички појмови.¹³⁾ Када је у питању појам екстремизма, нема сумње да је Шмит био у праву. На то уосталом указује историја овог појма.¹⁴⁾ Може се приметити да је екстремизам појам створен не да се означи сопствено политичко полазиште него да етикетира политичког противника. Тако, на пример, Јашке говори о екстремизму као о политичком „борбеном појму“¹⁵⁾ док Уве Бакес говори о „стигматизирајућој речи“ која треба да одреди границе политичкој легитимности, односно да друге одреди као безвредне или опасне. „Разметње екстремима део је нормализирајућег дискурса, помоћу кога већина друштва рефлектује сопствену нормалност и средину.“¹⁶⁾

-
- 11) Jaschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006, S. 8.
 - 12) Roger Giffin, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freeden (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 168.
 - 13) Карл Шмит, *Појам политичког* у Карл Шмит, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001. стр. 21.
 - 14) Душан Достанић, „Историја појма екстремизам“, *Култура полиса*, бр. 20, 2013, стр. 41-60.
 - 15) Jaschke, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 16.
 - 16) Uwe Backes, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ in *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institute for Political Studies,

Позивајући се на Рајнхарда Козелека, Бакес даље каже да употреба стигматизирајућих речи ствара асиметричну језичку ситуацију у којој етикетирани може посегнути за три различите стратегије. На пример он може прихватити етикету и од негативног појма створити позитивно самоодређење. То је Мусолини учинио са појмом тоталитаризам, а Хитлер са фанатизмом. Међутим, када је реч о екстремизму лако је запазити се да се ниједан политичар или идеолог никада није тако изјашњавао, чак ни они који се, без двоумљења, могу означити као екстремисти. Ако су већ желели да истакну јединствени карактер својих идеја себе су радије означавали као револуционаре, или пак радикале, јер су то појмови позитивније конотације.

Друга могућа стратегија коју наводи Бакес је одбрана од напада. Она подразумева дистанцирање од термина, оспоравање научне вредности појма односно истицање његове денуцијантске функције. Оваква одбрана може добити и свој судски епилог, као што је пример француског Националног фронта који је судским путем покушао да се одбрани од оптужби за десни екстремизам.

Трећа могућа стратегија је преузимање оружја својих непријатеља тако што се они оптужују за исту ствар. Бакес мисли да је то случај са позивањем на „екстремизам центра“.

Наравно, ове стратегије могу бити успешне једино ако они који се њима користе имају на располагању социјалну моћ да дефинишу појмове.¹⁷⁾

Историја појма екстремизам упућује не само да се ради о полемичком појму, него и да је у случају оптужби за екстремизам најчешће примењивана трећа од наведених стратегија. Такође, историја екстремизма говори да је он налазио свој пут у политички говор у временима велике политичке поларизације, када су постојећи појмови били неодговарајући и недовољни да опишу новонастале феномене. У кризним временима политичком противнику се оспорава легитимитет тако што се указује на његов „екстремизам“. Наиме, најпреје појмом екстремизам користио један калвиниста (Лудвиг Камерариус) против својих језуитских непријатеља, потом супротстављене стране пре, за време и после америчког Грађанског рата, док су Енглези и Французи за њим посезали у страху од руског изласка из рата. Но, концептуализацији овог појма највише је допринело либерално грађанство XIX и XX века које га је

Brno, 2007, p. 246.

17) Uwe Backes, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ p. 246-247, такође Uwe Backes, „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts“ <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>

искористило за дискредитацију својих противника, како оних са левице тако и оних са деснице. Највећи део савремене литературе о екстремизму остаје и данас у знаку оваквог схватања екстремизма. Међутим, када је екстремизам ушао у политички говор, либерали више нису могли да очувају монопол на његово коришћење. Екстремизмом су се могли служити сви у обрачуна са својим противницима, па чак и Мусолини. Лењин се борио против анархистичких струја, односно „левог радикализма и дечјих болести комунизма“, док је Броз са своје стране брутално сузбијао „лева скретања“. Другим речима, чак и они који се обично сматрају екстремистима као што су Мусолини, Лењин, па чак и Хитлер, увек су могли да укажу на неког ко је „заиста екстреман“ представљајући на тај начин сопствену позицију као „умерену“.

Из реченог следи да се питање екстремизма може разматрати само ако се води рачуна о историјском контексту. Позиција „златне средине“ није једном заувек „центрирана“, односно схватања центра и екстрема померала су се на леву или десну страну у зависности од политичких прилика. У одређеним случајевима могуће је да јучерашњи екстремисти постају данашњи умерењаци, а оно што се данас сматра умереним и нормалним, већ сутра се може сматрати екстремизмом. Према томе листа екстрема није једном заувек формирана, те уколико следимо Јашкеа, можемо рећи да је ХХИ век донео нове врсте екстремизама.

Употреба екстремизма као „борбеног појма“ није карактеристична само за политичке борбе него и за академски дискурс. Код појединих аутора приметна је жеља да се према неким екстремистима заузима помирљивији став него према другим, или да се екстремистичке склоности једне идеолошке опције представе као умерене, док се друга опција и не узима у разматрање. Тако на пример Бобио са десним екстремизмом није желео чак ни да разговара, док је према левом екстремизму имао разумевање, ако не и гајио симпатије. „Када замишљам саговорнике које бих не баш да убеђујем, али да учиним мање поздравим, онда то нису они који потцењују и одбацују демократију као владавину ‘неуспешних’ – наиме, постојана реакционарна десница, која се стално обнавља у најразличитијим видовима, али увек са истим једом против ‘бесмртних начела’“. То су они који би ову нашу демократију, крхку, рањиву, подложну корупцији и често корумпирану, хтели да униште како би је учинили савршеном; то су они који се понашају, да се послужимо чувеном Хобсовом сликовитом идејом, као Пелијине кћери које су на комаде исекле старог оца да би га поново оживеле. Започињући дијалог са првима прети нам опасност да протраћимо

време. Наставити дијалог са овим другим значи не губити наду у снагу добрих разлога.¹⁸⁾

ДЕФИНИЦИЈА ЕКСТРЕМИЗМА И ЊЕНИ КРИТИЧАРИ

Имајући у виду све горе речено, поставља се питање да ли је дефиниција екстремизма уопште могућа. Већина аутора који пишу о екстремизму (Уве Бакес, Екхарт Јесе, Норберто Бобио, Штефен Каилиц) претпоставља да таква дефиниција постоји. Они полазе од разлике између аутократије, односно диктатуре, са једне, и демократије, односно конституционалне државе, са друге стране. Одатле се успоставља веза између политичког екстремизма и диктатуре. Тиме се, као основ за одређење политичког екстремизма узима подела између оних који заступају демократију и оних који алтернативу демократији виде у неком облику аутократске владавине. Треба водити рачуна да се под демократијом у овом случају има у виду онај концепт који Роберт Дал назива „полиархија“ што је схватање демократије које прихвата већина писаца (Дал, Сартори, Хантингтон). Прихватање овог разликовања значило би да су екстремисти сви они који теже очувању или успостављању једног ауторитарног или тоталитарног поретка. Другим речима, залагање за диктатуру и нелибералне облике владавине сврставало би одређену групу међу екстремисте. Насупрот овом позитивном одређењу, екстремизам се може и негативно дефинисати, као фундаментално противљење демократији или конкретно, идеји демократске, уставне државе.¹⁹⁾

У том смислу речничка дефиниција коју даје Екхард Јесе гласи: „Политички екстремизам је обележен тиме што он пориче или ограничава принципе демократске уставне државе, било више њене конституционалне компоненте (на пример поделу власти, заштиту основних права, правну државу) било оне демократске (на пример суверенитет народа, етос фундаменталне једнакости људи; демократију).“²⁰⁾

18) Норберто Бобио, *Будућност демократије: одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 11.

19) Steffen Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. S. 15.

20) Eckhard, Jesse, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, S. 167.

Ако се, као што чине неки аутори²¹⁾, либерална демократија, подела власти, владавина права, ограничена влада, неприкосновеност приватне својине и друго, узму као суштинске вредности на којима почива Запад, онда се питање екстремизма може свести на разлику између западњака и антизападњака, при чему су западњаци умерени, а антизападњаци екстремисти. На овом месту треба посебно водити рачуна и да те западне вредности нису увек у складу са политичком праксом Западних земља, односно да су неке од тих вредности у сукобу са одређеним процесима унутар ЕУ.²²⁾ Јашке прави исту паралелу када каже да се не ради само о грађанско либералном демократском вредносном поретку, него о темељима Западне цивилизације и културе, о Западном начину живота, позивајући се при томе на Хантингтона.²³⁾ Међутим, као што показује историја појма, екстремизам је интегрални део западне традиције.²⁴⁾ Наравно, овакво дефинисање екстремизма са собом доноси и низ проблема. Пре свега, реч је о негативној дефиницији која одређује екстремизам тако што тврди да он није демократија, али не говори о томе шта екстремизам јесте. Са друге стране, већ је на први поглед видљиво да се данас готово све политичке странке и идеологије позивају на народ и ките демократијом, те проистиче да се данас више нико не противи демократији као таквој. Чак и они на које се обично гледа као на екстремисте позивају се на народ и народне интересе, односно захтевају демократију, и то „истинску демократију“ и „стварну владавину народа“. Значи ли то да у време када се сви позивају на демократију више не постоје екстремисти? Треба имати на уму да Сартори идентификује шест могућих интерпретација значења појма *народ*²⁵⁾ из којих се може извести да постоје и различита схватања демократије. Према Сарторију само једна од интерпретација је компатибилна са либералном демократијом. Дакле, да бисмо неку политичку партију могли означити као екстремистичку, морали бисмо претходно имати кристално јасну идеју шта подразумевамо под појмом демократије и демократске државе. Разне варијанте екстремизма су у основи мање или више прихватале идентитетску теорију демократије (*die Identitäts theorie der Demokratie*), што је на крају водило закључку да демократи-

21) Јована Диковић, Александар Новаковић, „Евроскептицизам – недостајућа карика политичког живота Србије“, *Српска политичка мисао*, vol. 37, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 74.

22) *Ibidem*, стр. 74.

23) Jäschke, *op. cit.*, S. 8.

24) Достанић, *op. cit.*

25) Ђовани Сартори, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, 94-97.

ја и диктатура нису међусобно супротстављене. На овакво идејно наслеђе позивали су се и комунисти у захтеву за диктатуром пролетаријата, национал-социјалисти, па чак и анархисти. Са друге стране, из либерално-демократске перспективе произлази да је либерална демократија једина могућа форма демократије, те да су све алтернативе поретку заправо ауторитарне, диктаторске, па према томе и екстремистичке. Када се користи јакобинском паролом да „нема слободе за непријатеље слободе“ и сама „борбена демократија“ постаје упитна, ако не и екстремистичка. Дакле, ако се демократија дефинише сувише широко, екстремизам постаје готово немогућ будући да се све и свашта може подвести под демократију. Но, ако се демократија сведе искључиво на либералну, екстремизам у овом или оном облику вреба иза сваког угла, а на сваку нову идеју гледа се испод ока.

Такође, ако се екстремизам одређује као противљење демократији, односно либерално-демократској држави, могло би се закључити да је историја екстремизма прилично кратка. Наиме, док није постојала либерална демократија није било ни политичког екстремизма, што значи да о политичком екстремизму можемо говорити као о релативно новом феномену. Нема смисла користити овај израз за духовне струје које су деловале пре појаве демократске државе.²⁶⁾ Међутим, овакво схватање противречи историји овог појма. Ако бисмо такво схватање прихватили у потпуности, то би значило да Жозеф де Местр или Карл Лудвиг фон Халер, рецимо, ма колико нам се чинили екстремним ипак нису политички екстремисти у правом смислу те речи, иако су неки њихови савременици (нпр. Вилхелм Траугот Круг) идеје ове двојице сматрали „крајњим“, односно проблематичним, док би данашње следбенике њихових идеја, чак и ублажених, требало сматрати екстремистима. Дакле, класификовање некога у екстремистичку или неекстремистичку скупину, у крајњем зависи од историјског контекста, духа времена односно тренутних односа моћи. Овако одређен појам екстремизма у себи садржи тежњу ка одржавању *statusa quo*.

Екстремизму је могуће прићи и са друге стране. Вратимо се поново Сарторију који партије дели на системске и антисистемске, при чему, пре свега, има у виду комунистичке и фашистичке партије, али и неке друге. У овој подели, чак и појам антисистемске партије подразумева невоље и неспоразуме. „Током времена степен и интензитет ‚противљења‘ су подложни променама. Надаље, нису све антисистемске партије такве у истом смислу: негација покрива или може покривати широк распон расположења почев од

26) Steffen Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, S. 15.

‘отуђења’ и тоталног одбацивања до ‘протеста’. Сад, очито је да се отуђење и протест разликују у врсти, а не само у степену.²⁷⁾ Истини за вољу, без обзира да ли је реч о одбијању или протесту, последице супротстављања се не разликују значајно за политички систем, будући да се влада суочава са истим тешкоћама. Заједнички именилац свих антисистемских партија представља њихов делегитимизацијски учинак. Другим речима, све антисистемске партије доводе у питање режим и утичу на смањење подршке режиму. При томе се оне могу користити различитим стратегијама и тактикама. По Сарторијевом схватању, антисистемска партија не значи и револуционарну партију. Наравно, све револуционарне партије јесу антисистемске, али антисистемска партија не мора бити револуционарна.²⁸⁾ Сартори дакле успешно избегава вредносну компоненту која је садржана у претходно приказаној дефиницији екстремизма. Основа за просуђивање да ли је нека партија антисистемска или не поставља се више у односу на питање демократије него на питање за или против система, при чему се карактер система не доводи у питање. Дакле, у демократском систему антисистемске су оне партије и покрети који се залажу за диктатуру. У диктаторском систему антисистемски су они који теже демократији. Каилиц сматра да пошто се супротстављеност између системских и антисистемских партија примењује само на демократије, при чему се антисистемске и антидемократске партије поклапају, те су стога оне партије које су истовремено и антисистемске и антидемократске заправо екстремистичке.²⁹⁾

Један број критичара сматра да овакво схватање екстремизма недовољно узима у обзир разлике у самом екстремистичком корпусу. Мисли се на то да је екстремизам полемички појам који служи за дискредитацију сваког идеолошког противника, односно да се противник представи као неко ко је удаљен од онога што се подразумева као нормално, здраворазумско или политички коректно, што је примедба коју истиче Јашке.³⁰⁾ Десни, леви и религиозни екстремизам можда имају заједничког непријатеља, али их деле и крупне разлике. Имајући у виду све међусобне борбе и трвења, рекло би се да тако широко одређен екстремистички талор нема готово никаквих заједничких тачака, те да се са појмом

27) Giovanni Sartori, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, London, 2005, p. 132.

28) Giovanni Sartori, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, p. 133.

29) Kailitz, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, S. 16.

30) Jaschke, *op. cit.*, S. 16.

који не прави разлику између комуниста, анархиста, расиста, национал-бољшевика, фашиста, милитантних бораца за животињска права, хришћанских фундаменталиста и исламиста не може много тога учинити. Слична ствар се дешава и са другим појмовима, на пример појмом тоталитаризам. Ако се појам екстремизам толико прошири да обухвата међусобно различите појаве, његова сазнајна снага стоји у обрнутој сразмери са његовим обимом.

Чак и када бисмо прихватили да не постоји екстремизам, него екстремизми ствар не постаје много једноставнија. Питер Дејвис, који се бавио истраживањем екстремне деснице у Француској, поставља питање постоји ли једна екстремна десница или више њих? Де Местр, *émigrés*, побуњеници из Вандеје, ултраши, Шарл X, Буланж, Барес, Лига патриота, анти-драјфусовци, Француска акција, фашистичке лиге, Виши, париски нацисти, *Algérie Française*, пужадисти и на послетку Национални фронт. Сви су оиу мањој или већој мери етикетирани као „екстремна десница“ у протеклих више од 200 година. Имају ли они заиста нешто заједничко и ако имају, шта је то?³¹⁾ Истини за вољу, Дејвис ипак тврди да јесте тешко, али не и немогуће, идентификовати екстремну десницу. Међутим, дугачка листа десних екстремиста и „екстремиста“ коју наводи ипак доводи у питање концепцију екстремизма. Није ли Национални фронт нешто ипак другачије од вандејских сељака, Валооиних националних синдикалиста и Морасових монархиста? Ако већ и одређивање екстремне деснице ствара велике невоље, колико је тек онда тешко одредити екстремизам уопште?

На крају крајева, не ради се само о идеолошким разликама, него и о начину, средствима и степену противљења систему. Поједине екстремистичке групе користиће се насиљем, друге не. Чак се и међу онима који су спремни да прибегну насиљу могу разликовати они који се насиљем служе спорадично и они којима је политичко насиље једини *modus operandi*. Организована група екстремиста која делује у подземљу и служи се насиљем не може се третирати на исти начин као неки независни интелектуалац који критикује систем и покушава да га делегитимизује. Такође, један број аутора (Каилиц, Јесе, Макс Касе, Кас Муд...) прави разлику између идејне равни и равни средстава, при чему се идејна раван односи на главни циљ групе, док се под средствима подразумевају све методе које група користи за постизање свог циља. Јесе, на пример, говори о „меком“ екстремизму Левице (*Die Linke*) и „тврдом“ екстремизму Национал-демократске партије Немачке (NPD).³²⁾ Међу-

31) Peter Davis, *The Extreme Right in France*, Routledge, New York, 2002, p. 11.

32) Jesse, Eckhard, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, S. 169.

тим, ту долази до логичког проблема, будући да се у том случају претпоставља постојање оних мање и оних више екстремних што је, ако прихватимо да екстремизам не трпи степеновање, логички некохерентно. Као што се не може бити мало или средње мртав, не може се бити ни већи или мањи екстрем. Са друге стране, поједини теоретичари су спремни да сепаратистичке организације одвајају од екстремиста иако се ови користе насиљем, будући да се сепаратисти не противе демократији као таквој, већ захтевају своју државу коју ће затим уредити у складу са либерално-демократским принципима, иако се при томе, истина, служе насиљем.

У вези са изнетом дефиницијом екстремизма јавља се још један проблем. Наиме, постоје велике тешкоће везане за смештање одређених типова диктатуре на оси демократско-екстремистичко. Где би припадали заступници бирократско-милитаристичке диктатуре, који истини за вољу јесу антидемократски, али не поседују никакву разрађену екстремистичку идеологију? За разлику од политичког екстремизма, ова диктатура се не занима за светоназорно мисионарење међу становништвом.³³⁾ Ако се држимо Шмитове поделе на комесарску и суверену диктатуру, појам екстремизма био би неприменљив на комесарску диктатуру. Наиме комесарска диктатура је ограниченог трајања, односно она која суспендује устав на одређено време, да би га, када се поново успостави ред, вратила на снагу.³⁴⁾ Ова диктатура не само да не поседује некакву екстремистичку идеологију, него управо супротно, свесно се ограничава на успостављање реда да би затим вратила на снагу стари устав. Дакле, имајући у виду претходно изнету дефиницију екстремизма, као настојања да се демократски систем трајно замени неким обликом диктатуре или тоталитарног система, јасно је да се тако дефинисани екстремизам односи искључиво на суверену диктатуру, која уклања стари поредак да би га заменила новим. Имајући у виду ову разлику, можемо закључити да се комесарска диктатура може користити против екстремистичког противника који захтева суверену диктатуру. Међутим, треба поставити питање карактера „борбене демократије“ односно да ли се у борби против екстремизма могу користити екстремистичка средства? Јакобинска и Сен-Жистова борба за очување тековина револуције завршена је гиљотином. Са друге стране, ако се дословно држимо дефиниције екстремизма, значи ли то да је и америчка борба против тероризма нови вид екстремистичке политике, поготово у светлу укидања људских права затвореницима у логорима као што је Гвантанамо?

33) Kailitz, *op. cit.*, S. 17.

34) Carl Schmitt, *Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, München, Leipzig, 1921.

Питање се може и другачије поставити: може ли се борбена демократија претворити у обичан лов на вештице под маском очувања демократије?

У оној мери у којој горе изнета дефиниција екстремизма не може да изађе на крај са диктатуром, у једнакој мери не може ни да одговори на изазове нових гигања на десници. Наиме, десница, чак и она која се често назива крајња, прошла је кроз велике промене и трансформације. Реч је о новом феномену који Роџер Грифин назива „етнократски либерализам“. На десници је либерализам победио, али је то нови националистички либерализам. „Он говори језиком ‘права’ – права етничких народа, права на културу – који се обраћа дубоко усађеним и разумљивим страховима ерозије идентитета и традиције које могу проузрочити глобализирајуће (али само дјеломице хомогенизујуће) силе високе модерности. То је дискурз чија је софистицираност порасла захваљујући теоретичарима комунитаризма, етноплурализма и диференцијализма, а порасла је и његова легитимност у контексту оправдане забринутости због културне глобализације.“³⁵⁾ Партије као што су Национални фронт, Фланаски блок, Северна лига, Републиканци у Немачкој, прогресивистичке партије у скандинавским земљама или Партија слободе не предвиђају промену система неким новим и другачијим системом. Оне се не маскирају, оне су суштински либералне и прихватиле су правила игре либералне демократије. Оне само инсистирају на темама које сматрају занемареним. Тако су, на пример, главне теме којима се бави Национални фронт имиграција, пораст криминала и социјална несигурност.³⁶⁾ Њихов национализам и противљење мултикултурализму могу изгледати претераним или иритирати појединце, али их то још не чини екстремистима. У крајњој линији савези између национализма и либерализма или национализма и демократије нису непознати у историји. Писци који се баве екстремизмом остају несигурни по овом питању. Тако према тврдњи Каилица, Национални фронт нема разрађену екстремистичку идеологију³⁷⁾, Северна лига уопште није екстремистичка организација, али истовремено тврди да су италијанска Национална алијанса и аустријска Партија слободе семидемократске, а немачки Републиканци, чак и пошто су ублажили стваове, екстремисти. Са друге стране Грифин на све ове партије гледа као на опасност по либералну демократију³⁸⁾, односно оспорава им легитимност.

35) Roger Giffin, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freedon (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 183-184.

36) Kailitz, *op. cit.*, S. 135-136.

37) Kailitz, *op. cit.*, S. 136.

38) Giffin, *op. cit.*, str. 184.

Поред широке „сиве зоне“ на десници, постоји исто толико широка сива зона и на левици. Антиглобалисти, борци за права животиња и радикални борци за очување животне средине, уопште радикална крила свих нових покрета, могу се сврстати међу екстремисте, како то чини Јашке, али истини за вољу, тешко да се и међу њима налазе они који заиста доводе у питање конституционалну демократију. Чак се ни сам Јашке у својој књизи не бави овим видом екстремизма. Да ли то значи да је опет реч о некаквој „сивој зони“? Према Каилицу зони „између екстремизам и демократије“ припадају и младоконзервативци, док је карактер нове левице под знаком питања.³⁹⁾

У вези са истраживањем екстремизма проблем представља и процењивање стварних намера неке организације. Не само да се све партије, па чак и оне екстремистичке, позивају на демократију, већ је сасвим јасно да ће опозиционе партије покушавати да прикрију свој ауторитарни карактер, који ће до пуног изражаја доћи тек када нека партија постане владајућа. Истина је да у програмима комунистичких партија не пише ништа о стварању тајне полиције, али исто тако је истина да се сваки комунистички режим користио тајном полицијом. Па ипак, да ли то значи да је сваки покушај комунистичких партија да се демократизују само мимикрија, и да се иза сваког позивања на „народну заједницу“ крије нови Хитлер?

Из свега реченог следи да у вези са одређењем екстремизма постоје бројне недоумице те да је доминантну дефиницију потребно преиспитати. На првом месту дефиниција екстремизма зависна је од дефиниције демократије. Тиме се не говори шта екстремизам јесте него шта није, односно један нејасан концепт (екстремизам) стоји у зависности од другог нејасног концепта (демократија). Такође, тако конституисан појам екстремизма служи одржавању *statusa quo*, односно сваку алтернативу етаблираном систему одређује као мање или више екстремистичку, што је највећа замерка која му се ставља на терет. То би такође значило да се појам екстремизма може проширити до те мере да екстремизам апсорбује све противнике тренутног стања ствари. Са друге стране, овако дефинисан екстремизам не води рачуна о историјском контексту односно о условима у којима се овај појам користи. Проблематичан је недефинисан став према феноменима бирократске диктатуре, студентских побуна из шездесетих година и нове левице, затим новом позиционирању на десници, религијском фундаментализму или радикалним борцима за права животиња. Екстремизам, онако како

39) Kailitz, *op. cit.*, S. 87, 92.

је горе дефинисан, оставља сувише велике „сиве зоне“ између екстремизма и демократије. То само по себи не мора бити ништа лоше, али и те „сиве зоне“ морају имати неко име, односно и за њих мора постојати некакво објашњење. Исте „сиве зоне“ остављају превише простора за идеолошку пристрасност при класификацији екстремиста. Такође, међу ауторима који се баве екстремизмом не постоји јасан став у вези са поделама унутар екстремизма. Док једни говоре о левом и десном екстремизму, други убацују и екстремизам центра, док трећи одбацују поделу на леви и десни. Зато не треба да чуди да се често јављају критике екстремизма као појма. Па ипак, ни противници доминантног схватања немају никакву заједничку позицију коју би могли да супротставе доминантној дефиницији. Све у свему појам екстремизам није далеко одмакао од стигматизирајуће речи и етикете која више служи да сакрије него да осветли, а којом се користе они који располажу социјалном моћи да дефинишу појмове.

ЛИТЕРАТУРА

- Backes, Uwe, „Entwicklung und Elemente des Extremismuskonzepts“ <http://www.dvpw-extremismus.uni-bonn.de/dokumente/Backes-Begriffsgeschichte-03.html>
- Backes, Uwe, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present“ in *Central European Political Studies Review*, Vol. IX, Part 4, International Institute for Political Studies, Brno, 2007, pp. 242-262.
- Backes, Uwe, *Politische Extreme: Eine Wort – und Begriffsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије: одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Бобио, Норберто, *Десница и левица*, Народна књига, Цид, Београд, Подгорица, 1997.
- Giffin, Roger, „Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba“, Michael Freedен (ur.) *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb, 2006, str. 167-187.
- Davis, Peter, *The Extreme Right in France*, Routledge, New York, 2002.
- Де Беноа, Ален, *Комунизам и нацизам: 25 огледа о тоталитаризму у XX веку 1917-1989*, Центар за изучавање Традиције „Укронија“, Београд, 2007.
- Диковић, Јована, Новаковић, Александар, „Евроскептицизам – недостајућа карика политичког живота Србије“, *Српска политичка мисао*, vol. 37, бр. 3, Институт за политичке студије, београд, 2012, стр. 61-80.
- Достанић, Душан, „Историја појма екстремизам“, *Култура пописа*, бр 20, 2013, стр. 41-60.
- Jaschke, Hans Gerd, *Politischer Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.

- Jesse, Eckhard, „Extremismus“ in: Dieter Nohlen, Florian Grotz (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2011, S. 167-169.
- Kailitz, Steffen, *Politischer extremismus in der Bundesrepublik Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006.
- Липсет, Семјор Мартин, *Политички човек*, Рад, Београд, 1969.
- Mohler, Armin, *Der Nasenring: Die Vergangenheitsbewältigung vor und nachdem Falder Mauer*, Munich, 1991.
- Müller, Jan-Werner, “From National Identity to National Interest: Rise (and Fall) of Germany’s New Right” in: Jan-Werner Müller (ed.) *German Ideologies since 1945*, Palgrave Macmillan, London, 2003, pp. 185-205.
- Rühle, Otto, “The Struggle Against Fascism Begins with Struggle Against Bolshevism” in: *Living Marxism*, Vol. 4, No. 8, 1939. <http://www.marxists.org/archive/ruhle/1939/ruhle01.htm>
- Сартори, Ђовани, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Sartori, Giovanni, *Parties and Party System*, European Consortium For Political Research Press, London, 2005.
- Стојадиновић, Миша, Тодоровић, Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, vol. 36, бр. 2, 2012, стр 59-73.
- Хобсбаум, Ерик, *Добра екстрема: историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Дерета, Београд, 2002.
- Hürten, Heinz, “Waldemar Gurian and the Development of the Concept of Totalitarianism” in Hans Maier (ed.) *Totalitarianism and Political Religions, Vol. I: Concepts for the Comparison of Dictatorship*, Routledge, London, New York, 2004, pp. 40-49.
- Schmitt, Carl, *Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, München, Leipzig, 1921.
- Шмит, Карл, *Појам политичког у Карл Шмит, Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

Dusan Dostanic

DEFINITION OF EXTREMISM – PROBLEMS AND DOUBTS

Resume

In this article the author deals with a number of shortcomings of the dominant definition of extremism. First, the definition of extremism is dependent on the definition of democracy. This does not say what extremism is but what is not, actually, a vague concept (extremism) is depending on another vague concept (democracy). Also, in this way constituted conception of extremism serves to maintain the status quo, so any alternative to the established system is defined as more or less extremist. This is the most important complaint to this concept. It wo-

uld also mean that the concept of extremism can be expanded to the point when extremism absorbs all opponents of the current state of affairs. On the other hand, so defined extremism does not take into account the historical context or the conditions in which this term is used. Also ambiguous attitude towards the phenomena of bureaucratic dictatorship, the student rebellions of the sixties and the New Left, then the new positioning of the right wing, religious fundamentalism or radical animal rights activists is also problematic. Extremism, as defined above, leaves too many and too large “gray zones” between democracy and extremism. However, this does not have to be anything wrong, but those “gray zones” must have a name, and there must be some kind of explanation for them. The same “gray zones” leave too much room for the ideological bias of the classification extremists. Also, among the authors who deal with extremism there is no clear position on the divisions within the extremism. While some speak of left and right extremism, others mention radical centre, radical middle or radical centrism, while the third group of authors reject the division into left and right. So, is there only one extremism as a whole, two or even three different types of extremism? Having that in mind, we do not have to be astonished by often critiques of the concept of extremism. However, even opponents of the dominant understanding have no common position that could oppose to dominant definition. All in all, the term extremism is not very far from stigmatizing words and labels and which is used by those who have the social power to define these terms.

Key words: extremism, left, right, democracy, dictatorship

* Овај рад је примљен 13. марта 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 341.31:[341.4+327

Српска политичка мисао
број 2/2013.
год. 20. vol. 40.
стр. 93-117.

Оригинални
научни рад

Драгана Коларић

Криминалистичко-полицијска академија у Београду

ЗЛОЧИН АГРЕСИЈЕ ИЗМЕЂУ ПРАВА И ПОЛИТИКЕ*

Сажетак

Аутор у раду приказује генезу агресије као међународног кривичног дела са посебним акцентом на прву ревизиону конференцију Међународном кривичном суду, која је одржана у Кампали у Уганди, од 31. маја до 11. јуна 2010. године. Међународни кривични суд, основан Римским статутом 1998. године, је према члану 5. Статута надлежан за вођење кривичног поступка за четири међународна кривична дела: кривично дело геноцида, кривична дела против човечности, ратне злочине и кривично дело агресије. За кривично дело агресије није било могуће покренути кривични поступак, иако се она формално налазила у надлежности Суда, јер нису били усвојени њени елементи. У члану 123. Римског статута предвиђено је да ће седам година по ступању на снагу овог Статута Генерални секретар УН сазвати конференцију за поновно разматрање Статута тј. амандмана који се, пре свега, могу односити на кривична дела која су према члану 5. у надлежности Суда. Финални акт велике дипломатске конференције у Риму, која је одржана под окриљем Уједињених Нација, наложио је посебној комисији

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(*The Preparatory Commission for the Court*) да припреми одредбе о агресији, укључујући дефиницију, елементе злочина агресије и услове под којима ће Суд спроводити своју надлежност. Тај задатак је завршила Специјална радна група за кривично дело агресије (*Special Working Group on the Crime of Aggression - SWGCA*) формирана од стране скупштине држава чланица Статута. Њен извештај је представљао главни предмет разматрања у Кампали. Расправа о кривичном делу агресије била је уско повезана са дискусијом о улози која ће бити резервисана за Савет безбедности Уједињених нација у констатовању да је акт агресије учињен. Аутор указује на два најзначајнија питања. Прво, да ли одлуке Савета Безбедности могу да утичу на кривични поступак пред Судом који треба да представља независно судско тело, и друго, да ли ће се амандман којим је допуњен Римски статут примењивати *erga omnes*, или само у односу на оне државе које га прихвате?

Кључне речи: Римски статут, кривично дело, агресија, Савет безбедности, Уједињене Нације, надлежност, Међународни кривични суд

„Један од најзначајнијих задатака међународног кривичног права је јасно прецизирање која понашања представљају међународна кривична дела и њихово дефинисање“⁽¹⁾

Лондонски споразум из 1945. године агресију посматра као кривично дело појединца (злочин против мира). За њу се, у периоду 1945-1948, судило пред Међународним војним трибуналима. Генерална скупштина Организације Уједињених Нација²⁾ једногласно је усвојила Резолуцију бр. 95 од 11. децембра 1946. године којом принципи усвојени на суђењу у Нирнбергу постају темељ међународног кривичног права.³⁾ То би требало да значи да све државе које су у овој фази биле чланице ОУН-а прихватају дефиницију агресије као злочина против мира.⁴⁾ Међутим, кривично дело агресије, након тог периода, пада у заборав. У теорији се наводи неколико разлога за такву ситуацију. Прво, у периоду 1945-1948.

- 1) Gideon Boas, James L. Bischoff, Natalie L. Reid, *International Criminal Law Practitioner Library, Volume II, Elements of crimes under International Law*, Cambridge University Press, New York, 2009, стр. 1.
- 2) У даљем тексту: ОУН
- 3) Милан Шкулић, *Међународни кривични суд-надлежност и поступак*, Центар за публикацију Правног факултета у Београду, Београд, 2005, стр. 40.
- 4) Antonio Cassese, "On some Problematical Aspects of the Crime of Aggression", *Leiden Journal of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 20/2007, стр. 842.

године било је лако теретити лидере покорених земаља. Зверства која су учињена током Псветског рата и кршење одредби међународних уговора довели су до оснивања Међународних војних трибунала. Одредбе Статута трибунала, иако у појединим сегментима дискутабилне, заједно са општим принципима кривичног права биле су довољне да конституишу кривицу учинилаца тешких кривичних дела. Друго, Повеља ОУН установљава када је употреба силе, односно претња употребом силе, забрањена (члан 2. став. 4) и када је допуштена (у случају одобрења од стране Савета безбедности чл. 42-49 Повеље или у случају самоодбране чл. 51 повеље). Треће, хладни рат је довео до тога да се чланице оба блока уздржавају од конципирања агресије јер би она могла бити коришћена у идеолошкој и политичкој борби између њих.⁵⁾

Конечно, 2010. године у Кампали, чинило се да постоји интерес за уобличавање кривичног дела агресије. Отворено лобирање против ратификације споразума о амандманима на Римски статут показује да идеја о окончању некажњивости за најтежа кривична дела међународној заједници још није сазрела, иако је Преамбули Статута истакнуто да најозбиљнији злочини не смеју проћи некажњено.

ИСТОРИЈСКА ГЕНЕЗА АГРЕСИЈЕ

Историјски-правно посматрано термин агресија се помињао у неколико различитих уговора и докумената у XX веку.

Версајски мировни уговор из 1919. године у члану 231. предвиђа одговорност Немачке и њених савезника за проузроковане губитке и причињену штету силама савезницама и њиховим грађанима, коју су претрпели као последицу рата наметнутог агресијом, од стране Немачке и њених савезника. Цар Виљем II, првооптужени и главни злочинац, налазио се у Холандији. До суђења никада није дошло јер је холандска влада одбила да га изручи, позивајући се на чињеницу да кривична дела за која се тражи изручивање нису предвиђена уговорима које Холандија има са осталим земљама.⁶⁾ Намера савезника је била да се немачком кајзеру суди за „кршење међународног морала и неповредивости међународних уговора” а не за агресију. По мишљењу појединих аутора, у оваквој формулацији много је јачи нагласак на моралу него на праву али је учињен

5) Исто, стр. 844.

6) Владан Василијевић, *Међународни кривични суд*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1968, стр. 15.

значајан корак јер је покренуто питање индивидуалне кривичне одговорности и учињен је први покушај да се казни једна агресорска држава извођењем пред суд њеног поглавара. Удаљавање од класичног међународног права било је сувише оштро да би се у потпуности и одједном могло спровести и на правном терену.⁷⁾

Проблем агресије се расправљао и у оквиру Друштва народа. Пакт Друтва народа из 1920. године у члану 10. је прописивао да ће чланице Друштва предузети мере за поштовање и очување територијалног интегритета и постојеће политичке независности свих држава чланица Друштва од спољашње агресије. У случају било какве агресије, претње или опасности изазване таквом агресијом, Савет ће одлучити које ће мере предузети како би се ова обавеза испунила. Члан 11. Пакта дао је овлашћења Савету Друштва народа да интервенише у случају рата или претње ратом.

Значајан документ у вези са дефинисањем агресије јесу уговори потписани у Локарну 16. октобра 1925. године. У том инструменту се разликује тзв. проста и флагрантна агресија. Под појмом агресије подразумевају се две врсте радњи, односно оружаних аката. У првој групи су напад, инвазија и агресорски рат, а у другој прелазак границе, отварање непријатељства и концентрација оружаних снага на територију демилитаризоване зоне.⁸⁾

Келог- Бријанов пакт потписало је 27. августа 1928. године петнаест држава, а већ 1939. године њиме су биле везане шездесет три државе. Велики број аутора се слаже да је тада први пут настала идеја о стављању рата ван закона.⁹⁾ У члану 1. пише да високе стране уговорнице свечано изјављују, у име својих народа, да осуђују прибегавање рату ради решавања међународних спорова и да га се одричу као инструмента националне политике у међусобним односима. Дубља анализа тог пакта указује на његов главни недостатак а то је чињеница да су се потписнице одрекле рата у њиховим „међусобним односима”, што значи, да је рат још остао као законито средство у самоодбрани ради заштите својих интереса и између држава потписница пакта и оних које то нису.

Један од покушаја да се осуди агресија и дође до дефиниције агресије јесте и Конференција за смањење и ограничење наоружања која је одржана 1933. године. Совјетска делегација на челу са

7) Миодраг Сукијасовић, *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1967, стр. 30.

8) Гавро Перацић, *Међународно ратно право*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1986, стр. 53.

9) Исто.

Литвиновим поднела је Нацрт декларације о дефиницији нападача. У члану 1. тог нацрта стајало је да ће бити проглашена агресором држава која буде прва извршила једну од следећих радњи: објавила рат другој држави; извршила инвазију помоћу своје оружане силе на територију друге државе без објаве рата; бомбардовала својом сувоземном, поморском или ваздушном војном силом територију, бродове или ваздухоплове друге државе; блокирала обале или луке друге државе и ушла на територију друге државе, без одобрења те државе, односно поступила супротно таквом одобрењу.¹⁰⁾

Прво међународно суђење за агресију, под именом „злочин против мира“, водило се пред Међународним војним трибуналом у Нирнбергу након Другог светског рата. Лондонским споразумом од 8. августа 1945. године утврђено је да се установи Међународни војни трибунал за суђење ратним злочинцима из II светског рата. Усвојен је и Статут тог трибунала. Пре отпочињања суђења у Нирнбергу Лондонски споразум и Статут Међународног војног суда прихватило је, поред четири велике силе потписнице, још деветнаест држава, међу којима је била и Југославија. Према члану 6. Статута Суд је био надлежан, између осталих дела, и за злочине против мира, тј. планирање, припремање, започињање или вођење агресорског рата или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гаранције, или учествовање у неком заједничком плану или завери за извршење неког од наведених дела.¹¹⁾ Најозбиљнији приговор Трибуналу у Нирнбергу односио се на кршење начела *nullum crimen, nullapoenasine lege*, тј. на његов сегмент *lex praevia*. Нарочито се истицало да је ретроактивна примена закона недозвољена, да је Статут установио нова кривична дела и да је Трибунал применио закон *expostfacto*.¹²⁾ Ова тврдња је одбачена на вођењем да је вођење агресивног рата представљало злочин што је било утврђено још 1928. године у Келог- Бријановом пакту. Такође, Трибунал је морао да докаже да у међународном праву постоји одговорност појединца а не само држава, што је учињено позивањем на Версајски мировни уговор.

Поред Међународног војног суда установљеног Лондонским споразумом, Прокламацијом америчког генерала Дагласа МекАртура (*Douglas MacArthur*) основан је 19. јануара 1946. године Ме-

10) Исто.

11) *Злочини против човечности и међународног права*, Нирнбершка пресуда и документи о геноциду, Службени лист СРЈ, Београд, 1992, стр. 39.

12) Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson, Elizabeth Wilmshurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, стр. 313.

Њународни војни трибунал за Далеки исток, чије је седиште било у Токију. Његов задатак је био да суди јапанским ратним злочинцима. Члан 5 (а) Токијске повеље прописује индивидуалну одговорност за злочине против мира (агресију), одређујући је као планирање, припремање, започињање или вођење агресорског рата, без обзира да ли је објављен или није, или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гаранције, или учествовање у заједничком плану или завери за извршење било ког од горе наведених дела. Токијска пресуда из новембра 1948. година огласила је кривим оптужене за агресију.¹³⁾

Повеља Уједињених нација има велики значај у даљем ограничавању права на рат. Она уместо правила о забрани прибегавања агресорском рату користи синтагму „забрана употреба силе и претње употребе силе”. Повеља забрањује непосредну употребу силе и претњу против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, односно употребу силе и претње које би на ма који други начин биле у супротности са циљевима Уједињених нација (члан 2. тачка 4). Ова забрана је допуњена одредбама о мирном решавању спорова и колективној безбедности. Повеља Уједињених нација не садржи дефиницију агресије, јер је приликом њеног усвајања на Конференцији у Сан Франциску 1945. године преовладало мишљење да нису сазрели услови да се она формулише у овом документу.¹⁴⁾ Проблем с агресијом је у томе што су велике силе радије желеле да избегну дефинисање кршења забране силе, садржаног у члану 2. тачка 4. Повеље УН, како би себи оставиле довољно простора за појединачну примену те одредбе и колективну примену у Савету безбедности.¹⁵⁾ У случају употребе силе Савет безбедности УН утврђује да ли постоји претња миру, повреда мира или агресија и даје препоруке или одлучује које ће се мере предузети у складу са члановима 41 и 42 Повеље, да би се одржали или успоставили међународни мир и безбедност (члан 39 Повеље УН). Утврђивање претње миру, повреде мира и аката агресије од стране Савета безбедности представљало је једно ново решење које је правдано тиме да се у оквиру Повеље УН не може усвојити адекватна дефиниција агресије која би покривала све могуће случајеве, те да је боље решење да постојање аката агресије

13) Benjamin B. Ferencz, „Enabling The International Criminal Court to Punish Aggression“, *Washington University Global Studies Law Review*, Washington University School of Law, St. Louis, 6/ 2007, стр. 553.

14) Зоран Вучинић, *Међународно ратно и хуманитарно право*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 66.

15) Антонио Касезе, *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 128.

утврђује управо Савет безбедности. Повеља Уједињених нација је предвидела и случајеве када је употреба силе дозвољена. Допуштена је у случају одобрења од стране Савета безбедности и у случају индивидуалне и колективне самоодбране.¹⁶⁾ Индивидуална самоодбрана подразумева право државе да се брани ако је нападнута, док колективна самоодбрана узима у обзир чињеницу постојања многих државно-војних савеза склопљених ради међусобне самоодбране. Правила забране су била, углавном, јасна. Међутим, допуштење је донекло било спорно. Тачније, није било јасно да ли је предухитрена самоодбрана допуштена, и уколико јесте – под којим условима. Самоодбрана би требало да је законита (сходно правилном тумачењу члана 51) када постоји блиска опасност од оружаног напада од стране друге државе (као у случају Израела 1967. године, када се међународна заједница није противила нападу од стране Израела у циљу спречавања предстојеће инвазије неких арапских земаља). Уместо тога, предухитрена самоодбрана је незаконита када је напад инициран ради спречавања могуће будуће агресије (превентивна самоодбрана, као у случају напада Израела на Ирак 1981. године у циљу уништења Осирак нуклеарног реактора, напад који је Савет безбедности осудио у Резолуцији 487 (1981. године)).¹⁷⁾ Стоји чињеница да овај начин интерпретације члана 51. Повеље не подржавају све чланице међународне заједнице. Очигледно је да се, када је самоодбрана дозвољена, забрана о војној сили не крши и стога државе не могу бити назване агресорима. То је сива зона међународне правне регулативе која је одговарала великим силама да би се задржао што је могуће већи опсег у примени правила на самоодбрану.

Од значаја за даљи развој злочина против мира и међународног кривичног права је Резолуција бр. 95 којом је Генерална скупштина УН 11. децембра 1946. године једногласно потврдила како дефиницију злочина против мира, тако и начин на који ју је применио Међународни војни трибунал.¹⁸⁾ По значају који је придаван питању дефинисања агресије и спремности држава да коначно реше то питање следи раздобље (од 1946. године до 1974) које можемо означити као период јењавања полета на дефинисању агресије. Међународна ситуација се погоршала услед хладног рата па је и расположење држава готово сасвим спласнуло.¹⁹⁾

16) Antonio Cassese, „On some Problematical Aspects of the Crime of Aggression“, *op. cit.*, стр.844.

17) Исто.

18) Исто.

19) Миодраг Сукијасовић, *op.cit.*, стр. 126-127.

Ипак, након дуготрајних преговора и неизвесности дефиниција агресије је коначно усвојена 14. децембра 1974. године посебном Резолуцијом 3314 Генералне скупштине Уједињених нација. На обликовање дефиниције агресије утицале су три групе околности: политичко-стратешка конкуренција СССР и САД за глобалну надмоћ; облици оружаног конфликта које је требало обухватити дефиницијом, нпр. нуклеарни рат, унутрашње побуне, борбе за територију; и борбе народа за независност од колонијалних режима. Дефиниција започиње ширим описом агресије а затим наводи специфичне примере.²⁰⁾ Према члану 1. Резолуције агресијом се сматра „употреба оружане силе једне државе против суверенитета, територијалне целокупности или политичке независности друге државе, односно ма на који други начин који није у сагласности са Повелем Уједињених нација”. У интерпретативној белешци додатој овом члану прецизирано је да се под појмом „држава” подразумева свака држава без обзира на то да ли је чланица УН, односно да овај појам обухвата и „више држава” када је то подесно.²¹⁾ Док је у првом члану дата општа дефиниција агресије, у члану 3 набројани су акти који, без обзира на то да ли је рат објављен или није, представљају агресију: (а) инвазија или напад оружаног снага једне државе на територију друге, или свака војна окупација, макар и привремена, која произађе из такве инвазије или напада, или свака анексија територије или дела територије друге државе употребом оружаног снага; (б) бомбардовање територије једне државе од стране оружаног снага друге државе или употреба ма ког оружја од стране једне државе против територије друге државе; (ц) блокада лука или обала једне државе од стране оружаног снага друге државе; (д) напад оружаног снага једне државе на копнене, поморске или ваздухопловне снаге, поморску или ваздушну флоту друге државе; (е) употреба оружаног снага једне државе, које се у складу са споразумом са државом пријема налазе на њеној територији, противно условима предвиђеним у споразуму, односно остајање тих снага на територији земље пријема и после истека споразума; (ф) радња једне државе која своју територију стави на располагање другој држави да би је ова искористила за извршење аката агресије против треће државе; (г) упућивање од стране, односно у име једне државе оружаног банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте оружаног снага толико озбиљне да се

20) Noah Weisbord, „Conceptualizing aggression“, *Duke Journal of Comparative and International Law*, Duke Law, Durham, 1/ 2009, стр. 21.

21) Зоран Вучинић, *op.cit.*, стр. 91.

изједначују са горе побројаним актима, односно значајно учешће једне државе у томе.

Према члану 4. Резолуције Савет безбедности може, на основу одредаба Повеље, утврдити да и други акти представљају акте агресије што је у супротности са принципом *nullumcriminelege, nullapoenasinelege*. Дакле, као акт агресије би могла да буде окарактерисана било која радња на седници Савета безбедности што је неприхватљиво са становишта правне сугурности. Даље, Резолуција истиче да је агресивни рат злочин против међународног мира и да повлачи за собом међународну одговорност (члан 5). Због тога, није довољно јасно да ли за њу одговарају државе или појединци. Касезе истиче да се традиционално, међународно право руководи односима између држава, а само у изузетним случајевима намеће обавезе или гарантују права појединцима (ово је случај са одредбама о људским правима). Повеља Уједињених нација и Резолуција о дефиницији агресије из 1974. године прате овај шаблон. За разлику од њих, међународна кривично-правна правила се односе на појединце. По њему, стога, постоје два режима одговорности за агресију. Један спроводи Савет безбедности Уједињених нација који има примарну и искључиву јурисдикцију за агресију коју учини држава као прекршај забране употребе силе и има овлашћење за предузимање одређених мера за спречавање или заустављање агресије предвиђених Повељом. Супротно овоме, ово тело Уједињених нација нема примарну и искључиву надлежност на пољу међународне кривичне одговорности појединаца за агресију. Он даље, закључује, да одлука Савета безбедности којом се осуђује акција агресије од стране државе нема директан утицај на судове који су овлашћени да суде за кривична дела агресије. Судови имају слободу без обзира на то какву одлуку Савет безбедности донесе у области агресорског понашања државе и одговорности за исто.²²⁾ Дакле, једна од предности два различита режима одговорности лежи, између осталог, у омогућавању судовима који воде кривични поступак против лица оптужених за агресију да имају другачији приступ који се може разликовати од политичког става који имају међународна политичка тела, као што је Савет безбедности Уједињених нација. Има и случајева где једно од ових тела не сматра да је дошло до агресије, док национални и међународни суд може да заузме супротан став и на крају пронађе појединце који су криви за агресију.²³⁾ Уколико је сврха релевантних међународ-

22) Antonio Cassese, „On some Problematical Aspects of the Crime of Aggression“, *op. cit.*, стр. 846.

23) Исто.

них правила заштита светске заједнице од озбиљних угрожавања и повреде мира, никако није јасно зашто појединци који дејствују у корист нпр. недржавних ентитета (нпр. наоружане терористичке групе, организовани побуњеници, ослободилачки покрети и сл.) имају право на имунитет од од покретања кривичног поступка за агресију.

Један део иностраних теоретичара истиче да је поред објективних елемената бића овог злочина, који су углавном дати у Резолуцији из 1974. године²⁴⁾, за одговорност појединца потребно утврдити и додатни субјективни елемент у виду злочиначког умишљаја (*dolus*).²⁵⁾ У случају *Краух и остали* Трибунал у Нирнбергу стао је на становиште: да би оптужени били криви по првој тачки оптужнице (планирање, припрема, отпочињање или вођење агресорског рата) или петој тачки оптужнице (разрада и спровођење заједничког плана или завере за вршење злочина против мира) мора се доказати да су били учесници плана или завере или да су, знајући за такав план, учествујући у припреми агресивног рата, допринесли остварењу његовог циља. Суд је закључио да ниједан од оптужених није крив за злочине наведене у тачкама 1 и 5 оптужнице. У свом одвојеном мишљењу судија Хеберт је инсистирао на томе да се мора утврдити постојање умишљаја. Он истиче да су докази да су неки од оптужених учествовали у агресорском рату веома убедљиви. Једино што преостаје јесте питање да ли је то праћено стањем свести. Да ли је у овом случају ван сваке разумне сумње доказано да су оптужени, припремајући Немачку за рат, то чинили с познавањем Хитлерових агресивних циљева и са злочиначком намером да се они остваре.²⁶⁾

Уочљиво је да дефиниција из 1974. године има анахрони приступ проблему агресије што указује на њену непримењивост, у интегралном смислу, данас. То не изненађује, имајући у виду да је она продукт идеологије и политике хладног рата. Доминантни облици оружаных конфликата данас, као и они у будућности, у великој мери се разликују од оних из 1974. године. Јасно је да стратешки интереси итичу на дефинисање агресије.

24) У Резолуцији су набројани традиционални облици агресије. То су само они облици у погледу којих је у међународној заједници дошло до довољно високог степена сагласности да би били инкриминисани. Више о томе: Антонио Касезе, *Међународно кривично право*, *op.cit.*, стр. 131.

25) Антонио Касезе, *On some Problematical Aspects of the Crime of Aggression*, *op.cit.*, стр. 846.

26) Антонио Касезе, *Међународно кривично право*, *op.cit.*, стр. 132.

РЕВИЗИОНА КОНФЕРЕНЦИЈА У КАМПАЛИ

На дипломатској конференцији, која је одржана под окриљем ОУН, 1998. године усвојен је Римски статут²⁷⁾ којим је основан Међународни кривични суд²⁸⁾. Суд је према члану 5. Статута имао надлежност и за злочин агресије али је, према ставу 2. истог члана, формално могао да је врши тек по усвајању одредбе којом се одређује кривично дело агресије тј. њени елементи и утврђују услови под којима Суд може да примени своју надлежност. Финални акт (пленипотенцијарне) дипломатске конференције у Риму, која је одржана под окриљем Уједињених Нација, наложио је посебној комисији (*The Preparatory Commission for the Court*) да припреми одредбе о агресији, укључујући дефиницију, елементе злочина агресије и услове под којима ће Суд спроводити своју надлежност.²⁹⁾ Тај задатак је завршила Специјална радна група за кривично дело агресије (*Special Working Group on the Crime of Aggression - SWGCA*) формирана од стране скупштине држава чланица Статута³⁰⁾ пошто Припремна комисија није обавила задатак до краја свог мандата. Дакле, претходни услов за установљавање надлежности Суда је утврђивање елемената кривичног дела агресије што мора бити учињено у складу са чланом 121. и 123. Статута. Према члану 123. Статута након седам година од ступања на његову снагу, Генерални секретар УН сазваће конференцију за поновно разматрање Статута, како би се размотрили евентуални амандмани на исти, при чему су дозвољени и амандмани на листу кривичних дела садржаних у члану 5. Статута. Статут је ступио на снагу 1. јула 2002. године. На првој седници Скупштине држава чланица Статута, 9. децембра 2002. године, одлуком скупштине формирана је Специјална радна група за кривично дело агресије. У њој су учешће могле да узму како државе које су ратификовале Статут, тако и оне које то нису. Специјална радна група се формално и неформално састајала од 2003. до 2009. године. О раду Специјалне радне групе постоји обимна документација али ћемо се овом приликом фокусирати на нека питања која су се јавила на осмој седници Скупштине држава чланица МКС, одржаној у Уједињеним

27) У даљем тексту Статут.

28) У даљем тексту Суд.

29) Final Act of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, Annex I, Resolution F, para. 7, UN Doc A/CONF.183/10 (1998), стр. 8–9.

30) Report of the Special Working Group on the Crime of Aggression, Doc ICC-ASP/7/SWGCA/2 (2009) (2009 Working Group Report).

Нацијама од 22-25. марта 2010. године. Она представља последњи кључан састанак на тему кривичног дела агресије пре Ревизионе Конференције у Кампали.³¹⁾ Током састанака Припремне комисије и Специјалне Радне групе било је доста премишљања око дефинисања кривичног дела агресије и услова за извршење надлежности. До осме седнице у марту 2010. године (у ствари, нешто раније), већина држава које су ратификовале Статут су биле генерално задовољне нацртом дефиниције кривичног дела, као и нацртом елемената кривичног дела.³²⁾ Дефиниција кривичног дела агресије која је достигнута до краја рада Специјалне Радне групе у фебруару 2009. године постала је и дефиниција која је напослетку усвојена на Ревизионој конференцији у Кампали.

Од 31. маја до 11. јуна 2010. године делегати који су представљали земље широм света састали су се на првој Ревизионој конференцији о Римском Статуту Међународног кривичног суда.³³⁾ Државе које су ратификовале Римски статут, државе које то нису учиниле, као и чланови цивилног друштва присуствовали су Конференцији. Главни предмет интересовања Ревизионе конференције су били амандмани на Римски Статут. Укупно три предложена амандмана су била у оптицају, од којих је најзначајнији (који је и фокус овог чланка) онај који се бавио кривичним делом агресије. Током прве недеље Ревизионе конференције на секцијама које су се бавиле дефинисањем агресије, државе потписнице Римског статута истицале су своју спремност на флексибилност у изналажењу компромиса када је у питању кривично дело агресије. Већина држава је желела да конференција има позитиван исход и да амандман на Римски статут којим се дефинише агресија буде донет. Делегација Сједињених америчких држава, која иначе није ратификовала Статут и није имала право гласа на Ревизионој конференцији³⁴⁾, изразила је став да не треба журити са постизањем

31) Jennifer Trahan, „The Rome Statute’s Amendment on the Crime of Aggression: Negotiations at the Kampala Review Conference“, *International Criminal Law Review*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 1/2011, p. 54.

32) Исто.

33) Конференција је одржана у Спеке одмаралишту и конференцијском центру у Муниолини, изван Кампале, са ког се поглед пружа на обале Викторијиног језера.

34) Један од неколико разлога који су САД навеле у својој одлуци од 6. маја 2002. године којом су обавестиле Генералног секретара УН-а о својој намери да не постану држава потписница био је и тај да Римски статут није прихватио амнестије под одређеним околностима, да по њиховом мишљењу треба дозволити демократски избор између суђења и националног помирења и да Међународни кривични суд није тај који ту одлуку треба да донесе. Види: Anja Seibert-Fohr, „The Relevance of the Rome Statute of the International Criminal Court for Amnesties and Truth Commissions“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 7/ 2003, стр. 556.

нефункционалног и раздорног компромиса који ће ослабити улогу Суда.³⁵⁾ Порука је била јасна. Не треба ратификовати амандман.

Консензус је било потребно постићи око елемената кривичног дела агресије, услова под којима ће суд вршити надлежност као и питања када ће амандмани ступити на снагу. Финални споразум из Кампали је врло прагматичан, скован да избегне потенцијалне конфликте са Повељом Уједињених нација. Компромис је постигнут искључивањем радњи држава које нису потписнице Римског статута из надлежности суда, омогућавањем државама чланицама да изаберу изузимање из надлежности као и њено одлагање најмање до 2017. године.³⁶⁾

Структура Резолуције бр. 6 има три основна дела која су обележена као Анекс I, II и III.³⁷⁾ Анекс I односи се на измене Статута тј. њиме се брише члан 5. став 2. Статута и додаје члан 8 *bis*, члан 15 *bis*, члан 15 *ter*, параграф 3 *bis* у члану 25, међају се слова чланова 9. и 10. АнексII мења Елементе злочина који иначе представљају помоћни документ суда у тумачењу одредби Статута. Анексом II додат је члан 8 *bis*. Анекс III објашњава поступак упућивања случаја од стране Савета безбедности УН, временску надлежност, однос надлежности националних судова и МКС у погледу агресије.

ДЕФИНИЦИЈА АГРЕСИЈЕ

Члан 8 *bis* Римског Статута наводи:

Члан 8 *bis*

Кривично дело агресије

1. За сврхе овог Статута, „кривично дело агресије“ представља планирање, припрему, започињање и извршење акта агресије који по свом карактеру, тежини и обиму представља очигледно кршење Повеље Уједињених Нација, а од стране лица које је у позицију да спроведе ефективну контролу или нареди политичку или војну акцију државе.
2. За сврхе става 1. под „актом агресије“ подразумева се употреба оружане силе једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе, или на било који други начин

35) JenniferTrahan, *op. cit.*, стр. 68.

36) JenniferTrahan, *op. cit.*, стр. 49.

37) Resolution RC/Res.6, *Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by consensus.*

супротан Повељи Уједињених нација. Било која од следећих радњи, без обзира на објаву рата, биће, у складу са Резолуцијом Генералне скупштине 3314 од 14. децембра 1974, окрактерисана као акт агресије:

- а) Инвазија или напад оружаним снагама једне државе на територију друге, или било која војна окупација, произашла из инвазије или напада без обзира на дужину трајања, или било која врста анексије настала употребом силе на целој или делу територије друге државе;
- б) Бомбардовање оружаним снагама једне државе територије друге држава или употреба било ког оружја једне државе на територији друге;
- ц) Блокада лука и обала једне државе оружаним снагама друге;
- д) Напад оружаним силама једне државе на копнене, морске или ваздушне просторе, или морнарицу и ваздушну флоту друге државе;
- е) Употреба оружаних снага једне државе који се на територији друге државе налазе на основу споразума са том државом, супротно од услова предвиђених тим споразумом, или продужавање њиховог присуства на тој територији по окончању споразума;
- ф) Радња једне државе којом уступа територију своје државе на располагање другој како била спроведена радња агресије против треће државе;
- г) Слање од стране или у име једне државе оружаних банди, група, добровољаца или плаћеника, да употребом оружане снаге нападну другу државу таквом силом која може да се мери са радњама описаним горе, или значајна умешаност државе у те радње.

Као извори дефиниције послужили су многобројни, већ раније поменути, међународни документи. Концепт (који се спомиње у ставу 1. дефиниције) да се „кривично дело агресије“ појединца састоји од планирања, припремања, започињања и извршења акта агресије рефлектује Лондонску Повељу којом је формиран Међународни војни трибунал у Нирнбергу. Концепт (који се спомиње у ставу 2. дефиниције) да „акт агресије“ подразумева употребу оружане силе једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе, или на било који други начин супротан Повељи Уједињених нација је скоро

дословно преузет из члана 2. Повеље Уједињених Нација. Списак наведених дела у тачкама од а - г преузет је из Резолуције 3314 Генералне Скупштине из 1974. године. На тај начин, већина дефиниција је формирана из постојећих извора и не представља нови концепт кривичног дела агресије.³⁸⁾

Дефиниција прави разлику између „акта агресије” и „кривичног дела агресије”. Акти агресије су предвиђени ставом 2. и представљају акт који је држава предузела, док је „кривично дело агресије“ покривено ставом 1. и ту се као учинилац јавља појединац.³⁹⁾ Одређени проблеми се могу јавити управо у вези са повезивањем радње извршења кривичног дела агресије са актом агресије који представља акт државе. Наиме, текст Резолуције 3314 Генералне скупштине из које су ти акти преузети својевремено је писан и усвојен не у кривичноправне сврхе, већ само као помоћно средство Савету безбедности приликом одлучивања да ли се ради о агресији у смислу члана 39 Повеље ОУН.⁴⁰⁾

Агресија је кривично дело које чине лица која су у позицији да спроведу ефективну контролу или нареду политичку или војну акцију државе. Дакле, могу га учинити лица која имају тзв. „лидерску позицију”. Обични војници не могу бити учиниоци. Овај став је потврђен и амандманом на члан 25. Статута, који је такође признат на Ревизионој Конференцији, тако што је у члан 25. унет став 3 *bis* који наводи: „У погледу кривичног дела агресије, одредбе овог члана ће бити примењене на лица која су у позицији да ефективно спроведу контролу или да усмере политичку или војну акцију државе.“ У литератури се пре усвајања дефиниције агресије истицало да ће тешко бити утврдити *actus reus* елементе агресије у односу на лица која немају значајне улоге, нису војни или цивилни претпостављени. Командири и остали војни и цивилни лидери, не само да знају детаље о ратним плановима већ и учествују у креирању таквих планова. Ово је један од главних разлога зашто има смисла да Суд кривично гони само лица на руководећим положајима за кривично дело агресије.⁴¹⁾ Међутим, формулација „лице које има ефек-

38) Jennifer Trahan, *op. cit.*, стр. 57.

39) Ђорђе Стојановић, Данијела Барјактаревић, „Responsibility to Protect from Aggression“, *Serbian Political Thought*, Institute for Political Studies, Belgrade, 1/2012, стр. 57.

40) На то упозорава и К. Ambos, „Das Verbrechen der Aggression nach Kampala“, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, Gießen, 11/2010, стр. 657. Цитирано према: Зоран Стојановић, Драгана Коларић, „Агресија у међународном кривичном праву“, *Међународна кривична дела* (приређивач Удружење за међународно кривично право), Удружење за међународно кривично право, Београд, 2013, стр. 45.

41) Larry May, Act and Circumstance in the Crime of Aggression, *The Journal of Political Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, 2/ 2007, стр. 181-186.

тивну контролу” проширује круг могућих учинилаца. Ту се ради о појединцима који формално нису на положају али имају контролу над неким војним или евентуално политичким плановима државе. То могу бити нпр. богати пословни људи или религијски лидери. Да у одредби стоји нпр. „формална контрола” онда поменута лица не би могла да буду одговорна.⁴²⁾ Занимљиво је да поједини теоретичари истичу да се чак ни концепт „ефективне контроле” више не уклапа са свим могућим сценаријима извршења агресије од нпр. разних организација које делују агресивно. Много више него формална или ефективна контрола одговара „утицај преко друштвених мрежа” који неко лице може да има, па предлажу да то постане важан елемент у одређивању лидерске улоге.⁴³⁾

Кривично дело агресије постоји само ако по свом карактеру и тежини представља "очигледно" кршење Повеље Уједињених нација. Да ли је у питању "очигледно" кршење Повеље процењује се према „карактеру, озбиљности и обиму“ дела. То се истиче и Анексом III Резолуције који каже да у одређењу да ли радња агресије представља очигледну повреду Повеље Уједињених нација, три елемента имају велики значај а то су” карактер, озбиљност и обим”. Само један елемент неће бити довољан да представља стандард очигледности по себи.⁴⁴⁾ Такво објашњење очигледности, услед неодређености појмова „карактер, озбиљност и обим” оружаног напада, доводи до тога да појам међународног кривичног дела агресије буде нејасан и неодређен. Да подлеже процени органа који ће имати надлежност да одређени оружани напад окарактеришу као агресију. Дакле, сваки акт наведен у тачкама (а)-(г) представља „акт агресије“, али би требало да задовољи и захтев „очигледно“ да би представљао „кривично дело агресије“. У суштини, то је у складу са Преамбулом Статута у којој је истакнуто да ће се Суд бавити само најтежим кривичним делима.

Даље, поставља се питање да ли употребљена формулација из става 2. „било која од следећих радњи, без обзира на објаву рата, биће, у складу са Резолуцијом Генералне скупштине 3314 од 14. децембра 1974, окarakterисана као акт агресије“ оставља отвореном могућност да и друге радње које нису набројане буду покривене овом одредбом. Током рада Специјалне Радне групе било је доста дебата око тога да ли би листа радњи из Резолуције 3314 требало да буде „затворена“ или „отворена“. На крају је одлучено да

42) Noah Weisbord, *op.cit.*, стр. 46-47.

43) Исто.

44) Resolution RC/Res. 6, *Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010*, §7.

се сматра „полуотвореном“ или „полузатвореном“ али да би свака друга радња морала да испуни све горе наведене услове. По мишљењу појединих теоретичара „полуотворена листа“ не представља кршење начела законитости, док би „отворена“ листа представљала његово грубо кршење.⁴⁵⁾

Субјективни елемент није изричито наведен у дефиницији тј. Резолуција не помиње психички однос учиниоца према делу. Имајући у виду да је учинилац лице које је у позицији да „спроведе ефективну контролу или нареди политичку или војну акцију државе“ сматрамо да је на тај начин указано и на субјективни елемент. Такво лице има свест о свим чињеничним околностима тј. да предузима акт агресије који по свом карактеру, тежини и обиму представља очигледно кршење Повеље Уједињених Нација. Полазећи од систематског тумачења тј. места које једна правна норма заузима у правном систему, у нашем случају члан 8 *bis* у Статуту, психички однос учиниоца према делу ће се утврђивати на основу члана 30. Статута.⁴⁶⁾ Међутим, субјективни елемент остаје на нивоу умишљаја, више од њега (*animus aggressionis*) се не захтева.

Дакле, објективни елементи бића кривичног дела агресије су: радња тј. планирање, припрема, започињање и извршење акта агресије; начин извршења радње, јер то није свака радња већ она која по свом карактеру, тежини и обиму представља очигледно кршење Повеље Уједињених Нација; учинилац, то је лице које је у позицији да спроведе ефективну контролу или нареди политичку или војну акцију државе; последица, угрожавање или повреда суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе, или неке одредбе Повеље Уједињених нација. Субјективни елемент је умишљај који обухвата наведене објективне елементе бића кривичног дела.⁴⁷⁾

45) Jennifer Trahan, *op. cit.*, стр. 57.

46) Према члану 30. Статута лице подлеже кажњавању за кривично дело које спада у надлежност суда само уколико је са намером и са знањем остварио материјална обележја кривичног дела. За потребе овог члана учинилац има намеру ако: а) у односу на радњу, учинилац хоће да у њој учествује; б) у односу на последицу, учинилац хоће да је својом радњом проузрокује, или је свестан да ће она према редовном току догађаја наступити. Више о томе: М. Шкулић, *Међународни кривични суд-надлежност и поступак*, *op. cit.*, стр. 206.

47) Зоран Стојановић, Драгана Коларић, *op.cit.*, стр. 48.

УЛОГА САВЕТА БЕЗБЕДНОСТИ ОУН

На дебати, у главном граду Уганде, на површину је испливало бреме нерешених историјских сукоба и ставова, као што је питање односа између судских инстанци и политичких институција тј. Суда и Савета безбедности Уједињених нација. Овај однос је, донекле, био истакнут у члану 5. ставу 2. Римског статута где се истиче да ће одредба о агресији бити у складу са одредбама Повеље Уједињених нација. Ова реченица је додата без дискусије током последњих дана конференције у Риму што прилично осликава утицај Савета безбедности.⁴⁸⁾

Анекс I и III Резолуцији бр. 6 указује на извесне специфичности кривичног дела агресије. У Анексу I Резолуције утврђени су нови чланови који ће бити унети у Статут на основу којих долази до успостављања надлежности Суда када до покретања истраге за дати злочин, према стандардном систему упућивања у складу са чланом 13. Статута, упут долази од стране државе чланице, када тужилац својевољно реши да покрене истрагу и када упућивање долази од Савета безбедности УН. Из Анекса III, као најважнији део, издвајамо однос између Суда и Савета безбедности.

Члан 15 *bis* регулише упућивање случаја агресије од стране држава чланица или поступање тужиоца *proprio motu* тј. по сопственој иницијативи. Наиме, Суд ће моћи да успостави надлежност за суђење за дати злочин када упућивање злочина долази од стране држава чланица или када тужилац самостално покрене истрагу. Међутим, Суд може да успостави надлежност само за кривична дела агресије учињена годину дана након ратификације или прихватања амандмана од стране тридесет држава чланица Статута. Такође, Суд ће бити надлежан за кривично дело агресије под условом да одлука буде донета након 1. јануара 2017. године од стране исте већине држава чланица колико је било потребно и за усвајање амандмана. Да би до покретања истраге дошло тужилац треба да утврди да постоји разумна сумња да је кривично дело агресије учињено. Ипак, пре започињања истраге тужилац ће прво морати да провери „да ли је Савет безбедност окарактерисао одређену радњу учињену од стране државе као агресију“. Тужилац ће обавестити о ситуацији Главног секретара Уједињених нација уз све релевантне информације и документа. Када Савет безбедности констатује акт агресије, тужилац може да настави са истра-

48) Roger. S. Clark, „Negotiating Provisions Defining the Crime of Aggression, its Elements and the Conditions for ICC Exercise of Jurisdiction Over It“, *European Journal of International Law*, Oxford University Press, Oxford, 4/ 2009, стр. 1113.

гом везаном за кривично дело агресије. Уколико акт агресије не буде констатован у року од шест месеци након датума обавештења, тужилац може наставити са истрагом везаном за кривично дело, под условом да је Предрасправно веће одобрило почетак истраге и Савет безбедности није одлучио другачије у складу са чланом 16. Статута.

Члан 15 *ter* регулише упућивање случаја агресије од стране Савета безбедности. Савет безбедности може случај да упути Суду, што уствари представља зелено светло за Суд да спроводи истрагу без обавезе Савет безбедности да експресно констатује да је дошло до акта агресије. Суд може да успостави надлежност само за кривична дела агресије учињена годину дана након ратификације или прихватања амандмана од стране тридесет држава чланица. Суд ће бити надлежан за кривично дело агресије под условом да одлука буде донета након 1. јануара 2017. године од стране исте већине држава чланица колико је потребно и за усвајање амандмана.

Код упућивања од стране Савета безбедности постоје извесне специфичности. Наиме, у складу са Анексом III Суд може да успостави надлежност за злочин агресије на основу упућивања од стране Савета безбедности у складу са чланом 13, параграф (б) Статута, без обзира на то да ли је држава у питању прихватила надлежност Суда везано за овај злочин. Такође, Суд ће успоставити надлежност, након упућивања Савета безбедности учињеног у складу са чланом 13 (б), само у односу на кривична дела агресије прихваћена одлуком донетом након 1. јануара 2017. године од стране исте већине држава чланица колико је потребно и за усвајање амандмана, и једне године након ратификације или прихватања амандмана од стране тридесет држава чланица, који год рок да је каснији.

Оно што је представљало компромисно решење у претходним амандманима за оне земље које нису хтеле да Савет безбедности буде једини филтер то је чињеница да поред Савета безбедности значајну улогу има и Предрасправно веће. Са друге стране, оним државама које су хтеле снажну улогу Савета безбедности попућено је управо то, кроз могућност да Савет безбедности у складу са чланом 16. Статута одложи истрагу чак и када је Предрасправно веће одобри.⁴⁹⁾

Могуће реперкусије овлашћења Савета безбедности да спречи истрагу кривичног дела агресије су ситуације у којима пет сталних чланица, улагањем права на вето, настоје да заштите не само

49) Jennifer Trahan, *op.cit.*, стр. 86.

своје грађане него и грађане својих савезника од судског поступка. Очигледно одлука коју доноси Савет безбедности, везано за агресију, даје политичку димензију надлежности Суда што подрива његову улогу независног судског органа.

Савет безбедности је одувек имао значајну улогу у иницирању кривичног гоњења, али и у интервенисању у већ започетом кривичном поступку, када долази до обавезног одлагања истраге или кривичног поступка у одређеном временском периоду. Наиме, Савет безбедности УН који делују у складу са Главом VII Повеље УН, може да упути случај тужиоцу, за који сматра да се односи на извршење једног или више кривичних дела из надлежности Суда (члан 13. тачка б Статута). Такође, има могућност да одложи истрагу или кривично гоњење, који не смеју започети, нити бити настављени у току периода од 12 месеци након што је Савет безбедности резолуцијом прихваћеном у складу са Главом VII Повеље УН, то затражио од Суда. Савет безбедности, под истим условима, може да понови такав захтев (члан 16. Статута).

Усвајањем Резолуције из Кампале од тужиоца се захтева да обавести Савет безбедности о свакој потенцијалној истрази, до које долази било *proprio motu* или упућивањем од стране државе чланице, пре него што покрене истрагу за злочин агресије. Уколико Савет безбедности одлучи да акт агресије није извршен или се не оглашава шест месеци од датума обавештења тужилац може да настави са истрагом само уколико то одобри Предрасправно веће. Такво право Савета безбедности резултира одлагањем поступка. Тужилац мора да испуни много више услова за агресију него за остала кривична дела наведена у члану 5. Статута. Чак и када тужилац буде овлашћен од стране Предрасправног већа да настави са истрагом, таква истрага и даље може да буде обустављена од стране Савета Безбедности у складу са чланом 16. Статута.

Политичке околности могу довести до тога да ове одредбе из Кампале буде примењене селективно. Као што смо поменули, уколико било који члан од сталних пет чланова Савета безбедности искористи вето за констатовање кривично дела агресије, то може бити „еквивалентно давању имунитета сталним чланицама и њиховим савезницима“.⁵⁰⁾ Тренутан однос снага и политичких околности у Савету безбедности игра ће пресудну улогу у заснивању надлежности Суда за злочин агресије.

Не виде, међутим, сви експанзију улоге Савета Безбедности као нешто што ће ослабити ауторитет Суда. Наводи се да укључе-

50) Cale Davis, Susan Forder, Tegan Little, Dali Cvek, *The Crime of Aggression and the International Criminal Court*, The National Legal Eagle, The Law Society of New South Wales, New South Wales, 1/2011, стр. 11.

ност Предрасправног већа смањује врелину аргумента о “политикованом и презанесеном тужиоцу”.⁵¹⁾

На основу свега изреченог озбиљно се поставља питање да ли је одредба о агресији само формално унета у Статут, јер ради се о чистој политичкој одлуци која је само обавијена одређеном формом. Јасно је да ћесамо мали број случајева агресије стићи до Суда јер Савет безбедности чак и историјски посматрано има пресудну улогу у констатовану акта агресије.

ДЕЈСТВО АМАНДМАНА *ERGA OMNES* ИЛИ *INTERPARTES*

Члан 15 *bis* истиче да Суд не може да успостави надлежност за суђење за кривична дела која учине држављани државепотписнице Статута уколико је она достављањем писмена „претходно дала изјаву да не прихвата такву надлежност депоновањем изјаве у регистар“. Повлачење такве изјаве може се учинити у сваком тренутку и држава чланица Статута ће је размотрити у року од три године. Суд, такође, не може да успостави надлежност за кривично дело агресије које су учинили држављани државе која није чланица Статута и за кривична дела учињена на територији држава које нису чланице Статута.

Овај *à la carte* приступ злочину агресије умањује шансу Суда да оконча некажњивост за тешка кривична дела као што је агресија и да правила међународног кривичног права примени подједнако на све државе потписнице.

Дакле, само државе чланице које ратификују амандмане на члан 5. Статута, везане су за те амандмане. То је у складу са чланом 121. став 5. Статута где се истиче да у односу на државу чланицу која није прихватила амандман Суд неће применити своју надлежност на злочин који је покривен амандманом, који је учинио држављанин те државе или је учињен на њеној територији. Чини се да је ова одредба унапред осмишљена да омогући државама чланицама Статута да у случају допуне Статута новим одредбама о агресији донесу одлуку о томе да ли желе да прихвате надлежност Суда за то кривично дело или не.

Уколико државе не прихвате Резолуцију из Кампале, Суд неће имати надлежност над држављанима државе чланице као потенциционалним учиниоцима дела агресије, али би имао надлежност

51) Исто.

над другим кривичним делима која би могла бити учињена у истом конфликту (ратни злочини, злочини против човечности и геноцид). Све ово подрива покушаје Међународног кривичног суда да се подједнако бави свимкривичним делима која су у његовој надлежности. Због тога ове одредбе можемоозначити каохипокритичнеи неприхватљиве са становишта модерног међународног кривичног права којем сви треба да тежимо.

Могућност избора, да ли да прихвате или не амандмане, даје државама подстрек да одлуке доносе у односу на политичко окружење. То сигурно може помоћи у охрабривању на даље ратификације, али уједно и подрива сврху Суда када је у питању доследна примена одредби Статута.⁵²⁾

На крају овог дела расправе, поново, скрећемо пажњу на снажну улогу Савета безбедности јер када упућивање да Суд води процес за злочин агресије долази од стране Савета безбедности УНСуд може да успостави надлежност за злочин агресије, у складу са чланом 13, параграф (б) Статута, без обзира на то да ли је држава у питању прихватила надлежност Суда везано за овај злочин или није.⁵³⁾

Резолуција бр. 6 усвојена на првој Ревизионој конференцији о Римском Статуту Међународног кривичног судау Кампали уобличена је тако да репрезентују баланс између основне тековине свих савремених држава која се огледа у независности органа судске власти и фундаменталне улоге Савета безбедности у одржавању мира и безбедности у свету. У том правцу било је предлога да у оквиру опције „зелено светло“ Савет безбедности донесе одлуку да се не противи истрази за кривично дело агресије уместо констатовања да је акт агресије учињен. Међутим, јасно је да између те две манифестације воље Савета безбедности не постоје суштинске разлике јер би последице биле исте.

И поред извесних недостатака који се дефиницији агресије могу упутити, пре свега условима за кривично гоњење, можемо да закључимо да ће њена имплементација у Римски статут обесхрабрити политичке и војне лидере у погледу употребе оружане силе јер их то може лично угрозити. Бивши тужилац суда у Нирнбергу Бенџамин Ференц (*Benjamin Ferencz*), упозорава да би не ратификовање амандмана којима се одређује агресија у овој фази било ре-

52) До 24.05. Резолуцију из Кампале је ратификовало само шест држава (Естонија, Лихтенштајн, Луксембург, Самоа, Сан Марино, Тринидад и Тобаго).

53) Resolution RC/Res.6, *Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, §2.*

гресивно решење које ће послати опасну поруку да за међународно кривично дело не постоји кривица.⁵⁴⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Ambos, Kai, „Das Verbrechen der Aggression nach Kampala“, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, Gießen, 2010.
- Boas, Gideon, Bischoff, James L., Reid, Natalie L., *International Criminal Law Practitioner Library, Volume II, Elements of crimes under International Law*, Cambridge University Press, New York, 2009.
- Василијевић, Владан, *Међународни кривични суд*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1968.
- Вучинић, Зоран, *Међународно ратно и хуманитарно право*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Weisbord, Noah, „Conceptualizing aggression“, *Duke Journal of Comparative and International Law*, Duke Law, Durham, 2009.
- Davis, Cale, Forder, Susan, Little, Tegan, Cvek, Dali, *The Crime of Aggression and the International Criminal Court*, The National Legal Eagle, The Law Society of New South Wales, New South Wales, 2011.
- Касезе, Антонио, *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
- Перацић, Гавро, *Међународно ратно право*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1986.
- May, Larry, *Act and Circumstance in the Crime of Aggression*, *The Journal of Political Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.
- Report of the Special Working Group on the Crime of Aggression, Doc ICC-ASP/7/SWGCA/2 (2009) (2009 Working Group Report).
- Resolution RC/Res. 6, *Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010*.
- Seibert-Fohr, Anja, „The Relevance of the Rome Statute of the International Criminal Court for Amnesties and Truth Commissions“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
- Стојановић, Зоран, Коларић, Драгана, „Агресија у међународном кривичном праву“, *Међународна кривична дела* (приређивач Удружење за међународно кривично право), Удружење за међународно кривично право, Београд, 2013.
- Стојановић, Ђорђе, Барјактаревић, Данијела, „Responsibility to Protect from Aggression“, *Serbian Political Thought*, Institute for Political Studies, Belgrade, 2012.
- Сукијасовић, Миодраг, *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1967.
- Trahan, Jennifer, „The Rome Statute’s Amendment on the Crime of Aggression: Negotiations at the Kampala Review Conference“, *International Criminal Law Review*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2011.

54) Noah Weisbord, *op.cit.*, стр. 2.

- Final Act of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court, Annex I, Resolution F, para. 7, UN Doc A/CONF.183/10 (1998).
- Ferencz, Benjamin B. „Enabling The International Criminal Court to Punish Aggression“, *Washington University Global Studies Law Review*, Washington University School of Law, St. Louis, 2007.
- Cassese, Antonio “On some Problematical Aspects of the Crime of Aggression”, *Leiden Journal of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Clark, Roger. S. „Negotiating Provisions Defining the Crime of Aggression, its Elements and the Conditions for ICC Exercise of Jurisdiction Over It“, *European Journal of International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Cryer, Robert, Friman, Hakan, Robinson, Darryl, Wilmshurst, Elizabeth, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Шкулић, Милан, *Међународни кривични суд-надлежност и поступак*, Центар за публикацију Правног факултета у Београду, Београд, 2005.

Dragana Kolaric

CRIME OF AGGRESSION BETWEEN LAW AND POLITICS

Resume

In Kampala, the capital of Uganda, in June 2010, at the first Review Conference on the International Criminal Court, the member-states to the Rome Statutes made a historical agreement, by adding the definition of aggression as well as determining the conditions under which the International Criminal Court will have jurisdiction for this criminal act. In this paper the author deals with the question why it was so difficult to reach the agreement on the definition of aggression, as well as possible repercussions of Kampala, more precisely the Resolution 6 of June 11, 2010, which was adopted on the 13th Plenary Session of the first Review Council of the International Criminal Court. The Review Conference gathered quite a large number of representatives, both the countries which ratified and those which did not ratify the Rome Statute. The central place in the discussions was taken by the amendment which dealt with the crime of aggression. Following intensive everyday sessions, the President of the Council of the signatory countries, Ambassador Christian Wenaweser, as well as H.R.H. Prince Zeid Ra'ad-Zeid Al-Hussein of Jordan managed to reach consensus and contribute to the adoption of the amendments to the Rome Statute regarding the definition of the crime of aggression. The delegations in Kampala, divided into certain sections, dealt with many complex issues related to the notion and elements of the crime of aggression, the conditions un-

der which the Court will exercise its jurisdiction, the moment when the amendment will come into force. They concluded that the Court shall have jurisdiction when the case of aggression is referred to it by any state signatory to the Statute or the Prosecutor may initiate investigations *proprio motu*, i.e. on his own initiative, upon a UN Security Council referral, but there is also a “filtering” mechanisms for initiation of investigation. The adopted solution is pragmatic, designed to avoid conflicts with the UN Charter, but also to protect the Court independence.

Key words: the Rome Statute, criminal act, aggression, Security Council, United Nations, jurisdiction, the International Criminal Court

* Овај рад је примљен 27. маја 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

УДК 316.624:343.9

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2013.
год. 20. vol. 40.
стр. 119-133.

Милица С. Бошковић

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Бранкица Б. Јанковић

*Министарство рада, запошљавања и
социјалне политике Републике Србије*

ДРУШТВЕНЕ ОКОЛНОСТИ НАСИЉА – МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ КОНЦЕПТА „ПОМИРЉИВЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ“

Сажетак

С обзиром на специфичности у којима грађани Србије живе последњих деценија, истраживање и разумевање социо-економског положаја појединаца и узрочно-последичне везе са испољавањем насиља и криминогеног понашања, а у циљу унапређења свеукупног нивоа сигурности и безбедности, адекватно се може се начинити и из перспективе такозване *peacemaking* криминологије. Задатак анализе званичних докумената Републике Србије из области безбедности, као и две групе статистичких података и показатеља, о стопи криминала и макроекономском стању земље, имају за циљ да укажу на евентуалну потребу ревизије стратешких докумената и системског уређења политике, послова и субјеката безбедности. Поштујући препоруке помириљиве криминологије, у овом раду су изнете препоруке за ојачавање државних система и побољшања мера заштите појединаца и група, а у циљу подизања нивоа личне сигурности грађана и њихове перцепције о могућностима побољшања квалитета живота, као предуслова за стварање безбедног друштва.

Кључне речи: насиље, безбедност, друштво, концепт, помирљива криминологија, стратегија

СОЦИО-ЕКОНОМСКИ АСПЕКТ САВРЕМЕНИХ БЕЗБЕДНОСНИХ КОНЦЕПАТА

Квалитет живота, лоши социо-економски услови и сиромаштво, представљају чињеницу за велики део светске популације. Незапосленост, живот на граници или испод границе сиромаштва и променљиви (макро) економски показатељи, појаве су својствене готово свим земљама у свету, без обзира политичко, идеолошко и тржишно уређење или економску стабилност. Током протекла 2 века свет се суочавао са неколико великих економских криза, депресија и рецесија, а последња у низу, угрожава националне и глобалну економију већ готово 5 година.

Незапосленост, лоши услови рада и живљења, незадовољство људи сопственим статусом у породици, друштву или радном окружењу, битни су чиниоци у процесу сагледавања и дефинисања извора угрожавања безбедности једне земље. Претходно набројани проблеми и изазови са којима се суочавају и друштва и појединци, својим постојањем и трајањем, могу водити настанку или развоју појединих облика криминала. Незадовољство сопственим животним и/или радним условима утиче да појединци чине нерационалне, ризичне, може се рећи и очајничке поступке у жељи да побољшају свој стандард. Таквим понашањем једни постају жртве криминала (у случају трговине људима, на пример), док други чине криминална акта (пљачке, разбојништва, различити облици насиља). У оба случаја, безбедност државе и друштва суочава се са озбиљним изазовима. Анализом концепта такозване Хумане (људске) безбедности, као савременог безбедносног концепта који промовише значајан део данашњих држава, као и међународних организација, макроекономска кретања и параметри економског стања земље, али и социо-материјални положај појединца, још више добијају на значају, у односу на настојања држава да постигну стабилност, безбедност и развој унутар друштва.

Технолошки развој који су собом донели крај XX и почетак XXI века, уз нове теоријске, научне, али и политичке расправе и промишљања о идеолошким и социо-економским поставкама друштва и целокупног света, донели су, чини се неповратне измене и у начину вођења државних послова, привређивању и свакодневном животу. Сваку од ових области, уз стални развој прате и нове претње и ризици, али и безбедносни одговори на исте. Данас се могу препознати и дефинисати бројне нове врсте безбедности као мини-система, као што су: компјутерска безбедност, информациона безбедност, безбедност у ланцу снабдевања, безбедност

хране, безбедност објеката образовања, безбедност трговинских центара, безбедност финансијских система и берзе и др.

Савремено доба носи собом један парадокс – глобализацијом идеја, културе, економије, повезивањем људи широм света путем виртуелних мрежа, наднационалним уједињавањем држава, безбедност постаје глобални изазов, али се сам концепт фокусира на појединца.

Препознавање потреба појединца за квалитетним и безбедним животним и радним условима, као једног од основних циљева државе, креира концепт Хумане безбедности.

Сигурност (као субјективни осећај) појединца, али и објективно безбедни услови у којима он живи, тиме постају првенствена брига државе. Несигурни грађани неефикасни су у раду, у животним активностима, бивају подложни манипулацијама и у крајњој линији склонији активностима за које сматрају да ће им обезбедити сигурност и благодатање, макар оне биле и нелегалне. С тога, концепт људске безбедности у средиште своје пажње ставља појединца и све аспекте од значаја за квалитет његовог живота.

Према UNDP, Хуману безбедност чине следеће компоненте:

- 1) Економска безбедност;
- 2) Безбедност у изворима хране, односно њеној непобитној доступности, физичкој и финансијској, свакоме појединцу;
- 3) Здравствена безбедност, односно систем и мере који су препознатљиви и под термином „здравствене и социјане заштите“;
- 4) Политичка безбедност, која се сагледа у гарантовању и релном остварењу свих људских права;
- 5) Безбедност заједнице и
- 6) Лична безбедност, која долази као резултат остварења свих предходно описаних елемената, али и као стање одсуства чинилаца угрожавања личних интегритета (физичког или моралног), као што су насиље, дискриминација, кривична дела и друго.

„Људска безбедност као концепт у себи обједињује сазнања науке о међународним односима, политичких наука, историје, политичке економије, социологије, психологије, природних наука, филозофије“.¹⁾

1) Ивица Ђорђевић, „Безбедноста архитектура у условима глобализације“, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2007. стр. 168

ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА И ОПОЗИТНИ ПРАВЦИ У КРИМИНОЛОГИЈИ

О значају социо-економског положаја људи за свеукупну безбедност државе, без обзира да ли је у основи неки од савремених или традиционалних концепата безбедности, сведоче бројна истраживања. Тежиште ових истраживања било је на откривању и анализи веза између друштвених околности, сиромаштва или незадовољства сопственим квалитетом живота становника појединих региона или појединих друштвених група са једне стране и деградације у поштовању традиционалних вредности, прописаних норми, као и појави и обиму криминала са друге стране. Тако Secombe²⁾, у свом раду истражује утицај сиромаштва у домаћинствима на ментално и физичко здравље деце и родитеља, број развода, престанак даљег школовања или утицај на образовна постигнућа, као и појаву стресних ситуација и злостављања унутар таквих породица. Нојман³⁾, у свом раду, истиче да на мотивацију на криминално понашање значајн утицај има осећај неједнакости (неједнакост у могућностима, правима и слично), него сам статус (не)запослености појединца. Неједнакост објашњава криминал, али незапосленост не⁴⁾. Заман⁵⁾ је истраживао корелације између сиромаштва, криминала, фрустрација и инвентивности људи који су запослени или су боравили у једном болничком објекту. *Behind the injuries and broken limbs in the ward are stories of violence, crime, and intolerance occurring in a society where masses of people fight over limited resources*⁶⁾. О'Donnell⁷⁾ је истраживао утицај друштвених и економских промена на појаву насиља. Југовић, Бркић и Сименуновић-Патић⁸⁾,

- 2) Karen Secombe, „Families in Poverty in the 1990s: Trends, Causes, Consequences, and Lessons Learned”, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62, No. 4, 2000, pp. 1094-1113
- 3) David E. Hojman, „Explaining Crime in Buenos Aires: The Roles of Inequality, Unemployment, and Structural Change”, *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 21, No. 1, 2002, pp. 121-128
- 4) David E. Hojman, „Explaining Crime in Buenos Aires: The Roles of Inequality, Unemployment, and Structural Change”, *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 21, No. 1, 2002, стр. 127
- 5) Shahaduz Zaman, „Poverty and violence, frustration and inventiveness: hospital ward life in Bangladesh”, *Social Science & Medicine* 59, 2004. pp. 2025–2036
- 6) Shahaduz Zaman, „Poverty and violence, frustration and inventiveness: hospital ward life in Bangladesh”, *Social Science & Medicine* 59, 2004. стр. 2025
- 7) Ian O'Donnell. „Violence and social change in the Republic of Ireland”, *International Journal of the Sociology of Law* 33, 2005. pp. 101–117
- 8) Александар Југовић, Мирослав Бркић, Биљана Сименуновић-Патић, „Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала”, *Годишњак 2008, Факултет политичких наука*, 2008. стр. 447-461

у свом раду истраживали су социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала.

Социо-економске околности живљења и сиромаштво нарочито, као фрустрирајући фактори, узрок су различитих облика насиља и криминалног понашања појединаца, а као такви, предмет су бројних криминолошких, социолошких, психолошких и безбедносних студија. Међутим, једна школа мишљења сматра да је правац који, такозвана „класична” (*mainstream*) криминологија има у изучавању наведене проблематике, неадекватан и да приступом и методологијом који примењује, не уважава суштинске околности и карактеристике стања у друштву, па и сиромаштва, како би своја истраживања водила у сврсисходном правцу. Један од заступника оваквог става јесте Wozniak⁹⁾, који насупрот класичној ставља такозвану „помирљиву” (*peacemaking*) криминологију. Wozniak, али и други заступници овог теоријског правца у криминологији, сматрају да класична криминологија сиромаштво или друге неповољне друштвене статусе посматра као једну од варијабли у мултиваријантним анализама из области криминала. Помирљива криминологија, не негирајући парадигму појма сиромаштва у криминолошким истраживањима, ову појаву посматра на специфичан начин. Док Kozol¹⁰⁾, као представник класичне криминологије, сматра да је сиромаштво најбоље посматрати као изоловану варијаблу, али преовлађујућу у друштвеној реалности која подстиче на криминал, Wozniak, са друге стране сматра да је потребно сиромаштво посматрати као криминал (државе, друштвене заједнице) према појединцу. На тај начин, како истиче овај аутор, могуће је сагледати и разумети истинску суштину узрока девијантних, насилних и криминогених понашања. У том смислу, кључни пут за спречавање криминала, у кратком року, јесте редукција узрока патње због сиромаштва и на дуге стазе, подстицање социјалне политике која смањује учешће економске патње у савременом друштву¹¹⁾.

У циљу разграничења наведена два приступа, али превасходно и разумевања начела помирљиве криминологије, Hagan¹²⁾, је навео основне карактеристике *mainstream* криминологије, које уједно сматра и ограничавајућим за адекватно, обухватно и одрживо решавање проблематике криминала. Те карактеристике су следеће:

-
- 9) John F. Wozniak, „Poverty and Peacemaking Criminology: Beyond Mainstream Criminology”, *Critical Criminology* 16, 2008, pp. 209–223
 - 10) J. Kozol, „Savage inequalities: Children in America’s schools”, New York: Crown, 1991.
 - 11) John F. Wozniak, „Poverty and Peacemaking Criminology: Beyond Mainstream Criminology”, *Critical Criminologist* 16, 2008. стр. 209
 - 12) F. E. Hagan, „Introduction to criminology: Theories, methods, and criminal behavior”, (5th ed.), Belmont, CA: Wadsworth Thomson, 2002.

- а) стављање акцента на криминално понашање, пре него на криминализацију понашања;
- б) поштовање према друштвеним институцијама уз либерални оптимизам у погледу реформских мера;
- в) умерени песимизам у погледу савршености кривично-судског система, али уз спремност да се делује у оквиру успостављеног друштвеног поретка;
- г) заступање процеса рехабилитације осуђеника и њиховог привикавања на *status quo*.

Наган, као алтернативу изнетом, наводи ставове заступника *peacemaking* криминологије, а који се огледају у следећем:

- а) Криминал је облик понашања, чешће присутан међу „нижим” слојевима друштва, при чему такав друштвени положај није детерминанта, него наметнута околност за развој криминогеног понашања;
- б) Моћније друштвене групе контролишу ниво криминала, у циљу заштите сопствених интереса;
- в) Модел конфликта боље објашњава криминализацију као процес, него модел концензуса.

Заступници критичне (*critical*) криминологије, чији је помирљива криминологија део, посвећени су теорији конструкције која, по њима, пружа боље концептуалне алатке и инструменте за разумевање онога што се дешава и шта би се могло догодити, уз усмереност на захтеве за позитивним променама у друштву и друштвеној правди. Поред наведених аутора, значајан допринос развоју концепта и теорије помирљиве криминологије дао је и Quinney¹³⁾ кроз бројне радове.

НАСИЉЕ У СРБИЈИ И КОНЦЕПТ „ПОМИРЉИВЕ КРИМИНОЛОГИЈЕ”

С обзиром на специфичности у којима грађани Србије живе последњих деценија, а које карактеришу измене идеолошких вредности, политичког уређења, начела економске политике, уз део багажа (колективног и индивидуалног) услед ратних дешавања, истраживање и разумевање социо-економског положаја појединаца и узрочно-последичне везе са испољавањем насиља и криминала, а у циљу унапређења свеукупног нивоа сигурности и безбедности,

13) R. Quinney, „The theory and practice of peacemaking in the development of radical criminology”, *The Critical Criminologist* 5, 1989.

можда се боље може начинити из перспективе *peacemaking* криминологије.

Циљ и методологија рада

Један од циљева овог рада јесте анализа стопа различитих облика криминала, у односу на владајуће социо-економске околности у друштву, а у сврхе препорука за побољшање безбедносног концепта и политике државе у односу на препознате феномене и њихову присутност и утицај на друштво. С обзиром на овако дефинисане циљеве, сматрамо да је одабир начела помирљиве криминологије адекватан за разумевање и објашњење међуодноса социо-економских прилика у друштву и различитих облика насиља. Свесно смо анализу криминала свели на податке о различитим облицима кривично-правно санкционисаног насиља, попут насиља у породици, злостављања животиња и самоубиства (као својеврсни вид екстремног насиља према сопственом интегритету и животу), јер ове појавне облике, а имајући у виду и различите психолошке теорије, карактерише фрустрација и порив који може, а не мора бити својствен другим инкриминишућим актима (попут организованог криминала, отмица, убистава и сличног). У овом раду биће анализирани и објашњени званични подаци надлежних државних органа о извршеним кривичним делима (подаци Министарства унутрашњих послова), као и подаци о макроекономским показатељима (Министарство финансија). Задатак анализе званичних докумената Републике Србије из области безбедности, као и претходно описаних врста података, има за циљ да укаже на евентуалну потребу ревизије стратешких докумената и системског уређења политике, послова и субјеката безбедности.

Имајући изнето у виду, примена начела *peacemaking* криминологије, има за циљ да разуме друштвене околности и карактеристике у којима су настали и развијали се наведени облици насиља, као и да препозна начине за превазилажење проблема у самом друштву и држави, а не да, попут појединих заступника класичне криминологије, насиље и криминал препозна као одредницу одређених (маргинализованих) друштвених група и појединаца и да искључиво унутар структуре њихових личности истовремено тражи и мотив и начин за неутралисање криминалног порива.

*Безбедносна стратегија Републике
Србије – политика и пракса*

Прокламованом политиком, као и Стратегијом националне безбедности¹⁴⁾, наша земља промовише активности у правцу реформе сектора безбедности, сарадње са међународним безбедносним организацијама, пре свих Партнерством за мир. У наведеној Стратегији као основни безбедносни изазови наведени су, између осталих: опасност од оружане агресије, сепаратистичке тежње, оружана побуна, тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, организовани криминал, али и проблеми економског развоја, наркоманија, деструктивно деловање верских секти. Угрожавање јавног реда и мира и различити облици насиља и класичних видова криминала, у овом сегменту Стратегије нису децидно наведени. Ипак, прегледом разноврсности опасности које је Стратегија дефинисала, може се уочити извесна тежња да се безбедност сагледа на шири начин (другачији од концепата војне безбедности, на пример), који у многим тачкама може тангетирати и концепт хумане безбедности. Како наведена Стратегија као интересе у области националне безбедности види очување суверенитета и интегритета, развој међународног поретка, али и заштиту животне средине и економски развој, а што су тенденције и описаног савременог безбедносног концепта, мишљења смо да *кровне*, стратешке документе који обухватају тако разноврсне облике угрожавања безбедности и мере за очување исте, не може израђивати и доносити Министарство одбране, што је случај са наведеном Стратегијом. Уколико се жели постићи жељени ниво националне безбедности, али истовремено и социо-економска стабилност у друштву и побољшати положај појединца у заједници, документе попут стратегије требала би израђивати и доносити Влада Републике Србије, која својим уставним правима, активностима и стручним телима, свакако може на обухватнији и структуисанији начин дефинисати и уобличити политику у области спољне и унутрашње безбедности, као и сигурности појединца.

Чињеница да Стратегија националне безбедности не описује или недовољно акцентује проблематику насиља и државних система и служби који могу имати значајну улогу у превенцији оваквих облика криминалног деловања, наводи на закључак да је концепт безбедности и приступ унутрашњим проблемима и изазовима потребно сагледати из другачије перспективе, која управо може бити и концепција помирљиве криминологије.

14) „Службени гласник РС” 88/2009

У делу рада који следи, анализираћемо званичне податке и показатеље о извршеним специфичним кривичним делима насиља и актима самоубиства, за период 2009-2011. година и ставити их у контекст тада важећих социо-економских параметара. Сви предствљени подаци део су званичних извештаја и статистика Министарства унутрашњих послова са једне и Министарства финансија, са друге стране.

Кривично дело „убијање и злостављање животиња” у периоду 2009-2011. година бележи благи тренд раста извршених дела и то: 1) у 2009. години 86 кривичних дела; 2) у 2010. години 130 и 3) у 2011. години 135 кривичних дела. Сличан тренд показује и анализа кривичног дела насиља у породици: 1) у 2009. години 3488 кривичних дела; 2) у 2010. години 3765 и 3) у 2011. години 3349 кривичних дела. У случају самоубиства, у 2009. години почињено их је 1380, у 2011. години 1226, а у 2011. години 1311. Основни показатељи социо-економских параметара који су карактерисали стање у Републици Србији у периоду 2009-2011. године, показују да се наша земља, суочавајући се са последицама како унутрашњих процеса транзиције, тако и утицајима „светске економске кризе”, континуирано суочавала са инфлаторним изазовима и порастом броја незапослених. У 2009. години инфлација је износила 6,6%, број запослених у односу на претходну годину опао је за 5,5% и стопа незапослености износила је 28,2%. У 2010. години наведени показатељи су се погоршали – инфлација је износила 10,3%, а незапосленост 29,2%. У 2011. години показатељи су били следећи: инфлација је износила 6,9%, а незапосленост је увећана за 2,89%. Упоредном анализом изнетих података о извршеним кривичним делима са једне стране и макроекономским показатељима, са друге стране, може се уочити да је 2010. година била раздобље додатног погоршања социо-економског стања у нашој земљи и истовремено период у којем је дошло и до извесног повећања броја извршених различитих облика кривичних дела, при чему се, свакако ово може посматрати као изолована чињеница, а не закључак који се може и мора применити на све друге временске периоде и негативне околности које су се у њима одиграле. Свакако да неповољни макроекономски показатељи и све тежи услови живота и рада не могу бити искључиви узрок криминалног понашања, али се ове чињенице не могу занемарити или узети у обзир као само једна од варијабли у истраживању феномена насиља. Изнети подаци показују да је у 2009. години просечно извршено 9,78 кривичних дела насиља у породици и убијања/злостављања животиња, у 2010. години просечно 10,66, а у 2011. години просечно 9,53 наведених кривичних

дела. За исти временски период просечно је, у току једне године извршено 3,57 самоубистава у току једног дана. У 2012. години извршено је укупно 59 кривичних дела убистава, 46 кривичних дела тешког убиства и 3657 кривичних дела насиља у породици, односно 0,28 убистава и тешких убистава у једном дану и 10,01 кривичних дела насиља у породици. Такође, наведене бројке показују да ови облици насиља, као и дела самоубистава или покушаја самоубистава, приликом дефинисања изазова националне безбедности морају завређивати много већу пажњу и позорност и активност надлежних органа и установа, али и редефинисање улоге и значаја појединих субјеката, првенствено из области образовања, социјалне заштите и рехабилитације.

Не улазећи у вредносне и правне квалификације наведених кривичних дела и то у односу на починиоце и жртве, једноставан преглед података наведених у претходном делу рада, показује размере појединих облика криминала, а који Стратегијом националне безбедности нису међу приоритетним чиниоцима угрожавања.

Из свих претходно наведених анализа и недостатака, сматрамо да је приступ класичне криминологије неодогавајући, из разлога што почива на начелима потпуног уважавања и некритичности према успостављеном кривично-правном и судском систему, стратешкој оријентацији и политици државе у односу на превенцију криминала, мерама подизања безбедносне културе и побољшања свеопштих животних и радних услова. Класични криминолошки приступ, како истичу њему опозитни аутори, кривицу за криминално понашање везује готово искључиво за самог извршиоца (или извршиоце), а откривајући мотиве и узроке за чињење датог кривичног дела, расветљавајући форензичке чињенице и доказе и процесуирајући оптуженог, државни систем у потпуности исцрпљује и окончава своје ангажовање. Сагледавање ширег – друштвеног – контекста, приликом разјашњавања мотива и узрока криминалног акта, у класичној криминологији, често остаје изван заинтересованости и реалне ангажованости надлежних субјеката. Тиме истраживање и побољшање свеукупних друштвених околности у којима људи живе, остаје активност системски и ресурсно недовољно подржана, иако је заправо од виталног значаја за превенцију девијантних понашања, постизање стабилности у друштву и побољшање свеукупне безбедности државе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ

Анализа података о броју извршених различитих облика насиља и самоубистава, показује да је највећи број њих почињен на територији београда, Новог Сада и Панчева, док је најмање наведених аката почињено у Новом Пазару, Зајечару и Пријепољу. Овај податак не негира значај сиромаштва као мотивишућег фактора, већ управо указује да је криминал, уколико се жели минимизирати или неутралисати, потребно сагледати кроз шири друштвени контекст и владајуће околности. Управо изнете чињенице указују да откривање и регистровање кривичних дела насиља, зависи како од социо-економског статуса појединаца, тако и од традиционалних вредности, друштвених норми и друштвене свести, који могу бити ограничавајући фактор за пријаву насиља и подношење тужбе. Државни систем који није довољно структурисан и јак да пружи подршку не само жртвама, већ и потенцијалним насилницима пре извршења кривичног дела, чини да значај број људи незадовољних сопственим статусом, квалитетом живота или чињеницом да припада некој од маргинализованих група, буде недовољно препознат и укључен у напоре и активности институција на побољшању њихових животних услова, њиховом психичком и моралном оснаживању, инклузији, а што све води и превенцији потенцијалног насилног понашања и злочина.

У циљу сагледавања могућности имплементације савремених безбедносних концепата – концепта хумане безбедности у нашој земљи и ревидирања праксе превенције криминала, сматрамо да је наведену проблематику сврсисходно сагледати са позиција помирљиве криминологије. Помирљива криминологија у сврхе дефинисања начина, мера субјеката и ресурса потребних за ревизију и побољшање стања и владајућих околности, нуди модел такозване *peacemaking* пирамиде, која путем научно-теоријских достигнућа и сазнања треба да доведе до развоја инклузивне политике која ће оснажити све појединце и дати им могућност да управљају својом судбином.¹⁵⁾ *Peacemaking* пирамида своја упутства оријентише пре свега ка кривично-процесном и судском систему и даје препоруке за промену начела, политике и мера у њиховом раду. Наведена упутства огледају се у следећем:

- а) сви облици дискриминације морају, у духу *peacemaking* криминологије, наћи помирљива и ненасилна решења у оквиру кривичних закона,

15) J. R. Fuller, „Criminal justice: A peacemaking perspective”, Boston, MA: Allyn and Bacon, 1998.

- б) у креирању правних норми и успостављању правосудног система морају учествовати све заинтересоване стране,
- в) решавање проблема и успостављање правних норми мора бити конципирано на начин да исти буду прихватљиви и применљиви у различитим временима и на различитим местима,
- г) избегавање рестриктивног кажњавања када год је то могуће и примена корективних и ресоцијализујућих мера.

Како је циљ овога рада да предложи правце којима се могу побољшати институционални оквири и мере у борби против дестимулишућих друштвених фактора и криминализације одређених друштвених група и појединаца, ослонићемо се на основне поставке *peacemaking* пирамиде и прилагодити их безбедносним и друштвеним изазовима наше земље. У том смислу, *peacemaking* пирамида превенције друштвених околности насиља, може се конципирати на следећи начин:

а) промоцију антидискриминаторног понашања и људских права морају недвосмислено, усаглашено и континуирано вршити сви представници власти, као и политичке, образовне и културне елите у земљи,

б) појединци, маргинализоване и вулнерабилне групе, као истовремени субјекти и објекти безбедносне политике, морају бити укључени у креирање система социјалне и економске политике, која ће им бити разумљива, доступна и сврсисходна,

в) права из области живота, рада, образовања, здравствене и социјалне заштите и личне безбедности морају бити дефинисана и законски уређена на начин да осликавају и уважавају све (штићене) вредности личности, друштва и државе, да су као такве плод консензуса свих релевантних државних и друштвених чинилаца, институција и представника друштвених група, чиме се отежава или чак онемогућава њихова измена у односу на политичке промене у земљи,

г) оснаживање ресурса система образовања, здравствене и социјалне заштите, а у циљу што непосреднијег и адекватнијег рада са појединцима и друштвеним групама и правовременог препознавања и превенције ризичних појава и аномија које могу водити криминогеном понашању, као и ојачавање система подршке жртвама насиља и подршке бившим осуђеницима у ресоцијализацији.

Наведене мере, уз континуирано побољшање социо-економских параметара државне политике, могу водити оснаживању и кохезији целокупног друштва, у коме би и појединци осећали већи

степен личне сигурности и препознали могућности да побољшају квалитет живота, а што у коначном води бољој контроли, минимизирању и управљању ризицима насилног понашања и нарушавања безбедности у заједници.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Ивица, *Безбедноста архитектура у условима глобализације*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2007.
- Zaman Shahaduz, „Poverty and violence, frustration and inventiveness: hospital ward life in Bangladesh”, *Social Science & Medicine* 59, 2004.
- Југовић А., Бркић М., Симеуновић-Патић Б., „Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала”, у зборнику: *Годишњак 2008*, (Факултет политичких наука, 2008.)
- Kozol J., *Savage inequalities: Children in America's schools*, New York: Crown, 1991.
- Национална стратегија безбедности, „Службени гласник РС” 88/2009
- O'Donnell Ian, „Violence and social change in the Republic of Ireland”, *International Journal of the Sociology of Law* 33, 2005.
- Seccombe Karen, „Families in Poverty in the 1990s: Trends, Causes, Consequences, and Lessons Learned”, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62, No. 4, 2000.
- Fuller J. R., *Criminal justice: A peacemaking perspective*, Boston, MA: Allyn and Bacon, 1998.
- Hagan F. E., *Introduction to criminology: Theories, methods, and criminal behavior*, (5th ed.), Belmont, CA: Wadsworth Thomson, 2002.
- Hojman David E., „Explaining Crime in Buenos Aires: The Roles of Inequality, Unemployment, and Structural Change”, *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 21, No. 1, 2002.
- Quinney R., „The theory and practice of peacemaking in the development of radical criminology”, *The Critical Criminologist* 5, 1989.
- Wozniak John F., „Poverty and Peacemaking Criminology: Beyond Mainstream Criminology”, *The Critical Criminologist* 16, 2008.

Milica S. Boskovic, Brankica B. Jankovic

SOCIAL CONDITIONS OF VIOLENCE – POSSIBILITY FOR USING „PEACEMAKING” CRIMINOLOGY CONCEPT

Resume

Dissatisfaction with individual's own living and/or working conditions causing for persons to act irrational, risky, even desperate, for

the purpose of making their living standard better. By this kind of acting, some people become victims of crime, while others become criminals. At both cases, state and society security face serious challenges. Human security, as modern concept, for its focus has individual and all aspects important for his life quality. Wozniak, Hagan, Quinney and other representatives of "peacemaking" criminology, consider that "classic" criminology treat poverty and other unfavorable social circumstances as one of variable at multivariate analysis of crime issues. Representatives of "critical" criminology, which "peacemaking" criminology is the part, are dedicated to the construction theory which they consider as source of better conceptual tools and instruments for understanding of actual conditions and things that may happen, concurrently focusing on demands for positive changes at society and social justice. The objective of this article is the analysis of possibility for implementing "peacemaking" criminology references for purpose of security policy's review and making stronger following basis of any society: economy, education, health and social protection. The implementation of mentioned criminology concept, should help improving the quality of life, as continuous measure for crime preventing. At this article we analyzed and explained official data provided by Serbia's institutions, which show number of executed criminal acts (Ministry of interior's data) as well as macroeconomic data (Ministry of finance and economy). All data are collected and presented for period year 2009-2011. As suggestions for directions through which institutional frameworks and measures against deterrent social factors can be improved, relying to "peacemaking" criminology references, we recommended following:

- a) Anti-discrimination behavior and human rights have to be unequivocally, coordinately and continuously promoted by authorities' representatives as well as political, educational and cultural elite at the State;
- b) Individuals, marginalized and vulnerable groups as subjects and objects of security policy, have to be involved into process of creating social and economic system policies, which should be understandable, available and meaningful for them;
- c) Rights at area of living, working, education, health and social protection and personal security have to be defined and regulated by laws and it have to be done in the way which will represent and respect all (protected) values of persons, society and state, those rights should be the result of all states', society's, institutions' and social groups' relevant presenters, which changing of those right make harder or even

impossible as consequence of the political changes at the country;

- d) Resources of educational, health and social protection systems should make stronger for the aim of more immediate and adequate working with individuals and social groups as well as promptly recognizing and preventing risks and anomyies that could lead to criminal behavior, system for supporting victims of violence and system for supporting former convicts' resettlement should also be made stronger.

Key words: violence, security, society, concept, peacemaking criminology, strategy

* Овај рад је примљен 15. априла 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

УДК 324+316.75:329(497.11)

Српска политичка мисао
број 2/2013.
год. 20. vol. 40.
стр. 135-150.

Оригинални
научни рад

Зоран Стојиљковић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Душан Спасојевић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Јелена Лончар

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

ИЗБОРНА ПОНУДА И ИДЕОЛОШКО ПРОФИЛИСАЊЕ СТРАНАКА У СРБИЈИ*

Сажетак

Рад разматра степен идеолошке диференцијације између релевантних партија на политичкој сцени Србије са циљем да тестира хипотезе о фазама структурирања и институционализације партијских система које су засноване на схватању да се партијске сцене посткомунистичких друштава формирају по релативно хомогеној путањи која подразумева постепен прелазак са великих идентитетних питања ка класичном социо-економском профилисању. Хипотезе се тестирају квалитативном анализом садржаја изборне кампање за председничке, парламентарне и локалне изборе у Србији 2012. године имајући у виду да се управо у току изборне кампање партије труде да искористе повећану пажњу јавности и да формулишу идеолошке и програмске платформе које ће их разликовати на партијској сцени. Резултати анализе показују да се политичке партије у Србији не разликују значајно на социо-економској равни, односно да још увек није дошло до институционализације

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179076, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

партијског система, док је и даље најјаснија подела и идентификација партија на равни традиционализам-модернизам.

Кључне речи: политичке партије, идеологија, изборна кампања, Србија, посткомунистичке државе.

У овом тексту разматрамо степен идеолошке диференцијације између релевантних партија на политичкој сцени Србије ослањајући се на анализу изборне кампање за председничке, парламентарне и локалне изборе у Србији 2012. Наша основна намера је да тестирамо хипотезе о фазама структурирања и институционализације партијских система које су засноване на схватању да се партијске сцене посткомунистичких друштава формирају по релативно хомогеној путањи која подразумева постепен прелазак са великих идентитетних питања ка класичном социо-економском профилисању. Ова промена одвија се симултано са повећењем друштвеног раслојавања које настаје као производ увођења тржишне привреде. Сматрамо да је изборна кампања погодна за оваква истраживања јер се све партије истовремено труде да искористе повећану пажњу јавности и да формулишу платформе које ће их разликовати од других странака, али и које ће им омогућити довољну заједничку основу у случају да приступе формирању владе.

У првом делу рада поставићемо теоријске оквире на којима се темеље хипотезе о фазама развоја и структурирања партијских система ослањајући се на радове Бјелашака, Кичелта и Ага. Затим ћемо у најкраћим цртама представити партијски сцену Србије на нагласком на основним линијама политичких и друштвених подела, да би у најважнијем трећем делу рада дали компарацију изборних понуда релевантних партија и пробали да евалуирамо степен идеолошке и програмске диференцијације.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ПРОБЛЕМА

Развој вишепартијских система у посткомунистичким земљама је питање којем је политичка наука посветила велику пажњу. Један део аутора покушао је да одреди уобичајене фаза развоја партијских система имајући у виду транзициони контекст са једне стране и наслеђену хомогеност друштвене структуре која није погодвала стварању плуралистичког партијског система¹⁾. Тако

1) Evans Jeffrey and Whitefield Stephen, „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe”, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No 4, 1993, str. 521/548, Cambridge University Press, Cambridge

Бјелашак²⁾ предлаже четворостепену фазну поделу циклуса који почиње стварањем првих партија још у време доминације комунистичке партије или њене наследнице (фаза хегемонијске партије), која прелази у фазу поларизованог система везаног за прве изборе на којима се успоставља транзициона, демократска власт. Тек након овога се улази у трећу фазу фрагментације система која је заснована на распаду великих антикомунистичких коалиција које су створане зарад изборних победа, али без могућности да након избора формулишу политику и креирају консензус око пожељног правца развоја. Ове коалиције се најчешће распадају у односу на кључна транзициона питања о дубини и брзини промена које је потребно спровести. Такође, карактеристична је и подела на оне који заговарају традиционалне вредности (тзв. „повратак себи“) и оне окренуте модернистичким уверењима (тзв. „повратак Европи“) што постаје нарочито актуелно у контексту свеобухватних европских интеграција³⁾.

Конечно, тек након фазе фрагментације временом долази до укрупњавања партијских система у плуралистичке моделе, са ограниченим бројем националних странака (5-6) и уз неколико регионалних или странака етничких мањина. У овој последњој, четвртој фази институционализације партијских система одвија се и идеолошка профилизација партија, њихово повезивање са интересним групама и интересима великих друштвених група⁴⁾. Трајање фаза није прецизно одређено, али се најчешће одвија кроз два три изборна циклуса: први плуралистички избори се везују за фазу поларизације, а затим кроз један или два циклуса систем пролази кроз фрагментацију и консолидовање. Динамика структурирања условљена је социоекономским раслојавањем становништва под утицајем приватизације и економске транзиције, што је процес који захтева одређено време. Институционализација најчешће обухвата и реформисање комунистичких партија и њихов повратак на политичку сцену, скоро по правилу уз коришћење упражњеног места на левици. Овај процес се, на пример, у Чешкој завршио већ током

- 2) Bielasiak Jack, "Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, No 1, 1997, Elsevier Science LTD, str. 30-41.
- 3) Agh Attila, „The Hungarian Party System and Party Theory in the Transition of Central Europe“, *Journal of Theoretical Politics*, Sage publications, London, 1994
- 4) Спасојевић Душан, „Динамика политичких расцепа у Србији“, у зборнику *Партије и избори у Србији – 20 година*, Славиша Орловић (уредник), Friedrich Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2011, стр. 105-118

1996. када је већина грађана имало јасну идеолошку идентификацију са политичким партијама⁵⁾.

2. ПАРТИЈСКА СЦЕНА И КОНТЕКСТ ИЗБОРА 2012.

Партијска сцена Србије се начелно развијала у складу са Бјалашаковим фазним моделом, али и са другим базичним претпојставкама. Тако се „модел потковице“⁶⁾ који је адекватно објашњавао наоко парадоксалну повезаност (крајње) левице и деснице, односно блискост социјалиста и радикала током деведесетих година трансформисао у Кичелтову основну линију груписања између пола који је окупљао либерално-космополитске политике и протржишно оријентисане странке са једне стране, и пола ауторитарно-партикуластичких странака склонијих државној интервенцији на другој страни. Како су Офе, Елстер и Пројс⁷⁾ и предвидели, у првим годинама доминирају расцепи идентитета и припадања, уз наглашену улогу политичких елита насупрот структурирању партија и интереса на основу конфликта усађених у друштвеној структури. Ови сукоби у пољу „политике знамења“⁸⁾ свој врхунац достижу у изборним циклусима 2007. и 2008. након чега долази до последњих тектоних промена на партијској сцени.

Модел поларизованог плурализма⁹⁾ који је највише одговарао партијском систему Србије за време прве владе Војислава Коштунице (позиционирање у центру, биполарна опозиција, велика идеолошка дистанца и постојање идеолошког образаца) бива доведен у питање снажним центрифугалним тенденцијама наметнутим од стране СРС и ДС/ЛДП; центрифугалност је умањила привлачност централне и умерене позиције, а контекст другог круга председничких избора доводи до скоро потпуне поларизације из које као победник излази коалиција „За европску Србију“, уз значајну помоћ СПС која одлучује да уђе у владу са ДС и Г17. Пребацивање клатна на проевропски део партијске сцене додатно је потврђено

5) Mateju Petr, Rehakova Blanka and Evans Jeffrey, “The Politics of Interest and Class Realignment in the Czech Republic 1992-1996”, у зборнику *The End of Class Politics*, Geoffrey Evans (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1999, str. 235

6) Стојиљковић Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008

7) Elster Jon, Offe Claus and Preuss Ulrich, *Institutional Design in Post-Communist Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

8) Душан Павловић и Слободан Антонић, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд

9) Sartori Đovani, *Stranke i stranački sustavi*, Politička kultura, Zagreb, 2002

издвајањем СНС из СРС и њиховим препозиционирањем ка центру политичког спектра, уз делимично и повремено задржавање традиционалистичке реторике.

Стога је партијски систем пред опште изборе 2012. имао највише карактеристика умереног плурализма, са две централне коалиције (окупљене око СНС и ДС) које су покушавале да свеобухватним политикама партијски систем доведу до двокрилног или чак двопартијског модела (наравно, уз постојање неколико регионалних или етничких станака). Поред ове две коалиције, једна линија политичког такмичења се развила на линији ДСС/СРС-ЛДП који су покушавали да искористе умереност коалиција СНС и ДС и да профитирају на поларизацији, док су УРС и СПС имали простора да своје позиције обликују релативно независно од других актера и са нешто другачијом идеолошком понудом. Странке мањина се по обичају нису превише изјашњавали о општим питањима.

3. МЕТОДОЛОГИЈА

У циљу компарације изборних понуда релевантних партија и евалуације степена њихове идеолошке и програмске диференцијације, определили смо се за мониторинг изборне кампање релевантних политичких партија у Србији у периоду од званичног почетка изборне кампање 14. марта 2012. до одржавања избора 6. маја 2012. Мониторинг је обухватио неколико извора: 1) интернет странице политичких партија; 2) електронска издања дневних новина „Блиц“, „Политика“, „Курир“, „Данас“, „Правда“, „Дневник“, „Пресс“, „Вечерње новости“, „Вести“, и „Ало“; 3) интернет странице радио-телевизијских станица и то Радио-телевизије Србије (РТС), Радио-телевизије Војводине (РТВ) и Б92; 4) медијске портале „Телеграф“, „Мондо“, и „Наслови“. У истраживању је примењена квалитативна анализа садржаја са циљем да се утврди које теме су биле доминанте у изборној кампањи политичких партија и како су се у односу на њих партије идеолошки и програмски позиционирале. Мониторинг је усмерен на три програмске и тематске целине, политичку, економску и социјалну, које су потом разврстане на 24 уже и конкретније области¹⁰⁾.

10) 1. Држава и политички систем: (1) политичке институције и одговорност власти (организација, подела и контрола власти), (2) владавина права и реформа правосуђа, (3) регионализација, децентрализација и локална власт, (4) нација, национални (и конфесионални) идентитети и међунационални односи, (5) безбедносне стратегије, реформа и цивилна контрола војске и полиције, (6) међународни односи, регионална сарадња и ЕУ интеграције, (7) борба против корупције и организованог криминала, (8) партијски и изборни систем и (9) цивилно друштво и демократија; 2. Економски систем и поли-

4. НАЛАЗИ ИСТРАЖИВАЊА

Налази показују да су током изборне кампање биле доминантне три групе тема: 1) борба против сиромаштва, социјална политика и мере за повећање запослености, 2) спољна и регионална политика и 3) борба против корупције и криминала. С друге стране, постоји читав корпус тема које су биле неоправдано запостављене у изборној кампањи. Ту спадају три групе тема. У области политичког система, то су спорна питања права мањина, безбедносна политика и цивилна контрола војске. У области економије то су питања приватизације, социјалног предузетништва и социјалне кохезије, односно социјалне инклузије. У области социјалних односа, недостајало је одређивање партија о питањима родне равноправности и антидискриминативних политика, квалитета живота, екологије и одрживог развоја, као и културе и приоритета културне политике.

4.1. Социо-економске теме

Иако су економска и социјална питања била доминантна у кампањи политичке партије нису понудиле довољно издиференциране и јасне програме на основу којих би се могла направити јасна подела партија на социо економској равни, односно на линији левица- десница. Кључно питање – редистрибуција или тржишна алокација, односно штедња и буџетска дисциплина, уз рационализацију јавног сектора, или инвестирање и социјална давања и заштиту, уз регулирајућу и развојну функцију државе – готово све изборне актере смешта у центар¹¹⁾. Изузетак су коалиција око СПС-а, која се смешта на леви центар тиме што у кампањи истиче залагање за јак државни интервенционизам, прекид аранжмана са ММФ-ом и помиње вредности демократског социјализма (рад, хуманизам, слобода, једнакост, солидарност и социјална правда) и Преокрет на позицији десног центра са либералним поимањем

тика: (1) интерпретација узрока и начина превазилажења кризе: екстерни и национални оквир, (2) економско-социјалне функције државе (индикатор: приходна и расходна димензија буџета), (3) држава као послодавац и наручилац (јавне набавке, приватизација), (4) глобална стратегија и секторске развојне стратегије и политике, (5) одрживи развој: економија и екологија и (6) социјално предузетништво; 3. Социјални системи и политике: (1) социјална политика и социјалне службе и осигурање, (2) сиромаштво и социјална кохезија, (3) рад, запошљавање и социјални дијалог, (4) родна равноправност и антидискриминативне политике, (5) млади (6) пензије и стара лица, (7) образовање и наука, (8) здравство и (9) култура и медији (индикатори: традиционалне-(пост) модерне вредности, јавни сервис и интерес – тржишна валоризација).

11) Зоран Стојиљковић, „Изборна обећања и постизборна реалност: јавне политике у изборној понуди у Србији“, *Политичке перспективе*, Бр. 2, 2012, стр. 81-99.

минималне једнакости шанси, залагањем за смањење јавне потрошње и убрзану приватизацију, као и постмодерним разумевањем (родне, сексуалне) равноправности и једнакости. Наравно, ради се тек о позиционирању и вредновању у традиционалној социјално-економској равни.

У овој равни, готово све политичке партије су обећавале борбу за већу запосленост и отварање нових радних места. У кампањи се додатно истицао и циљ смањивања сиве економије. У том циљу СНС и ДСС су обећавале смањење пореза и доприноса на плате, а СНС и СПС су обећавали подизање плата у јавном сектору. Велики део кампање СПС заузело је питање пензија и обећања о гарантовању минималних пензија, њиховој редовној исплати и постепеном повећању, у чему су им се придружили и СНС који предлаже смањење државног сектора које би омогућило повећање пензија и других социјалних давања¹²⁾ и УРС који је обећавао тринаесту пензију и сигурне и веће пензије.

ДС је своју кампању заснивала на опредељењу за снажан утицај државе на економска питања и најави помоћи из буџета за реструктурирање и ревитализовање предузећа истичући да ДС „не верује у државу бруталног либерализма“¹³⁾. Сличну кампању водио је и СНС који истиче да „држава мора да помогне свима који воде мале послове и запошљавају људе“¹⁴⁾. У истом тону, СПС истиче да у Србији „мора да буде исправљен економски систем неолиберализма, уведен након 5. октобра, у коме важи правило узми, укради и бежи“¹⁵⁾. СПС се стога залаже и за прогресивну пореску стопу и обећава да ће „највише дати они који највише имају“¹⁶⁾. У томе им се придружује и коалиција окупљена око ЛДП која се залаже за повећање пореза на доходак компанија са великим профитом на 25%.

Подршка развоју малих предузећа, идеја породичног бизниса кроз ослобађање од пореза, и помоћ кроз бесповратна средства за нова запошљавања идеје су које су промовисале и ДС, СПС, ЛДП,

12) <http://www.sns.org.rs/srpska-napredna-straka-vesti/85-glavne-vesti/4066--srpska-napredna-stranka-izbori2012.html> (Приступљено, 08.07.2012).

13) Борис Тадић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/512/Tadic-Ne-obecavamo-bajke-vec-sigurnu-buducnost> (Приступљено, 8.07.2012).

14) Томислав Николић, *РТС*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/1950/Izbori+2012/1070668/SNS%3A+Neophodna+briga+o+poslodavcima.html> (Приступљено, 26.03.2012).

15) Ивица Дачић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/1040/Dacic-Izbori-6-maja-prilikada-se-ispravi-5-oktobar> (Приступљено, 21.04.2012).

16) Ивица Дачић, *Б92*, http://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=04&dd=24&nav_id=603548 (Приступљено, 25.04.2012).

СНС, ДСС и УРС. Док је развој малих и средњих предузећа био у фокусу свих политичких партија, СПС, УРС и ДСС су истицале као циљ и опоравак великих привредних система под окриљем државе. ДСС, на пример, сматра да би опоравак великих привредних система служио као основа за развој малих и средњих предузећа и за нову индустријализацију земље. УРС је кампању заснивао на регионализацији и јачању локалног нивоа власти уз снажне државне мере које ће то подржати. Тако представници ове коалиције у кампањи траже „да се одмах доведу инвеститори у све регионе, а посебно у сиромашне општине“¹⁷⁾. УРС предлаже и „укидање 258 различитих парафискалних намета, подстицајне мере за инвестиције и плаћање ПДВ за занатлије и мала предузећа тек када наплате робу“¹⁸⁾.

Док се већина странака социо-економски позиционира у центру, нешто либералнији у овој области био је Преокрет који се залагао за смањење инфлације и јавне потрошње. ЛДП је против задуживања и сматра да је потребно да се из буџета троши само онолико колико се зарађује. Протржишна оријентација ове коалиције види се и у залагању за убрзање приватизације и мањи утицај државе на економију¹⁹⁾. С друге стране, заговарајући јачи државни интервенционизам и флертујући са комунистичком иконографијом, СПС се такође одваја од центра и смешта у леви део политичког поља. СПС је у том духу током кампање интензивно заговарала и прекид аранжмана са ММФ-ом: „Неће се они овде дуго задржати, зато што не могу они да управљају животом Србије. Хвала им лепо, али нека нађу другу земљу за своје експерименте“²⁰⁾.

Посебно значајна тема у кампањи била је пољопривреда. Ни овде се учесници на изборима нису значајно разликовали. Истицан је значај пољопривреде и потреба да држава субвенцијама помогне пољопривредним произвођачима и подстакне пољопривредну производњу. ДС истиче пољопривредну производњу као једну од најважнијих грана индустрије, СНС тражи да се много више новца уложи у пољопривреду, УРС и ДСС предлажу дуплирање аграрног буџета, а ЛДП се залаже за формулисање јасне и одрживе политике субвенција у аграру.

17) Млађан Динкић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/645/Dinkic-Srbiji-treba-treciput> (Пристапљено, 9.04.2012).

18) Млађан Динкић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/313251/Dinkic-Ukinuti-namete-zanatljama> (Пристапљено, 21.04.2012).

19) Видети на http://www.ldp.rs/ldp_u_parlamentu/dogovor_za_buducnost.701.html (Пристапљено, 11.07.2012).

20) Ивица Дачић, *РТС*, <http://bit.ly/YSIXhi> (Пристапљено, 02.04.2012).

Питања социјалне правде и социјалне сигурности такође су заузела високо место међу темама у прошлогодишњој изборној кампањи. Помоћ угроженим категоријама становништва, смањење социјалних разлика, једнаке могућности приликом запошљавања особа са инвалидитетом, укидање дискриминације, и запошљавање жена, младих и старијих особа прокламовани су циљеви већине партија. Тако, на пример, ДС сматра да је „обавеза државе да сваком ко жели да ради обезбеди посао“²¹). Посебан фокус у овој странци стављен је на побољшање положаја жена у друштву и смањење сиромаштва Рома. СНС се залаже за социјалну инклузију хендикепираних, старих особа и сиромашних. УРС се фокусира на побољшање положаја особа са инвалидитетом, а ДСС за социјалну заштиту особа са ниским нивоом образовања, незапослених, становника руралних подручја, особа са инвалидитетом, избеглих и расељених лица. Иако се начелно све партије залажу за социјалну сигурност и социјалну правду, у кампањи је изостао предлог како би се ове политике спроводиле након избора²²).

4.2. Спољна и регионална политика

Спољна и регионална политика нашле су високо место међу темама за време ове кампање. За разлику од социо-економских питања, на овим темама су бирачи могли да уоче нешто јасније разлике међу кандидатима. На питањима односа према Косову и ЕУ и међународној сарадњи се јасно могла видети подела на линији модернизам – традиционализам, односно европеизам – суверенизам. На овој лествици политичке партије се могу поделити на еврофиличаре (Преокрет, мањинске странке), евроеалисте (мејнстрим странке и коалиције), евроскепнике (ДСС) и еврофобичаре (Двери и СРС). Иста подела је била видљива и у социјално-економском пољу где су се разлике успостављале око става одакле ће претежно доћи инвестиције и шта је пожељни правац економске сарадње и размене – Запад или Исток, односно ко је где на лествици приоритета.

Питање европских интеграција није доминирало кампањом нити је за разлику од ранијих избора представљало кључну тачку партијског разликовања. Разлог томе може се наћи у сукобу унутар

21) Борис Тадић, *PTC*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/1950/Izbori+2012/1075126/Tadi%C4%87%3A+Posao+za+sve+koji+%C5%BEele+da+rade.html> (Приступљено, 02.04.2012).

22) Јелена Лончар, „Политике идентитета и квалитет живота у изборној кампањи политичких странака 2012.“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди* (Приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић), Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2012, стр. 73-93.

СРС 2008. године који је изнедрио нову странку СНС која је преузела већи део чланства и бирача СРС и прихватила нови програм и између осталог, нужност европских интеграција. Тиме је успостављен консензус међу најутицајнијим партијама о европском путу Србије. Придруживањем СНС проевропском блоку на националној односно традиционалној оси остављале су само ДСС, СРС, и Двери. Да ли због непостојања суштинских разлика по овом питању или због недостатка ентузијазма грађана око европских питања, али и проблема унутар саме ЕУ, тек ова тема није заузела кључно место у кампањи пред мајске изборе 2012.

Умеренију реторику и мање страствену позицију заузела је и тема о Косову. Учесници на изборима су давали непрецизне и уопштене изјаве, попут изјава да Косово није срце Србије већ његови грађани²³⁾, затим да је потребно „да формулишемо минимум заједничке политике око које ћемо сви да се сагласимо“²⁴⁾, да „Србија треба да штити свој народ, а све остало је политика“²⁵⁾, као и да „не постоје ни брза ни лака решења“²⁶⁾. Већина странака је инсистирала на поштовању Резолуције 1244. Конкретније и радикалније ставове износили су само ЛДП који се залагао за потпуну промену политике према Косову и изградњу односа између Београда и Приштине на новом систему вредности, ДСС који је јасно истицао да се политике Косово у ЕУ потиру и да је потребно све учинити да би се сачувало 15% српске територије, и коначно и још одређенија је била кампања Двери које су истицале да КиМ треба прогласити привремено окупираном територијом²⁷⁾.

С друге стране јасна разделна линија међу кандидатима на мајским изборима 2012. оцртала се на линији модерно-традиционално односно, конкретније, Запад или Исток, сарадња или прекид сарадње са међународним институцијама, топлији или хладнији односи са земљама у региону и однос према прошлости²⁸⁾. На јед-

23) Борис Тадић, *Б92*, http://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=04&dd=25&nav_id=603831 (Приступљено 07.05.2012.)

24) Томислав Николић, *Вечерње новости*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:370687-Nikolic-Pobedicemo-sve-iz-vlasti> (Приступљено 07.04.2012.)

25) Ивица Дачић, *Пресс*, <http://www.pressonline.rs/info/politika/213787/dacic-razgranichenje-jedino-resenje-za-kosovo.html> (Приступљено 10.04.2012.)

26) Зоран Станковић, *Данас*, http://www.danas.rs/danasrs/politika/nudim_stabilnost_i_red.56.html?news_id=237910 (Приступљено 10.04.2012.)

27) Владан Глишић, *РТС*, <http://bit.ly/115kqZh> (Приступљено 27.04.2012.).

28) Ана Стојиљковић, „Спољна политика и политички систем – има ли политика у изборним кампањама?“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди* (Приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић), Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2012, стр. 31-47.

ној страни су биле странке које су јасно заговарале интензивнију сарадњу са Русијом и Кином (ДСС, СНС), а на другој оне које су приоритет давале ЕУ и САД (ЛДП). ДСС је, на пример, заговарао склапање споразума о слободој трговини са Русијом истичући да би то представљало „највећу шансу за развој домаће привреде“²⁹⁾. Друге партије су покушавале да привуку гласове бирача умеренијим политикама, односно залагањем за сарадњу и са Истоком и са Западом. СНС је, на пример, у кампањи инсистирао на томе да је политика и ЕУ и Русија врло изводљива. План СНС-а је отвореност и ка Западу и ка Истоку и сви партнери су добродошли³⁰⁾. ДС је себе промовисао као партију која уједно може да успешно води земљу ка ЕУ, да обезбеди стратешко партнерство са Русијом, Кином и покретом Несврстаних, да обезбеди вето у Савету безбедности на одлуке о КиМ, а да на себе не навуче гнев западних партнера, који желе да КиМ буде независно. СПС инсистира на блискости руског и српског народа, и у кампањи бираче подсећа на бившег председника који је радо ишао у Москву по савете и помоћ још пре распада СФРЈ. Коалиција око ове странке истиче блискост са Покретом Несврстаних и земљама трећег света. У многим сегментима кампања СПС о овим питањима подсећа на време ‘90-их и СПС из времена Милошевића³¹⁾. Став Преокрета је да су прави партнери Србије на Западу, у земљама НАТО пакта и чланицама ЕУ, док је Исток на маргинама политичке платформе ове коалиције.

Питање децентрализације и регионализације такође је поделило политичке партије. Дебата се посебно водила око степена аутономије Војводине. За аутономију Војводине у кампањи су се посебно залагале партије националних мањина из Војводине, али се на овом питању могла видети и разлика између ставова партијских централа у Београду и руководства истих партија у Војводини. Аутономију Војводине посебно заговара и коалиција Преокрет. Тако ЛДП сматра да Војводина треба да буде стожер уласка Србије у ЕУ и питање односа државе према аутономији Војводине апострофира као начин на који се Србија односи према децентрализацији. ЛДП јачање аутономије Војводине посматра као пут ка

29) Ненад Поповић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/814/Popovic-Sporazum-sa-Rusijom-je-nasa-sansa> (Приступљено 18.4.2012).

30) Томислав Николић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/403/Nikolic-hoce-da-u-Srbiji-spoji-Istok-i-Zapad> (Приступљено, 21.03.2012).

31) Вест на: <http://www.pups.org.rs/index.asp?pageid=A36&vest=240> (Приступљено 12. 06. 2012).

модерној и уређеној држави³²⁾. Тема децентрализације и регионализације са нагласком на неравномерн развој региона била је основ формирања коалиције УРС и главна тема њихове кампање.

4.3. Борба против корупције и криминала

Иако је ова тема заузела значајно место у кампањи, на основу ње бирачи нису могли да се политички одреде нити да предвиде понашање политичких партија у случају да дођу на власт. Док је ДС истицала успехе дотадашње власти у борби против организованог криминала као основног генератора корупције, СНС је као тада опозициона партија била најгласнија у залагању за суочавање са корупцијом, предлагала је обрачуне са привилегованима, преиспитивање приватизација, реструктурирање и ревизију рада јавних предузећа, као и измену Закона о јавним набавкама. Напредњаци су обећали и реформу пореског система и увођење реда у јавне финансије и контролу над трошењем јавних средстава³³⁾.

У овом сегменту је значајно место заузело питање департизације јавног сектора за које су се декларативно залагале све политичке партије, а међу њима посебно УРС. Повезано с тим, СНС, УРС и ЛДП су заговарале смањење јавног сектора. Тако, на пример, СНС сматра да је јавни сектор прегломазан и „препун кадрова сада владајуће коалиције“³⁴⁾.

У оквиру тема о корупцији и криминалу често је, али тек начелно, помињано и питање реформе правосуђа. Представници опозиције су истицали да ће извршити реформу правосуђа³⁵⁾, а представници владајуће коалиције су истицали задовољство предузетом реформом и истицали заслуге за ефикасност судства.

32) Чедомир Јовановић, <http://istina.ldp.rs/Vesti/16049/Vojvodina-mora-biti-tvrđjava-Evropske-Srbije.shtml> (Приступљено, 14.03.2012).

33) Јоргованка Табаковић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/315377/Tabakovic-Ne-daje-mo-nerealna-obecanja> (Приступљено, 15.4.2012).

34) Томислав Николић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/312090/SNS-pocela-kampanju-Nikolic-pozvao-Tadica-da-raspise-predsednicke-izbore> (Приступљено, 14.3.2012).

35) Томислав Николић, *Блиц*, <http://www.blic.rs/izbori-2012/vesti/979/Nikolic-Reforma-pravosudja-losa-izvrsicemo-novu>, Владимир Цвијан, *Данас*, http://www.danas.rs/danasrs/izborna_groznica/pravosudje_je_katastrofa.1089.html?news_id=237833, Војислав Коштуница, *Данас*, http://www.danas.rs/danasrs/politika/eu_vezala_ruke_srbiji.56.html?news_id=238315 (Приступљено, 26.04.2012).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Анализа садржаја изборне кампање показала је да велика изборна тензија нема утемељење у идеолошким и програмским разликама међу странкама. Наравно, овакав закључак нема валидност за све релеванте странке и за сва политичка питања.

Начелно говорећи, наше истраживање је показало да првобитна хипотеза о фазном структурирању политичког система не важи у случају Србије и то из два основна разлога – (1) партијски систем се институционализује у процесу који је дужег трајања него у другим транзиционим земљама и (2) за сада не долази до социоекономског профилисања партија на уштрб идентитетских подела.

Када говоримо о разликама у економским питањима и позиционирању на класичној скали између левнице и деснице, разлике између партија у Србији су заиста мале. Овде пре свега мислимо на две велике партије које заузимају централну позицију у партијском систему - СНС и ДС, али се и код других партије не уочавају посебно различите политике, већ су разлике у темама на које странке стављају акценат. Од овог главног тока делимично одступају СПС са нешто јасније профилисаном левом и редистрибутивном позицијом и ЛДП са све умеренијим либералним позицијама. Постоји више разлога за споро и веома постепено позиционирање странака у односу на економска питања. Пре свега, простор за различите јавне политике је веома сужен економском кризом, зависношћу од иностраних инвестиција и утицајем организација попут ММФ или Европске уније. Такође, струковне и синдикалне организације нису довољно снажне да наметну своја питања и интересе на политичку агенду, наспурот релативно снажном утицају банака, јаким привредника или тајкуна. Коначно, највећи део грађана Србије је и даље заглаван у државу и од ње очекује да понуди не само пословни оквир који ће привући инвестиције, него и да буде важан фактор у економском пољу. Због свега овога се политичким партијама не исплати да се посебно истичу другачијим ставовима о решавању социоекономских проблема грађана.

Са друге стране, идентитетне поделе су у Србији показале велику резистентност, па се и у четвртном изборном циклусу након 2000. године странке сукобљавају у вези са основним питањима припадности и идентитета политичке заједнице. И у овом случају је разлика између СНС и ДС смањена (али приметно још већа него у односу на економска питања), док се остале странке труде да ова питања максимално искористе, а у неким случајевима (нпр. ЛДП и ДСС) и да на основу идентитетних питања развију

своја економска становишта. У објективне разлоге за снагу иднетитетних подела можемо сврстати питање будућег статуса Косова и Метохије, што је проблем са којим се нису суочавала друге пост-комунистичке земље. Међутим, и поред косовског питања, утисак је да странке инсистирају на овој линије поделе из прагматичних разлога јер сматрају да се на тај начин најефикасније развија партијска идентификација међу грађанима. Ипак, релативни неуспех странака које су играле само на карту идентитета, занемарујући питања корупције или економије, показује да се не може вечно играти на ову карту.

Конечно, ако би желели да понудимо дугорочнији модел за разумевање партијског система Србије, чини се да би могло поћи од модификације модела „партијске потковице“, пре свега уз уважавање трансформације СНС и СПС и њихово померање од ауторитарног пола ка интеграцијском и модернистичком. Истовремено долази до благог нагињања партијског система ка горњем десном кварталу (модернизам и евроинтеграције, тржишна решења), ван којег остају СПС (и даље доминатно на страни државног интервенионизма у привреди), ДСС (због евроскептичне политике) и СРС која се након одвајања СНС враћа својим позицијама у доњем десном квадранту (партикуларистичке и ауторитарне политике, умерена економска позиција). Због свега овога партијски систем све више изгледа попут грчког слова Ω (омега) које је благо нагнуто на десно, ка тренутном центру политичких збивања.

ЛИТЕРАТУРА

- Agh Attila, „The Hungarian Party System and Party Theory in the Transition of Central Europe“, *Journal of Theoretical Politics*, Sage publications, London, 1994
- Bielasiak Jack, „Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe“, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, No 1, Elsevier Science LTD, 1997
- Evans Jeffrey and Whitefield Stephen, „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe“, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No 4, Cambridge University Press, Cambridge, 1993
- Лончар Јелена, „Политике идентитета и квалитет живота у изборној кампањи политичких странака 2012.“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди* (Приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић), Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2012
- Mateju Petr, Rehakova Blanka and Evans Jeffrey, „The Politics of Interest and Class Realignment in the Czech Republic 1992-1996“, у зборнику *The End of Class Politics*, Geoffrey Evans (уредник), Oxford University Press, Oxford, 1999

- Elster Jon, Offe Claus and Preuss Ulrich, *Institutional Design in Post-Communist Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998
- Павловић Душан и Антонић Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд
- Sartori Đovani, *Stranke i stranački sustavi*, Politička kultura, Zagreb, 2002
- Спасојевић Душан, „Динамика политичких расцепа у Србији“, у зборнику *Партије и избори у Србији – 20 година*, Славиша Орловић (уредник), Friedrich Ebert Stiftung, Центар за демократију, Факултет политичких наука, Београд, 2011
- Стојиљковић Ана, „Спољна политика и политички систем – има ли политика у изборним кампањама?“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди* (Приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић), Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2012
- Стојиљковић Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008
- Стојиљковић Зоран, „Изборна обећања и постизборна реалност: јавне политике у изборној понуди у Србији“, *Политичке перспективе*, Бр. 5

Zoran Stojiljkovic, Dusan Spasojevic, Jelena Loncar

ELECTORAL BID AND IDEOLOGICAL PROFILE OF POLITICAL PARTIES IN SERBIA

Resume

Content analysis of 2012 electoral campaign in Serbia shows that high electoral tension is not based on ideological and programmatic differences among political parties. There are only few exceptions to this conclusion among political parties and political issues analysed. In other words, our research shows that hypothesis on political system structuring in four phases is not valid in the case of Serbia for two reasons: first, the process of party system institutionalization lasts longer than in other transition countries; and second, socio-economic profiling of political parties does not take precedence over identity divisions.

The differences in economic programs and positions on a classical left-wing – right-wing scale among political parties are very small. This refers primarily to the two most influential political parties which take central position in the party system – Serbian Progressive Party (*Srpska napredna stranka, SNS*) and Democratic Party (*Demokratska stranka, DS*). Different policies are not characteristic of other parties as well; the only difference is in themes and political issues they emphasize during electoral campaign. There are, however, two exceptions from the main trend: Socialist Party of Serbia (*Socijalistička partija Srbije, SPS*) which moves partly from the central position with more clearly profiled left-wing and redistributive policies and Liberal Democratic

Party (*Liberalno demokratska partija, LDP*) which positions itself as liberal, but increasingly more moderate liberal.

There are several explanations of this slow and very gradual positioning of parties in relation to economic issues. First, the space for different policies has been narrowed by economic crisis, dependence on foreign investment and influence of international organizations such as IMF or European Union. Second, professional organizations and trade unions are not strong enough to put their questions and interests forward to the agenda, while banks, influential businessmen and moguls have relatively strong influence on political agenda. Finally, the largest part of Serbian population still expects the state to offer not only business conditions which will attract investment, but also to be itself an important actor in economic field. Because of this, political parties lack interest in standing out different positions on solving social and economic problems of the citizens.

On the other hand, identity divisions proved to be very resistant in Serbia, so political parties still clash over main issues of belonging and identity of political community, although this is the fourth election cycle after democratic changes in 2000. Even in this case, the difference between SNS and DS reduced (but is still noticeably higher than in relation to economic issues), while other parties try to maximize identity issues, and in some cases (e.g. LDP and Democratic Party of Serbia (*Demokratska stranka Srbije, DSS*)) to develop their economic positions based on identity issues. More objective reason for the strength of identity issues is the question of the future status of Kosovo, the problem other post-communist states did not confront. However, even besides Kosovo issues, we find that political parties insist on this line of division from more pragmatic reasons, because they believe, that is the way to develop most successfully party identification among citizens. Yet, relative electoral failure of political parties which played on identity card, neglecting corruption and economic issues, shows that this card cannot be played forever.

Key words: political parties, ideology, electoral campaign, Serbia, post-communist states.

* Овај рад је примљен 16. маја 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Јасмина С. Петровић

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Драгана С. Стјепановић-Захаријевски

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Весна Д. Милтојевић

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

СИРОМАШТВО У ТЕОРИЈСКОМ ДИСКУРСУ И СТРАТЕШКИМ ДОКУМЕНТИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Сажетак

Премда присутно у свим етапама развоја људске цивилизације, тек након седамдесетих година XX века, сиромаштво добија запаженије место у научној литератури и јавном дискурсу, при чему настаје низ различитих теоријских промишљања и практичних предлога за његово смањење. У тежњи да створи претпоставке за смањење сиромаштва, Република Србија је усвојила више стратешких докумената у којима покушава да испрати новине у пракси ширег окружења у његовом тумачењу, мерењу и сузбијању. У раду су критички анализирани различити концепти сиромаштва у теоријском домену и стратешка документа Републике Србије усмерена на смањење сиромаштва и повећање социјалне укључености. Циљ рада је да укаже с једне стране на проблеме у теоријском приступу разматрању феномена сиромаштва, а са друге да кроз анализу садржаја стратешких докумената Републике Србије утврди

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

усаглашеност кључних стратешких докумената са националним и међународним политикама за смањење сиромаштва.

Кључне речи: сиромаштво, социјална укљученост, стратешка документа РС, стратешки циљеви, имплементација националних стратегија.

ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА КОНЦЕПТА СИРОМАШТВА

Околност да друштвено-економски раст није допринео елиминацији сиромаштва, равномерној расподели дохотка и смањењу социјалне неједнакости исходвала је појачаним интересовањем за проблем сиромаштва, широком теоријском расправом и великим бројем емпиријских истраживања. Упркос покушајима објашњења социјалних механизма његовог настанка и опстајања, сиромаштво је дуго тумачено као последица индивидуалних обележја појединаца (резултат слабости појединаца, проблематичних животних историја итд).¹⁾ Премда су оваква тумачења доминирала крајем XIX и почетком XX века, идеја о томе да је на појединцу одговорност и кривица за властито сиромаштво или невоље другог типа, ипак није нова. На то указује још Макс Вебер истакавши вредносну димензију таквих оцена од оних чији је социјални положај дијаметрално супротан депривираним појединцу.²⁾

И поред тога што ће наведена тумачења сиромаштва доживети поновну ревитализацију у неколико наврата и у другој половини XX века³⁾, постепено се пажња истраживача премешта на структурне проблеме друштва као узрок сиромаштења дела популације. Промена се одиграла почетком 60-тих година прошлога века, када су објављени поражавајући подаци социјалних служби о сиромаш-

1) Entony Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003, str. 321.

2) „Најпростије посматрање показује да у случају било којих очигледних супротности судбине и положаја два човека [...], онај ко је у повољнијој ситуацији осећа неодољиву потребу да постојећу разлику у његову корист сматра за „леgitимну“, да на свој сопствени положај гледа као на нешто што је „заслужно“, а на положај другог, опет као на нешто што је тај на неки начин својом „кривицом“ заслужио“ (Maks Veber, *Privreda i društvo*, I tom, Prosveta, Beograd, 1976, str. 208).

3) E. Gidens, цит. дело, стр. 321. Видети и: Burchardt et al, 2002 према: Lynn C. Todman, „Reflections on Social Exclusion: What is it? How is it different U.S. conceptualizations of disadvantage? And, why might Americans consider integrating it into U.S. social policy discourse?“, Department of Sociology and Social Research, University of Milan, Bicocca, Italy, 2004, p.4; Chiara Saraceno, „Social exclusion: cultural roots and variations on a popular concept“, in: *Beyond Child Poverty: The Social Exclusion of Children* (Eds: A. J. Kahn. & S.B. Kamerman), Columbia University, New York, 2002.

штву у развијеном свету,⁴⁾ посебно резултати истраживања сиромаштва у Енглеској Смита и Таунсенда (Abel-Smith, Townsend) и Америци Херингтона (Michael Harrington), који показују да је сиромаштво масовна појава.⁵⁾ То је био и повод да проблем сиромаштва престане да бива искључиво тема академских дискусија, већ је опажен као аларматно фактичко стање које захтева изградњу, на науци темељених, механизма социјалне политике с конкретним резултатима.

Подаци о сиромаштву у светским и националним оквирима указују да је у питању сложен, вишедимензионалан и постојан проблем свих данашњих друштава, који су спознале у већој или мањој мери све људске заједнице, независно од друштвено-политичког уређења и степена економске развијености. Раширеност и разноврсност испољавања сиромаштва сугеришу да га је могуће посматрати како у контексту узрока који погодују његовом настанку, тако и његове природе, обима у појединим сегментима друштвене структуре, и коначно, последица које оно изазива. Низове механизма за репродукцију сиромаштва могуће је пратити кроз анализу обележја хоризонталних или вертикалних сегмента друштвене структуре. Када је реч о хоризонталним сегментима, као групе у већем ризику од материјалне оскудице, препознају се: различите узрасне групе и оне формиране према родним обележјима, мањинске групе, контингенти становништва формирану према писмености и школској спреми, потом према радној ангажованости, особе са инвалидитетом итд. У ситуацији када се, пак, расправља о сиромаштву по вертикалној линији социјалних структура, класна припадност постаје оквир за анализу карактеристика разних аспеката социјалног лишавања у којој неједнака слојна дистрибуција економске и политичке моћи, образовних ресурса и друштвеног угледа представљају главне факторе ризика од сиромаштва. Од посебног значаја јесте чињеница да обележја по основу припадности хоризонталним и вертикалним и социјалним структурама дају препознатљиву мапу лоцирања сиромаштва у појединим њеним сегментима.⁶⁾

Бројке које се односе на светску популацију су застрашујуће: на почетку новог Миленијума 24% укупног светског станов-

4) Marija Kolin, „Obrasci života u siromaštvu i nove paradogme Evropske unije“, *Sociologija*, 2/2008, str. 191-206; Рајко Маџура и др. „Социјална искљученост – појам и приступи“, *Социјална Муџао*, 1/2011, стр. 105-120; Michael Haralambos, *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb, 1989.

5) M. Haralambos, *Uvod u sociologiju*, cit.izd., str. 147-149.

6) О размерама економске депривираниости поменутих група у Србији видети у: Slobodan Cvejić, Marija Babović, Gazela Pudar, *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010. Izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, Beograd, 2011.

ништва има приход мање од једног долара дневно по особи, и чак 46% светског становништва има мање од два долара дневно по особи; 29 најсиромашнијих земаља са триста милиона становника има бруто национални доходак мањи од 200 америчких долара по глави становника.⁷⁾ озбиљност проблема, нагнала је истраживаче на интензивни рад на концепту сиромаштва, али и методологији његовог мерења. У покушају да се систематски обухвате све релевантне димензије сиромаштва, истраживачи се сусрећу неминовно са проблемом дефинисања појма, што води и до преиспитивања индикатора који се користе за његово мерење.

Дефинисање сиромаштва прошло је пут од првих одређења, као минимум материјалних ресурса неопходних за пуко одржање живота, до оних у којима се истиче да феномен није могуће сагледати само у односу на стандарде физичког преживљавања.⁸⁾ У таквим одређењима се наглашава да проблем мора бити проучаван и у односу на остале димензије које се тичу задовољавања разноврсних потреба. Уприште у теоријском смислу за шире одређење, наука налази и у неким раним разматрањима проблема сиромаштва, премда се тај утисак не може стећи на основу прегледа савремене литературе. Неки већ профилисани истраживачи у овој области запажају да још Аристотел сиромаштво посматра у контексту „живота у смислу активности“, истакавши да оно подразумева живот без слободе за предузимање важних активности по избору човека.⁹⁾ Тако тумачено, биће концепт на коме се заснивају прва емпиријска истраживања сиромаштва Петија, Лавазијеа, Лагранжа (William Petty, Antoine Lavoisier, Joseph L. Lagrange).¹⁰⁾ И Смит (Adam Smith) ће сиромаштво тумачити као недостатак „потрештина“ за пристојан живот, који поистовећује са укљученошћу у заједницу, и препознаје као „немогућност да се појединац појављује у јавности без стида“.¹¹⁾ Другим речима, код поменутих теоретичара налазимо широко схваћен појам сиромаштва несво-

7) *World Development Report 2000/200*, World Bank, Washinton DC, 2001.

8) Видети нпр.: Petra Böhnke, *Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison. Empirical Evidence on Germany*, Social Science Research Centre, Berlin, 2001. (<http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2001/iii01-402.pdf>); Burchart et al, 1998. према: Robin Peace, „Social exclusion: A concept in need of definition?“, *Social Policy Journal of New Zealand*, Social Policy Agency, New Zealand, 16/2001, pp.17-35; C. Saraceno, цит. рад; Amaratya Sen, *Social Exclusion: Concept, application, and Scrutiny*, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank, June 2000. (http://www.adb.org/documents/books/social_exclusion/Social_exclusion.pdf).

9) A. Sen, cit. rad, p. 4.

10) Исто.

11) Adam Smith, *Bogatstvo naroda*, Zagreb, Kultura, 1952.

див на ситуацију материјалне оскудице појединца већ последично и социјалну искљученост и депривацију.¹²⁾

Упркос све чешћој употреби концепта сиромаштва који укључује релациону димензију појединачно-друштво и посматра различите последице произашле из недостатка материјалних ресурса, као и критикама уских одређења овог појма, концепт линије сиромаштва дефинисан минимумом ресурса неопходним за живот, опстао је до данас. Употребом податка о достатности средстава за задовољавање основних потреба и на основу тога изведене процене могућности да се на поседовању тих ресурса врши био-психосоцијална репродукција, још увек се изводи закључак о не/постојању сиромаштва у некој популацији. Када је реч о истраживањима конципираним на утврђивању линије сиромаштва, у питању је концепт апсолутног сиромаштва. С друге стране, када год постоји поређење просечног животног стандарда неке заједнице и неке мање друштвене групе или појединца и испоље се значајније разлике у приходу, ресурсима за задовољавање животних потреба, говори се о релативном сиромаштву.¹³⁾

У дискусијама о сиромаштву неретко се среће појам „ново сиромаштво“, који се најчешће тумачи као ситуација у којој појединци или домаћинства нису у стању да одрже досадашњи ниво животног стандарда и последично прелазе из релативно сигурног живота у неизвесност.¹⁴⁾ При том, кључне околности које га изазивају повезују се с кризом индустријског друштва која условљава масовну незапосленост и несигурност радних места, финансијску несигурност и презадуженост. Битним факторима у његовом настанку сматрају се и промене које су захватиле модерну породицу и све мање одрживи системи социјалне сигурности модерних заједница.

Код новијих одређења сиромаштва уводе се и индикатори који се односе на заштиту здравља, неједнакости у области становања и образовања, другим речима доступност различитих услуга и социјалних ресурса. Поменути аспекти проширен концепт

12) Видети нпр. Zoran Šućur, „Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju*, 3-4/2006, 132.

13) Релативно сиромаштво најчешће је дефинисано као одређени проценат медијане просечног дохотка или потрошње домаћинства и мења се у зависности од кретања просечног стандарда становништва у националним границама. О развоју појма и његовој пионерској употреби видети, нпр.: Ruth Lister, *Poverty*, Polity Press, Cambridge, 2004, pp.21-23.

14) *Pojmovnik socijalne sigurnosti*, CARDS Social Institutions Support Programme, Regionalni Ured Vijeća Europe, Skoplje, 2007. Нешто другачија одређења овај појам доводе у везу са неолибералистичком идеологијом. Уп. М. Милосављевић, цит. рад, стр. 9.

сиромаштва део је тренда који показује да га већина истраживача више не своди искључиво на материјалну депривацију или на доходно сиромаштво, будући да оно последично производи и ограничен приступ другим социјалним ресурсима.¹⁵⁾ Дакле, постоји ланац кумулације социјалних околности у коме лишеност основних ресурса неопходних за примарну репродукцију може произвести читав низ ускраћивања. Када је реч о ланцу последица сиромаштва, већина истраживања показује и обрнут смер деловања нпр. недоступност образовања те низак степен формалних квалификација који за последицу има немогућност запослења, самим тим и ризик од сиромаштва.¹⁶⁾ Управо наведене промене у ширењу појма сиромаштва допринеће и постепеном потискивању овога концепта у корист дискурса (нпр. Сарацено) социјалне искључености. Тај помак подразумева промену перспективе: од статичког у динамички приступ, од једнодимензионалне до мултидимензионалне перспективе, као и од расподеле у релациони фокус.¹⁷⁾ Али појава концепта социјалне искључености ојачаће и оне приступе сиромаштву који ће нагласити да се не ради само о недостатаку основних средстава за живот већ и немогућности да се у потпуности учествује у животу сопственог друштва, попут оних изречених код, сада већ „класика“ у овој области.¹⁸⁾ На тај начин, пажња истраживача је померена са проучавања последица када је у питању сиромаштво, на процес – у случају социјалног искључивања.¹⁹⁾ Термин социјална искљученост, иако присутан у академским расправама још 60-тих и 70-тих година, стекао је популарност пре свега у Француској, средином наредне деценије, као резултат забринутости за растућу незапосленост и немогућност успостављања одрживог развоја уз огроман степен искључености и алијенације појединих делова становништва. Реч је о концепту који је примарно усмерен на корпус угрожених грађанских права, у најширем смислу те речи, па је друштвена искљученост посматрана као резултат ускра-

15) Види: R. Lister, цит. рад, pp. 12-36; M. Kolin, цит. рад; P. Мацура, и др., цит. рад; M. Милосављевић, цит. рад; C. Saraceno, цит. рад; L. C. Todman, цит. рад.

16) Види нпр: C. Saraceno, цит. рад; Петровић, Јасмина, „Писменост и образовна структура становништва пограничних општина источне и југоисточне Србије: потенцијал развоја или фактор социјалне искључености?“, *Теме* 4/2011, стр. 1495-1520.

17) C. Saraceno, цит. рад, стр. 2.

18) Taunsend, 1979, према Kathy Arthurson & Keith Jacobs, *A Critique of the Concept of Social Exclusion and its Utility for Australian Social Housing Policy*, Paper presented at the UK Housing Studies Association Conference, Bristol, September 2003, стр. 5. (<http://www.york.ac.uk/inst/chp/hsa/papers/autumn03/Arthurson%20and%20Jacobs.pdf>)

19) *Праћење друштвене укључености у Србији*, Тим Владе РС Влада РС, SECONS, CESID, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2009, стр. 10.

ћености у неком сегменту права, односно из угла приступа неком од кључних подсистема друштва: политичком, економском, социјалном као и домену интерперсоналне интеграције у породици и заједници. Паралелно с овим дискурсом одржавано је и традиционално англосаксонско поимање сиромаштва сведено пре свега на редистрибуцију добара или на недоступност ресурса појединцима или припадницима одређених друштвених група.²⁰⁾

Деведесетих година, најпре под под окриљем УН при Међународном институту рада и Програму Уједињених нација за развој, стручњаци су настојали да обједине сагледавање социјалне искључености на институционалном и на нивоу појединца. Тиме је друштвена искљученост приближена појму мултидимензионалног сиромаштва које описује стање или исход процеса лишавања материјалних добара. Заправо, комбинација оба приступа подразумевала је шире перспективе у тумачењу друштвене неједнакости него на основу концепта сиромаштва.²¹⁾ Додатни подстрек за етаблирање дискурса социјалне искључености дале су активности ЕУ у правцу постизања оптимума у друштвеном развоју, где се димензија социјалне политике изједначује по важности са економском, монетарном и финансијском политиком. Конкурентна и динамична привреда заснована на знању и повећаном друштвеном кохезијом постаје један од приоритетних циљева за чију реализацију је неопходно смањити сиромаштво и социјалну искљученост. Лисабонски самит одржан 2000. године, а потом самит Европског савета у Ници крајем исте године и сусрет лидера чланица ЕУ у Лакену, довели су до усвајања јединствене методологије за мерење социјалне искључености у Европи и договора о изради националних планова акција усмерених на њено смањивање, с циљем борбе против сиромаштва и побољшања друштвене кохезије. Значај политике социјалне инклузије и мултидимензионални приступ њеној реализацији, потврђен је на Савету Европе у марту 2005.²²⁾

Методологија мерења социјалне искључености у ЕУ²³⁾ заснована је на скупу стандардизованих индикатора а допуњена је пока-

20) Види: R. Lister, цит. рад, р. 36. K. Arthurson & K. Jacobs, цит. рад; P. Böhnke, цит. рад, стр. 6; *Праћење друштвене укључености у Србији*, стр. 10.

21) R. Lister, цит. рад, pp. 12-36; P. Böhnke, цит. рад, стр. 6.; K. Arthurson & K. Jacobs, цит. рад, стр. 5.

22) Antony B. Atkinson, Bea Cantillon, Eric Marlier, and Brian Nolan, „Taking Forward the E.U. Social Inclusion Process. An Independent Report commissioned by the Luxembourg Presidency of the Council of the European Union“, Final Version, 31 July 2005, Annexes, Luxembourg, 2005, p. 17. (http://www.ceps.lu/eu2005_lu/inclusion).

23) Исто, стр. 105-147 и Eric Marlier, Tony Atkinson, Bea Cantillon, Brian Nolan, *The EU and Social Inclusion: Facing the challenges*, Policy Press, Bristol, 2007, pp. 38-59.

затељима на националном нивоу којима се испитује ускраћеност друштвених група у специфичним националним оквирима. Заједнички извештаји о социјалној искључености у ЕУ садрже праћење стања у овој области према упоредивим индикаторима социјалне укључености али и податке о специфичностима овог проблема у националним оквирима.²⁴⁾ Видљиво је да у том операционалном концепту мерења социјалне укључености централно место заузимају индикатори који се односе на економско сиромаштво. Тако сет тзв. Лакен индикатора подразумева да се социјална искљученост посматра преко следећих димензија: *финансијског сиромаштва* (чак 11 индикатора), *запослености становништва* (5 индикатора), *здравља* (2 показатеља) и *образовања* - 3 показатеља.²⁵⁾ Треба истаћи да је у току даље развијање инструмента и укључивање додатних димензија.²⁶⁾ Такође, комплексно питање избора индикатора културне партиципације је тренутно ван стандардизације у оквиру стварања јединствене базе података због културних разлика које постоје међу земљама чланицама, услед чега оне уводе сопствене индикаторе специфичне за појединачне државе. Тако је и Србија формулисала прецизан сет индикатора у сврху допуне основних Лакен индикатора у свим димензијама које се испитују, и додала још две димензије важне за праћење социјалне искључености у српском друштву: ускраћеност егзистенцијалних потреба и социјална партиципација.²⁷⁾ Поред поменутог сета основних индикатора о којима се подаци сваке године прикупљају на основу јединственог инструмента тзв. *EU SILC* анкете (*Statistics on Income and Living Conditions*), државе чланице су у обавези да прикупе податке о секундарним показатељима социјалне укључености (нпр. социјалне и културне партиципације итд) о којима се периодично прикупљају подаци на нивоу Уније, а према тематском продубљивању проблема социјалне укључености.

Из прегледа еволуције самога појма сиромаштва као и из операционализације социјалне искључености и индикатора који се користе у ЕУ за њено мерење, видљиво је да концепт сиромаштва чини окосницу новијег дискурса социјалне искључености. Уочена веза између сиромаштва, мереног економским показатељима расподеле (поготову са ширим поимањем које укључује и

24) *Portfolio of overarching indicators and streamlined Social Inclusion, Pensions and Health portfolios*, European Commission, Brussels, 7 June 2006. (http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/indicators_en.pdf).

25) *Праћење друштвене укључености у Србији*, цит. изд.

26) Видети: А. В. Atkinson at all, цит. рад, стр. 47.

27) *Праћење друштвене укључености у Србији*, цит. изд., стр. 17.

дистрибутивне показатеље осталих ресурса) и дискурса социјалне укључености, разлог је да неки теоретичари чак говоре о томе да је концепт сиромаштва у потпуности потиснут у корист другопоме-нутог. Поменути тренд се често објашњава идеолошким разлози-ма, најчешће идеологијом неолиберализма,²⁸⁾ или пак неким новим видом хегемонизма (неодиркемовског типа нпр) који захтева од појединца потпуно уклапање у друштво, губећи из вида комплекс-ност идентитета појединца који се испољава у везама оствареним са другим људима или широм заједницом.²⁹⁾ Томе доприноси и пој-мовна конфузија, повремено неразликовање поменутих концепта, али и велика разлика у операционалним одређењима и следствено њиховим емпиријским показатељима.³⁰⁾ Новина у дискурсу соци-јалне искључености јесте увођење у анализу социјалних актера и показатеља субјективне процене укључености у друштво, у односу на појам сиромаштва који нуди пресек стања и концентрисан је на прецизно мерење расподеле добара. Истовремено, научници упо-зоравају и на то да је потребно задржати оба приступа, будући да су различита истраживања показала да не постоји увек непосредна веза сиромаштва и социјалне искључености или, другим речима, сиромашни не морају увек бити и социјално искључени.³¹⁾ Та веза је посредована како личним карактеристикама појединаца по-гођених сиромаштвом, тако и моделом социјалне политике која се разликује од државе до државе. Стога је од посебног значаја при-менити концепт сиромаштва када су у питању посебно социјално вулнерабилне групе.

АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНИХ СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА

У фокусу анализе кључних националних стратегија,³²⁾ јесу сиромаштво и социјална искљученост. (Не)усаглашеност кључних аспеката/димензија и индикатора ових феномена у нормативним

28) Видети: М. Милосављевић, цит. рад и А. Hall & J. Midgley, цит. дело.

29) Ruth Levitas, „The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony“, *Critical Social Policy*, SAGE Publications, 16(46)/1996, pp. 5-20. Упореди са: Zoran Šućur, „Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija“, *Revija za sociologiju*, 1-2/2004, стр. 45-60; С. Saraceno, цит. рад, стр. 6.

30) Видети: Р. Böhnke, цит. рад, стр. 12-15; К. Arthurson & К. Jacobs, цит. рад, стр. 3, 4; С. Saraceno, цит. рад.

31) Р. Böhnke, цит. рад, стр. 22-23; Z. Šućur, цит. рад, стр. 58.

32) *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији и Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије.*

актима је показатељ степена (не)интегрисаности овог друштвеног проблема у националну политику, али и показатељ (не)обезбеђености прецизног праћења имплементације ових стратегија у функцији економског и друштвеног напретка, чији је битан услов смањење сиромаштва и друштвена укљученост. *Сиромаштво* се најпотпуније дефинише у *Стратегији за смањење сиромаштва у Републици Србији* (ССС) као вишедимензионални феномен који поред „недовољних прихода за задовољење основних животних потреба, подразумева и аспекте везане за људска права као што су немогућност запошљавања, неодговарајући стамбени услови и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама. Ови аспекти посебно су важни за угрожене и социјално недовољно укључене групе. Остали кључни аспекти су неостваривање права на здраву животну средину и природна богатства, пре свега на чисту воду и ваздух“³³⁾

Експлицитно дефинисање социјалне искључености садржи *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*. Реч је о ширем појму „који обухвата и аспект сиромаштва, које може бити како узрок тако и последица социјалне искључености. Истовремено, сиромаштво се више односи на дистрибуцију и редистрибуцију, односно одсуство ресурса, а социјална искљученост подразумева особе и домаћинства која не учествују на одговарајући начин у друштву и који нису на одговарајући начин интегрисани у друштво услед немогућности да остваре одређена социјална права. Резултат социјалне искључености јесте раскидање веза између особе и друштва.“³⁴⁾

*Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*³⁵⁾ (ССС) представља средњорочни развојни оквир усмерен на смањење кључних облика сиромаштва и анализира узроке и карактеристике сиромаштва у Републици Србији, као и главне стратешке смернице за друштвени развој и смањење броја сиромашних у наредним годинама. Сви налази су засновани на *Анкети о животном стандарду становништва* (мај – јуни 2002. године) на територији Србије (без Косова и Метохије), на основу којих се закључује да су највише изложени ризику сиромаштва: необразовано становништво, незапослена и издржавана лица, стара лица (65+) и деца, домаћинства са пет и више чланова, старачка једночлана и двочлана

33) *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, Влада Републике Србије, 2003, стр. 1. (<http://www.srbija.gov.rs/10/08/2011>).

34) *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*, Влада РС, „Службени гласник РС“, Београд, 57/08, стр. 55-56.

35) *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*.

домаћинства (посебно у руралним подручјима), земљораднички пензионери, становници руралних подручја југоисточне и западне Србије, док Роми, интерно расељена лица, избеглице и особе са инвалидитетом спадају у категорије становништва са највећим ризиком сиромаштва. Посебна пажња се скреће на *регионалну неравномерност* развоја. Поред неразвијеног југа као нова осиромашена подручја детектују се источна Србија и делови централне Србије.

ССС има у виду *специфичности сиромаштва* у Србији, пре свега да је распрострањеност сиромаштва додатно изазвана драматичним економским и социјалним процесима, да је концентрисано у традиционално неразвијеним подручјима на југу и југоистоку земље, а највише код социјално угрожених група. Уз то, процес модернизације и реструктурирања привреде и рационализације непривредних делатности, ствара вишкове запослених и изнова незапосленост и сиромаштво. У складу са стратешким императивом да се сиромаштво у Србији до 2010. године готово преполови, дефинисани су основни стратешки правци: 1/ динамичан привредни раст и развој са нагласком на отварању нових радних места у приватном сектору; 2/ спречавање појаве нових категорија сиромаштва као последице реструктурирања привреде и рационализације државне управе; 3/ ефикасна примена постојећих и дефинисање нових програма, мера и активности директно усмерених на најсиромашније и социјално угрожене групе и то посебно у најмање развијеним подручјима³⁶⁾ – што јасно указује на одређење да се смањењу сиромаштва прилази на целовит начин, уз истовремено уважавање приоритета у најважнијим областима и максимално укључивање социјално угрожених група. Отуда, смањење сиромаштва није само питање материјалне егзистенције и остваривања људских права већ и стварање једнаких шанси за све, пре свега, у областима запошљавања, образовања, здравства и социјалне сигурности. У складу са основним карактеристикама сиромаштва дефинисани су основни стратешки правци (у односу на *кључне аспекте/димензије сиромаштва*) деловања у циљу смањења: 1/ повећане могућности запошљавања, 2/ ефикаснија социјална заштита, 3/ бољи положај пензионера и старих, 4/ здравствена заштита у функцији смањења сиромаштва, 5/ образовање у функцији смањења сиромаштва, 6/ регионални, рурални и урбани аспекти смањења сиромаштва и 7/ еколошки аспекти смањења сиромаштва.

Све димензије сиромаштва у овој Стратегији сагледавају се у контексту стратешких праваца смањења сиромаштва, који су усаглашени са Миленијумским развојним циљевима. Анализа стања у свакој појединачној димензији представљена је преко индикатора.

36) Исто, стр. 2-3.

Следе конкретни механизми и активности смањења сиромаштва у односу на његове појединачне аспекте, а потом и очекивани ефекти. Важно је истаћи да су у односу на све анализирани аспекте сиромаштва, развој и имплементација националних програма за смањење сиромаштва посебно усмерени на рањиве групе.

Предвиђено је да се број сиромашних, као основни показатељ сиромаштва, утврђује на основу националне линије сиромаштва по методологији примењеној у АЖС (Анкета о животном стандарду), а основни скуп индикатора којим се поред економског аспекта операционализују и остале димензије сиромаштва (здравље, образовање, родна равноправност) укључује додатне индикаторе од специфичног значаја за Србију, уз чвршће повезивање начина праћења социјалне статистике и статистике сиромаштва са европском агендом о социјалном укључивању.

Смањење сиромаштва у Србији, према ССС захтева економски опоравак, али нужно укључује и шири круг мера које се односе на здравство, образовање, подстреке за повећање запослености и дохотка, стварање атрактивног окружења за покретање предузетништва и развој приватног сектора, проактивну социјалну подршку, социјално укључење угрожених група итд. Утврђивање приоритета у решавању основних проблема сиромаштва у вези са бржим запошљавањем, ефикаснијом социјалном заштитом, бољим приступом у области здравства, образовања, становања и друго, уважавајући ургентне потребе најугроженијих група и најсиромашнијих подручја. Стратегија контекстуализује ове појединачне стратешке циљеве у транзициони и реформски оквир за смањење сиромаштва, који, између осталог, укључује: спровођење монетарне и фискалне реформе, развој и реформу инфраструктурних делатности, реструктурирање и приватизација великих друштвено-државних предузећа и јавних предузећа, реформу банкарског система, формулисање радикалне пореске политике, институционалне реформе, децентрализацију локалне самоуправе. Све наведено планирано је у макроекономском оквиру и у складу са факторима и захтевима одрживости укупног развоја.

Акциони план на основу којег је могуће пратити имплементацију ССС врло детаљно у оквиру свих димензија усклађен је са одговарајућим Миленијумским развојним циљевима и главним стратешким правцима ССС и представља анализу ситуације, циљева, мера, стратегија и активности; одговорних институција; везе са *смањењем сиромаштва и очекиваним ефектима у погледу смањења сиромаштва*; импликацијама на плану јавних расхода.

Предочена доследна стратешка свеобухватност и прецизност обезбеђују лонгитудинално праћење друштвене укључено-

сти и смањења сиромаштва. У том циљу *извештаји и билтени о имплементацији ССС у Србији*³⁷⁾ показују да су започете реформе у свим кључним областима живота у складу са одређеним мерама и активностима које се посебно односе на смањење сиромаштва, уз остварен значајан напредак у правцу прилагођавања Миленијумским циљевима, али и уз поштовање специфичности Србије. Ипак, уочава се недовољна сензитивност код дефинисања национално специфичних индикатора, па је стога вредно пажње поменути публикацију „Праћење друштвене укључености у Србији“³⁸⁾ у којој су прецизно дефинисани индикатори укључености, што одговора захтевима стандардизације и прилагођавања европским оквирима за праћење сиромаштва и социјалне искључености. Ово се посебно односи на појашњење основних концепата и на конкретизацију методологије коју треба применити у овој области.

Први извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији представља резултате имплементације ССС од 2004. до средине 2005. године.³⁹⁾ Извештај прати статистику сиромаштва и имплементацију ССС преко извештаја институција о активностима усмереним на смањење сиромаштва – свеобухватно дефинисаних димензија и индикатора. Кроз делове Извештаја који се односе на макроекономске показатеље, фискалну политику и мере везане за транзицију ка тржишној привреди дат је преглед економских кретања. Приоритетне области ССС у протеклом периоду: запошљавање, социјална политика, здравство и образовање - заступљени су кроз истоимене сегменте Извештаја. Узимају се у обзир регионални, рурални и урбани аспекти сиромаштва, као и утицај животне средине на квалитет живота. Како би се дошло до процене обима средстава усмерених на имплементацију мера везаних за смањење сиромаштва, урађена је анализа расподеле буџетских средстава и међународне помоћи, као и консултантски процес.

*Други извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији*⁴⁰⁾ сагледава активности предвиђене Стратегијом које су до сада реализоване заједничким напорима Владе, ло-

37) Видети билтене о примени Стратегије за смањење сиромаштва и билтене о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Србији. (<http://www.inkluzija.gov.rs> и <http://www.prsp.gov.rs/dokumenta.jsp>).

38) *Праћење друштвене укључености у Србији*, Влада РС, Тим потпредседника Владе за имплементацију ССС, SECONS, CESID, Републички завод за социјалну заштиту, 2009.

39) *Први извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији*, Влада РС, 2005. (<http://www.prsp.gov.rs/dokumenta.jsp>)

40) *Други извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији*, Влада РС, 2007. (<http://www.prsp.gov.rs/dokumenta.jsp>)

калних самоуправа, Скупштине Србије, невладиних организација и међународних партнера, као и утицај ових програма и активности на квалитет живота грађана Србије, уз препоруке за наредни период. Преко дефинисаних стратешких праваца смањења сиромаштва у ССС, прате се активности и ефекти достигнуте имплементације. Додатно, Извештај садржи мере сиромаштва, дефиниције и начин израчунавања, као и листу закона у вези са применом ССС.

Следи анализа *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*⁴¹⁾ (НСОР) и кратак осврта на поједине развојне националне стратегија,⁴²⁾ да би се утврдила (не)компатибилност у приказивању феномена сиромаштва и друштвене укључености, као стратешких циљева развоја.

*Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*⁴³⁾ (НСОР) у потпуности је усклађена са принципима и циљевима „Националне стратегије Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији“ (2005), *Стратегије за смањење сиромаштва у Србији* (2003), као и стратегијама које уређују привредни развој Републике Србије. НСОР борбу против сиромаштва препознаје као димензију одрживог развоја и један од приоритетних стратешких циљева. Наиме, међу најважнијим циљевима одрживог развоја налазе се: отварање нових радних места и смањење стопе незапослености, смањење родне и друштвене неједнакости маргинализованих група, подстицање запошљавања младих и лица са инвалидитетом, као и других ризичних група – тако да се под концептом одрживог развоја подразумева стални економски раст и обезбеђивање смањења сиромаштва уз дугорочно боље коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота и смањење загађења животне средине. Циљ Стратегије је да уравнотежи три кључна фактора/стуба одрживог развоја: 1/ одрживи развој економије, привреде и технологије, 2/ одрживи развој друштва на бази социјалне равнотеже и 3/ заштиту животне средине уз рационално располагање природним ресурсима.⁴⁴⁾ Очекивано је да ће резултати уравнотежења бити, између осталог, смањење сиромаштва и повећање друштвене укљученост у Србији.

41) *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*, стр. 55-56.

42) Ауторке су се због обима рада определиле за овакав приступ и кратак осврт на следеће стратегије: *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године*, *Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године*, *Стратегија дугорочног економског развоја Југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа*.

43) *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*, стр. 55-56.

44) *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*, стр. 3.

Доминантни стратешки интереси укључују и заштитне механизме за становништво које би требало обухватити програмима друштвене помоћи и подршке, што истовремено промовише инструменте заживљавања принципа једнаких могућности, постизање друштвене укључености и смањења сиромаштва, који јесу окосница одрживог развоја⁴⁵⁾ Стратегија, такође, као приоритетни задатак дефинише и *равномеран регионални развој*, смањење регионалних неравномерности и сиромаштва и подизање регионалне конкурентности; подстицање равномерног регионалног развоја и локалних развојних иницијатива, тако што ће се отворити различите могућности сарадње приватног и јавног сектора уз сагледавање родне димензије и перспективе развоја; адекватно коришћење простора, као важног ресурса за регионални развој. Уравнотежени регионални развој, како стоји у НСОП, смањује утицај „проклетства територијалног порекла”,⁴⁶⁾ чиме је наглашена важност активности усмерених на смањивање постојећих регионалних разлика у сиромаштву и социјалној искључености.

Стратегија се бави друштвено-економским условима и перспективама које отвара одрживи развој, наводе се циљеви, мере и приоритети који се односе на различите области друштвеног развоја, између осталог *сиромаштво и социјалну укљученост*, политику једнаких могућности, родну равноправност, јавно здравље, становање и стамбену политику, регионалне и локалне аспекте одрживог развоја. Сиромаштво се посматра у вези са стањем на тржишту рада и економском делатношћу, степеном образовања и квалификација, годинама живота, полом, бројем чланова породице (домаћинства), типом насеља и регионалним положајем, као и припадност одређеним друштвеним групама које су више изложене сиромаштву. Осим доходовних аспеката, сиромаштво и социјална искљученост обухватају и недоходовне аспекте који се односе на немогућност или смањен приступ здравственим, образовним, станодавним, социјалним и другим јавним услугама и секторима друштва.⁴⁷⁾ Дати су институционални оквир и механизми за њену примену, с посебним освртом на оснивање нових институција и јачање постојећих за њено спровођење. Стога је дата прецизна методологија праћења имплементације Стратегије са јасно дефинисаним индикаторима одрживог развоја по појединим областима и наведеним институцијама које су надлежне за праћење тих ин-

45) Исто, стр. 14.

46) Исто, стр. 29.

47) Исто, стр. 55-58.

дикатора. Усаглашене су димензије одрживог развоја са кључним индикаторима, дефиницијом индикатора и јединицама мере.

Компатибилност ове Стратегије са ССС је видљива, с обзиром на то да димензије и индикатори одрживог развоја укључују димензије и индикаторе сиромаштва и друштвене укључености. Национални акциони план одрживог развоја доследно представља стратешке циљеве преко активности и механизма њихове имплементације. Сиромаштво се, као значајна тема одрживог развоја, прати преко следећих области: недостатак прихода, неједнакост, помоћ сиромашнима, животни услови, као и кључних индикатора: проценат становништва који се налази испод националне линије сиромаштва, просечна зарада, *GINI* коефицијент, индекс људског развоја, индекс неједнакости у хуманом развоју и становништво обухваћено програмима државне помоћи и подршке.

*Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. год.*⁴⁸⁾ полазећи од чињенице да су регионалне неравнотежности степена развијености у Србији највише у Европи и да су нова осиромашена подручја источна Србија, као и делови централне Србије,⁴⁹⁾ дефинише основне развојне приоритете регионалног развоја и начине њиховог остваривања. Кључни фокус ове Стратегије је „*равномерни регионални развој*“, процес стварања једнаких могућности за све људе.

Сиромаштво се представља као значајна димензија у контексту равномерног регионалног развоја, њено смањивање као стратешки развојни циљ са уопштенијим индикаторима, као што су: ниво развијености, степен угрожености, развојне могућности. Када се прате размере сиромаштва дефинишу се фактори који утичу на животни стандард, а тиме и сиромаштво. Реч је о демографским карактеристикама домаћинства, образовању, незапослености, типу насеља и регионалној позицији.⁵⁰⁾ За превазилажење неравномерног регионалног развоја из области запошљавања посебно се истиче повећање стопе запослености угрожених и маргиналних група путем реализације посебних програма који су им намењени. Такође, један од циљева јесте реформа система социјалне заштите, која би требало да допринесе унапређењу заштите најсиромашнијих грађана, путем адекватног одређивања и обезбеђивања егзистенцијалног минимума и унапређења квалитета живота оних којима

48) *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. год.* Влада Републике Србије, 2005 (http://www.regpol.rs/sw4i/download/files/article/strategija_regionalnog_razvoja.pdf?id=7).

49) Исто, стр. 157.

50) Исто, стр. 62.

је без обзира на разлоге потребна помоћ у задовољавању основних животних потреба.⁵¹⁾ Стратегија представља заокружени документ који уважава све регионалне специфичности и развојне потенцијале, уз поштовање европских стандарда у наведеној области.

Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године представља развојни документ који на целовит начин дефинише основне развојне приоритете на путу ка модерном друштву и развијеној економији. Један од приоритетних стратешких праваца јесте достизање одрживог развоја.⁵²⁾ Констатује се ниска развојна позиција Републике Србије и дефинише основни стратешки циљ: *повећање стандарда свих грађана и динамичан и одржив привредни развој*. Операционализација овог циља подразумева: високу стопу раста БДП, смањење незапослености и повећање међународне конкурентности.⁵³⁾

Ова Стратегија сиромаштво посматра у контексту транзиционих промена, али и у недостатку оперативних знања која су неопходна за превођење ССС на ниво конкретних мера и активности. Истиче се да је незапосленост основни „генератор сиромаштва“. У акционом плану Стратегије, димензије *сиромаштва и социјалне искључености* су индиректно укључене у остваривање стратешких циљева, преко активности и индикатора који су дефинисани као приоритетни. Тако, стратешки циљ „Запошљавање и управљање људским ресурсима“ подразумева имплементацију политике запошљавања у циљу постизања пуне запослености, јачање социјалне и територијалне кохезије, деловање на незапосленост младих, побољшање положаја угрожених група, и друго.

*Стратегија дугорочног економског развоја југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа*⁵⁴⁾ (2006), као и претходна, представља развојни документ, и бави се превасходно могућностима привредног развоја три општине које припадају најнеразвијенијим и најсиромашнијим окрузима југоисточне Србије.⁵⁵⁾ Стра-

51) Исто, стр. 101, 102 и 137.

52) *Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године*, Влада Републике Србије, стр. 23. (<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/SKUPSTINA-NSPRS.pdf>).

53) Исто, стр. 41.

54) *Стратегија дугорочног економског развоја југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа*, Влада Републике Србије, „Сл. гласник РС“, Београд, 21/2007.

55) „Индекс сиромаштва кретао се од 3% у градском подручју Београда до 18,7% у руралном подручју југоисточне Србије у 2007. години“. (*Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008, стр. 17). Види и: Едвард Јакопин и Соња Тонтић (ур.), *Анализа хуманог развоја Србије*, Републички завод за развој, Београд, 2007; *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за пери-*

тегија, осим детаљног сагледавања нивоа економске развијености и идентификације основних привредних потенцијала у циљу побољшања животног стандарда грађана, као предуслова за остваривање стабилности на југу Србије, садржи и Акциони план за остваривање три основна циља „1.) стварање подстицајног привредног амбијента, као предуслов за привлачење домаћих и страних директних инвестиција [...]; 2.) јачање капацитета локалних самоуправа за пружање услуга постојећим предузећима и предузећима која започињу пословање у овим општинама [...]; 3.) валоризација употребе локалних ресурса, с обзиром да се у овим општинама налазе значајни природни потенцијали [...]“.⁵⁶⁾

Сама Стратегија се експлицитно не бави феноменом сиромаштва на овом подручју, али као дугорочни циљ дефинише „унапређење квалитета живота становништва“⁵⁷⁾ који је у директној вези, између осталог, са смањењем сиромаштва. У SWOT анализама се као слабости наводе ниска продуктивност, лоша квалификациона структура становништва, низак степен запослености укупног и радноспособног становништва, висока стопа незапослености, посебно женског дела популације, угрожавање здравља становника, недовољно изграђена привредна и социјална инфраструктура. Наведене слабости су директно повезане и са сиромаштвом, које се на овим просторима повезује са „транзиционим заостајањем, миграционим процесима и политичким наслеђем“.⁵⁸⁾ Бављење развојем људског потенцијала и социјалним проблемима, индиректно је усмерено и на проблем сиромаштва. Кроз Стратегију се сагледава и повезаност образовне структуре незапослених и посебно угрожених друштвених група и сиромаштва, те се побољшање образовне структуре становништва и похађање посебно осмишљених програма за лица које траже посао, наводи као мера за његово смањење.⁵⁹⁾

Циљеви и активности ове Стратегије корелирају са осталим националним стратешким документима чији је циљ остваривање друштвеног развоја, али због специфичности овог подручја помака најбоље скоро да нема.

од од 2007. до 2012. године. „Индекс сиромаштва кретао се од 3% у градском подручју Београда до 18,7% у руралном подручју југоисточне Србије у 2007. години“. (Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008, стр. 17).

56) *Стратегија дугорочног економског развоја југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа*, стр. 3-4.

57) Исто, стр. 102.

58) Исто, стр. 112.

59) Исто, стр. 183.

На националном нивоу усвојено је још неколико стратешких докумената (нпр. *Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2011. до 2014. године*, *Стратегија за унапређење положаја Рома у Републици Србији*, *Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности*, *Национална стратегија за младе*, *Стратегија развоја социјалне заштите*, *Национална стратегија запошљавања*) у којима се разматрају поједине димензије сиромаштва и друштвене искључености, где се кроз анализу стања одређених области, стратешка одређења, циљеве и пројекте сагледавају поједине димензије и предлажу мере и активности за њено ублажавање.

* * *

Социјално-историјски контекст у подручју југоисточне Европе, и посебно њених делова који су, уз невоље које је собом донела економска трансформација у периоду транзиције, имали несрећу да доживе и последице драматичних територијалних разграничења уз огромне људске и финансијске губитке, какав је случај и са Србијом, носи додатно оптерећење и ризик од сиромаштва и социјалне искључености. Треба имати у виду да је захваљујући поменутиим процесима дошло не само до наведених губитака, девастације економије и повећања незапослености, већ и до енормног увећања броја особа које су понеле статус избеглих и расељених лица, па и оних који су као последицу ратовања стекли и трајно здравствено оштећење и последично инвалидитет. Проблеми Србије се не исцрпљују у наведеном, јер неравномерни регионални развој представља додатни проблем (земља са највећим регионалним разликама у Европи). Зато напори Србије да кроз стратешко планирање и још више његовом конкретизацијом у мерама економске и социјалне политике, у покушају синхронизације с европским развојним принципима и стандардима, учини на смањењу сиромаштва и друштвене искључености, јесу од приоритетног значаја за њен будући друштвени развој.

Анализа националних стратегија фокусирана је на феномене сиромаштва и друштвене укључености, кроз призму компатибилности коришћених димензија и индикатора, као и њихове усаглашености са европском агендом. Предочене анализе националних стратешких докумената показују да су смањење сиромаштва и подстицање друштвене укључености приоритетни стратешки циљеви. У зависности од основног стратешког дискурса (о чему говори и

сам наслов стратегија) ови феномени се дефинишу као главне димензије, или су наглашени преко предвиђених активности и показатеља. Несумњиво је: национална политика препознаје ове друштвене проблеме као приоритетне! Све поменуте стратегије су, у мањој или већој мери, интегрисале Миленијумске циљеве развоја Уједињених нација, који се користите као индикатори социјалне статистике и статистике сиромаштва, као димензије праћења развоја - што јесте услов ефектније имплементације стратешких циљева и остварења визије одрживог развоја. Србија је учинила први корак стварајући стратешки оквир, који је целовит, усаглашен и у доброј мери компатибилан са европским стандардима.

ЛИТЕРАТУРА

- Arthurson, Kathy & Jacobs, Keith, „A Critique of the Concept of Social Exclusion and its Utility for Australian Social Housing Policy“. Paper presented at the UK Housing Studies Association Conference, Bristol, September 2003. (<http://www.york.ac.uk/inst/chp/hsa/papers/autumn03/Arthurson%20and%20Jacobs.pdf/10/08/2011>).
- Atkinson, Antony B., Cantillon, Bea, Marlier, Eric & Nolan, Brian, „Taking Forward the E.U. Social Inclusion Process“. An Independent Report commissioned by the Luxembourg Presidency of the Council of the European Union“, Final Version, 31 July 2005, Annexes, Luxembourg, 2005. (http://www.ceps.lu/eu2005_lu/inclusion/10/08/2011).
- Bogičević, Biljana, Krstić, Gorana, Mijatović, Boško, Siromaštvo u Srbiji i reforma državne pomoći siromašnima, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2002.
- Böhnke, Petra, *Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison. Empirical Evidence on Germany*, Social Science Research Centre Berlin, Berlin, 2001. (<http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2001/iii01-402.pdf/14/08/2011>)
- Veber, Maks: *Privreda i društvo*, I tom, Prosveta, Beograd, 1976.
- Gidens, Antony: *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet, 2003.
- Други извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији*, Влада Републике Србије, 2007. (<http://www.prsp.gov.rs/dokumenta.jsp/15/05/2011>)
- Јакопин, Едвард и Тонтић, Соња (ур.): *Анализа хуманог развоја Србије*. Београд: Републички завод за развој, 2007.
- Kolin, Marija, „Obrasci života u siromaštvu i nove paradogme Evropske unije“, *Sociologija*, Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2/2008.
- Levitas, Ruth, „The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony“, *Critical Social Policy*, SAGE Journal, 16(46)/1996.
- Маџура, Рајко и др, „Социјална искљученост – појам и приступи“, *Социјална Мисао*, Издавачко предузеће „Социјална мисао“, Београд, 1/2011.
- Marlier, Eric, Atkinson, Tony, Cantillon, Bea and Nolan, Brian: *The EU and social inclusion: facing the challenges*, Policy Press, Bristol, 2007.

- Милосављевић, Милосав, „Сиромаштво у свету и Србији“, *Социјална Мисао*, Издавачко предузеће „Социјална мисао“, Београд, 4/2008.
- Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, Влада Републике Србије, „Службени гласник РС“, Београд, 5/08.
- Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, Влада Републике Србије, Београд. (<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/SKUPSTINA-NSPRS.pdf> 15/05/2012).
- Pease, Robin, „Social exclusion: A concept in need of definition?“, *Social Policy Journal of New Zealand*, Social Policy Agency, New Zealand, 16/2001.
- Петровић, Јасмина, „Писменост и образовна структура становништва пограничних општина источне и југоисточне Србије: потенцијал развоја или фактор социјалне искључености?“, *Теме* 4/2011, стр. 1495-1520.
- Праћење друштвене укључености у Србији, Влада РС, SECONS, CESID, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2009.
- Први извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији, Влада Републике Србије, 2005. (<http://www.prsp.gov.rs/dokumenta.jsp> 15/05/2012)
- Portfolio of overarching indicators and streamlined Social Inclusion, Pensions and Health portfolios, European Comimision, Brussels, 7 June 2006. (http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/indicators_en.pdf 20/08/2011).
- Ruth Lister, *Poverty*, Polity Press, Cambridge, 2004.
- Sen, Amartya: *Social exclusion: Concept, aplication, and scrutiny*, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank, June 2000. (http://www.adb.org/documents/books/social_exclusion/Social_exclusion.pdf 02/08/2011).
- Smith, Adam. 1952. *Bogatstvo naroda*. Zagreb: Kultura.
- Стратегија дугорочног економског развоја југа Србије - општине Прешево, Бујановац и Медвеђа, Влада Републике Србије, „Сл. гласник РС“, Београд, 21/2007.
- Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Републике Србије, 2003. (<http://www.srbija.gov.rs/> 10/08/2011).
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. год, Влада Републике Србије, Београд. (http://www.regpol.rs/sw4i/download/files/article/strategija_regionalnog_razvoja.pdf?id=7 10/08/2011)
- Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008.
- Todman, Lynn C., „Reflections on Social Exclusion: What is it? How is it different U.S. conceptualizations of disadvantage? And, why might Americans consider integrating it into U.S. social policy discourse?“, Collaborator Department of Sociology and Social Research, University of Milan, Bicocca, Italy, 2004.
- Hall, Anthony & Midgley, James: *Social Policy for Development*, SAGE Publications & Thousand Oaks, London & New Delhi, 2004.
- Haralambos, Michael: *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb, 1989.
- Cvejić, Slobodan, Babović, Marija, Pudar, Gazela, *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010. Izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, Beograd, 2011.
- Chiara Saraceno, „Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept“, in: *Beyond Child Poverty: The Social Exclusion of Children* (Eds: A.

J. Kahn. & S.B. Kamerman), Institute for Child and Family Policy, Columbia University, New York, 2002.

Šućur, Zoran, „Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija“ *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1-2/2004.

Šućur, Zoran, „Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 3-4/2006.

World Development Report 2000/200, World Bank, Washinton DC, 2001.

**Jasmina S. Petrovic, Dragana S. Stjepanovic-
Zaharijevski, Vesna D. Miltojevic**

POVERTY IN THEORETICAL DISCOURSE AND STRATEGIC DOCUMENTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The problem of poverty can be observed in the context of the causes that are conducive to its origin, extent and forms of manifestation in some segments of social structure, and finally through the prism of the consequences caused by it. On the horizon of developmental processes of modern society, the concept of poverty is becoming a part of public political and social discourse. The change is given a special impetus by EU actions towards achieving the optimum in social development, where the importance of the social policy is equated with the economic policy. By developing a strategic plan for poverty reduction, in order to create conditions for the construction of mechanisms for the reduction of regional disparities, the Republic of Serbia is trying to synchronize strategic documents with the European standards in this area. In the first part of the paper, an overview of development and changes in the concept of poverty in the theoretical domain and its concretization in the field of research is outlined. The second part analyzes the strategic documents of the Republic of Serbia aimed at reducing poverty and increasing social inclusion, and special attention is given to the harmonization of key aspects/dimensions of this social problem as an indicator of integration into the national policy, but also the achieved accuracy in monitoring the implementation of these strategies in the function of economic and social progress.

Keywords: poverty, social inclusion, strategic documents of the Republic of Serbia, strategic goals, the implementation of national strategies.

* Овај рад је примљен 05. априла 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Зоран Драгишић

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ПРОЦЕС ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ СРБИЈЕ*

Сажетак

Процес европских интеграција пред Србију поставља озбиљне захтеве везане за реформе у практично свим областима друштвеног живота. Реформе које треба извршити у области националне безбедности представљају озбиљну дилему за ширу, али и стручну и политичку јавност. У овом раду се указује да се Европска унија определила за концепт кооперативне безбедности, пошто ни једна од чланица није спремна да свој национални суверенитет у овој осетљивој области пренесе на неку међународну организацију. Захтеви који се перд Србију постављају у процесу европских интеграција односе се на способности да се учествује у заједничким операцијама Европске уније. Способност се односи на два аспекта: постојање адекватног правног оквира за учешће снага одбране и других снага у заједничким операцијама Европске уније и интероперабилне капацитете Војске Србије и других снага одбране. Активно учешће Србије у мултинационалним операцијама, од којих је једна операција Европске уније, недвосмслено показује да је Србија способна да перузме своје обавезе према заједничкој безбедности Европске уније када постане пуноправна чланица.

Кључне речи: Европска унија; Заједничка спољна и безбедносна политика; Европске интеграције; Систем националне безбедности Републике Србије.

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Завршетак хладног рата и нестанак Совјетског Савеза са светске геополитичке позорнице за европски континет је створио нову реалност. Европа је током хладног рата била подељена између два антагонистичка блока чије су главне линије поделе ишле преко централне, а делом и преко југоисточне Европе. Европа је била дубоко подељена у идеолошком, политичком, економском, војном и безбедносном погледу. Западна Европа, која је из хладног рата изашла као победница, била је економски и политички организована у Европску заједницу, док се у војном и безбедносном погледу ослањала на НАТО као евроатлантски савез који се темељио на војној моћи САД. „Завршетак хладног рата је са собом носио две значајне последице по изградњу Европе, крах комунистичког система у земљама централне и источне Европе, а самим тим и промене геополитичког европског простора, појаве нових нестабилности који су захтевали одговорнију улогу Европе на политичком и стратешком плану, и уједињење Немачке, које је захтевало редефинисање њене улоге у европском интеграционом процесу.“⁽¹⁾

Други важан фактор који детерминише европску безбедност је опстанак НАТО и након нестанка Варшавског уговора. Међу бројним европским интелектуалцима очекивало се да ће се НАТО „самоукинути“ јер је нестанком ВУ и престанком хладног рата престао разлог за његово постојање. Уместо „самоукидања“ НАТО је почео са редефинисањем своје улоге и тражењем места у новим геополитичким околностима. Данас НАТО предаставља чврст војнополитички савез коме припада огромна већина чланица Европске уније и чије постојање ни једна од њих не доводи у питање. Однос Европске уније и НАТО представља кључну детерминанту, али и дилему у даљем развоју европске безбедности.

Европске заједнице су током хладног рата биле пре свега низ економских споразума и у пракси је то била искључиво економска асоцијација²⁾. Са друге стране садашње чланице Европске уније из источне Европе, које су припадале „комунистичком блоку“ (Че-

1) Дејана Вукчевић: Безбедност и Европска унија, ИПС, Београд, 2008. године, стр. 55.

2) ЕЕЗ (Европска економска заједница), настала је одлуком шест држава оснивача Заједнице за угљ и челик 25. марта 1957. године у Риму. Већ овај уговор је предвиђао стриктну заштиту националног суверенитета свих земаља чланица и задирање у суверенитет само колико је неопходно ради освајења заједничких циљева. На иницијативу В. Британије, која је остала изван ЕЕЗ, формирана је Европска зона слободне трговине (ЕФТА) маја 1960. године. Поред проширења на нове државе чланице, ЕЕЗ је са ЕФТА потписала Споразум о стварњу Европског економског простора у Порту маја 1992. године. Из овог споразума је искључено све што је било од виталног интереса за ЕЕЗ. Идеја о проширењу Европског економског простора на цео континент конкретизована

шка, Словачка, Бугарска, Румунија, Пољска, Естонија, Летонија и Литванија) економски су биле повезане у СЕВ³⁾ а безбедносно у Варшавски уговор. Поред нових чланица из „совјетског блока“, Европској унији се прикључила и Словенија, а за неколико месеци очекује се прикључење и Хрватске, бивше југословенске републике које су у време хладног рата биле несврстане, безбедносно нису припадале ни једном блоку, а економски су сарађивале са свима.

Шароликост чланица Европске уније, различити национални интереси којима се свака држава руководи у европским интеграцијама чине Европску унију веома сложеном у политичком, економском, организационом, а пре свега у безбедносном смислу. Важно је нагласити да су све бивше реалсоцијалистичке државе, које су постале чланице Европске уније претходно постале чланице НАТО. Евроатлантски интеграције су биле јединствен процес за све бивше социјалистичке државе, где се чланство у НАТО сматрало као неформални услов, односно јасан показатељ да је држава прихватила вредности на којима се темељи чланство у Европској унији. Разграничење надлежности између НАТО и Европске уније, по питању безбедности Европе, је кључно питање заједничке европске безбедности. Са друге стране, државе чланице љубоморно чувају свој национални суверенитет када је безбедност у питању и не пристају на пренос националних надлежности на било коју међународну организацију. Због тога Уговори из Мастрихта, Амстердама и Нице говоре о „заједничкој“ а не „јединственој“ безбедносној политици, из чега можемо закључити да је реч о кооперативном а не системском приступу безбедности Европске уније.

Стварање заједничке спољне и безбедносне политике у оквиру Европске уније не подразумева пренос надлежности у области безбедности са националних влада на институције Европске уније, већ приближавање ставова међу чланицама и тражење оног што је заједничко у националним политикама безбедности и одбране. Уговор из Мастрихта у члану 11 каже „Унија и њене државе чланице дефинишу и спроводе заједничку спољну и безбедносну политику“, чиме се настоји афирмисати идентитет Европске уније на

је закључком Европског савета у Копенхагену 22. јуна 1993. године, када је утврђен нови тип односа.

- 3) Савет за узајамну економску помоћ је била економска организација, чији су чланови биле земље Источног блока и неке социјалистичке државе у остатку света. Оснутац и деловање СЕВ-а био је одговор на оснивање Организације за економску сарадњу и развој у Западној Европи. СЕВ није био званично распуштен, него је његова последња седница одржана 28. јуна 1991. године у Будимпешти

међународној сцени и формирање Европске уније као значајног међународног фактора.⁴⁾

Уговор из Амстердама иде корак даље, он дефинише у члану 11. да „Унија утврђује и спроводи заједничку спољну и безбедносну политику која обухвата све области спољне политике и безбедности“. За разлику од Уговора из Мастрихта, дефинише се да је спољна и безбедносна политика дело Уније а не Уније и њених чланица. На тај начин Унији се даје могућност да дефинише властиту спољну и безбедносну политику, која може бити различита од спољне и безбедносне политике држава чланица. Аутономија Европске уније у односу на државе чланице додатно се наглашава у Уговору из Нице где се наглашава да међународни уговори са једном или више држава везују институције Европске уније, чиме се додатно ради на јачању правног субјективитета Уније.

На преласку између два века интензивно се радило на дефинисању будућег развоја Европске уније у правцу јачања њеног правног субјективитета. Европски савет је у Ници (7.-11. децембра) је позвао на опширну дискусију о будућем развоју ЕУ. У дискусију су биле укључене, поред Европске комисије и Европског парламента, представници националних парламената држава чланица и експерти из области политике и економије као и представници академских заједница. У ову дебату били су укључени и представници држава кандидата за чланство у Европској унији. Циљ дебате је био да се спроведу што ефикасније припреме за Конвенцију ради што бржег доласка до Устава Европе.

Доношење Устава Европе имало је за циљ да се Европска унија конституише као међународноправни субјект са капацитетом за да потписује међународне уговоре и постане чланица међународних организација. Структура „три стуба“ је требала да буде уклоњена кроз обједињавање свих делатности Европске уније у оквиру једног конституционалног текста. Текст Устава је завршен 18. јуна 2004. године, а потписан од стране шефова држава или влада 29. октобра 2004. године. Међутим Устав никада није заживео, пошто је одбијен на референдумима у Француској и Холандији.

Након неуспелих референдума, који су показали одсуство воље грађана Француске и Холандије да свој национални суверенитет пренесу на Европску унију, Европски савет је сазвао конференцију влада држава чланица која је сачинила нову Уговор о Уставу за Европу, око кога су се сложили шефови држава или влада. Уговор је потписан 13. децембра 2007. године у Лисабону.

4) Милутин Јањевић, Устав Европе, Службени гласник, Београд, 2005. године, стр 35.

ЗАЈЕДНИЧКА СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Стварање заједничке спољне и безбедносне политике, као и развијање заједничких одбрамбених капацитета, постоји као идеја од осамдесетих година. До сада су на том плану постигнути значајни, мада ограничени резултати. Као што је већ речено, немогућност да се донесе Устав Европе, који би Европску унију конституисао као јединствен међународноправни и политички ентитет, предствља највећу препреку стварњу јединствене одбрамбене и безбедносне политике и јединственог система безбедности Европске уније. Поред тога НАТО је још увек, и по свему судећи још дуго ће бити, једини функционалан војнополитички савез Европе. Чињеница, коју смо већ поменули, да су све бивше реалсоцијалистичке државе прво постале чланице НАТО, а тек нако тога Европске уније, да је чланство у НАТО код водећих европских држава био сигнал да одобре пријем Бугарске, Румуније, Чешке, Словачке, Мађарске, Пољске, Естоније, Летоније, Литваније, Словеније и ускоро Хрватске у Европску унију, јасно говори да се у безбедносном смислу водеће европске државе, које су уједно и најутицајније чланице Европске уније, ослањају на НАТО.

Уговор из Сен Малоа који су 1998. године потписали председник Француске Жак Ширак и премијер Велике Британије Тони Блер предвиђао је стварање заједничких снага од 60.000 војника, који ће бити способни да брзо реагују на кризе широм света.⁵⁾

Све до Мастрихта сматрало се да Европа не треба да се бави одбрамбеним питањима, јер је НАТО савез преко кога Европа, ослоњем на САД остварује своју одбрану. Задатак Западноевропске уније био је да у оквиру НАТО делује на јачању заједничких активности и способности Европљана да бране своју територију. Другачији став је имала Француска која је сматрала да европску одбрану треба учинити самосталнијом у односу на САД, мада се ни они нису залагали за потпуно осамостаљивање одбране Европске уније. Значај НАТО за европску безбедност Француска је потврдила повратком у војну командну структуру НАТО 2009. године, из које је иступила 1966. за време Де Гола.⁶⁾

И поред озбиљних неслагања која постоје поводом стварања система безбедности Европске уније, направљен је одређени прогрес. Владе држава чланица су 12. децембра 2003. године прихва-

5) Види шире: Antony Forster and William Wallace, *Common Foreign and Security Policy*, Oxford University Press, 2004.

6) Stanley Hoffman, *French Dilemmas and Strategies*, Harvard University Press, 1193., pp 127

тите предлог Велике Британије, Немачке и Француске да се у секретаријату НАТО отвори канцеларија Европске уније која би била задужена за координирано управљање одбрамбеним пословима са НАТО. Циљ је био да се предложене колективне акције Европске уније координирају и покlope са активностима НАТО. Овај договор познат је под именом „Берлин плус“. Поред тога, Савет за европску безбедност је постао део институционалне архитектуре Европске уније. У оквиру овог Савета први пут је одржан састанак министра одбране чланица Европске уније који је расправљао о проблемима европске колективне одбране, што је десет година раније било незамисливо. Формирана је и Европска војна комисија, коју чине начелници генералштабова држава чланица. Националне обавештајне службе су почеле са јачим обједињавањем напора у оквиру посебне комисије. Европска одбрамбена агенција је основана у јулу 2004. године и задужена је за обједињавање података националних планова за трошкове одбране. У децембру 2005. године државе чланице су се договориле да направе дугорочан план о способностима. овај план треба да усгласи изградњу одбрамбених капацитета који треба да омогуће ресурсе за извршавање циљева које Европска унија постави пред себе. У такве циљеве спада извршење тзв. Петерзбуршких задатака, о којима је постигнут договор још 1992. године и који подразумевају способности да се предузимају хуманитарни задаци, задаци спасавања, одржавања мира и задаци оружаних снага у управљању кризама.⁷⁾

Основна дилема које смо нагласили на почетку овог рада: Да ли Европска унија треба да развија војне капацитете који ће бити независни од НАТО? није отклоњена овим потезима и очекују нас оштре дебате међу савезницима ради решавања ових питања.

Велика Британија, која се налази у много ближим партнерским везама са САД него са европским савезницима, се најјаче залаже против стварања било каквих аранжмана који би били независни од НАТО, односно који би европске савезнике одвојили од заједничког деловања са САД.⁸⁾

Неслагање између САД и европских савезника, у првом реду Француске и Немачке, било је најочигледније поводом Ирака. Стратешка неслагања до којих је том приликом дошло отворила су још једном питање изградње самосталних европских војних капацитета и редефинисање односа између европских савезника и САД

7) Пол Тејлор, Крај европске интеграције, Службени гласник, Београд, 2010. године, стр. 179.

8) Robert Kagan, Paradise and Power: Europe and America in the New World Order, Atlantic, London 2003.

када је производња наоружања и војне опреме у питању. Међутим, унутар самих чланица Европске уније постоји озбиљна подела у односу према САД, и подела на „стару и нову Европу“ о којој је говорио Доналд Рамсфелд. И поред оштрих неслагања са САД, међу европским савезницима не постоји „стратешки антиамериканизам“. Напротив, Француска, као једна од две водеће европске силе, се више приближила НАТО и САД, и не постоје никакве активности на основу којих би могли закључити да се ствара одвојени европски систем безбедности независан од НАТО и САД. Државе „нове Европе“, под којима се подразумевају пре свега бивше социјалистичке државе, су у неколико наврата јасно показале да, када је безбедност у питању апсолутну предност дају НАТО над Европском унијом, а да билатерални политички и економски односи са САД за њих представљају апсолутни приоритет.

Имајући у виду сва ограничења која постоје у погледу могућности развоја аутономног система безбедности Европске уније, можемо рећи да су на том пољу постигнути завидни резултати. Заједничка спољна и безбедносна политика Европске уније се континуирано унапређује. Лисабонски уговор посветио је пажњу развоју ове области, проширени су тзв „Петерсбершки задаци“ на превенцију конфликта, заједничке мере на разоружавању, размену војних података, развој капацитета за помоћ и подршку неразвијеним земљама у изградњи демократских капацитета и оружаних снага након оружаних конфликта.⁹⁾

Европска унија је до сада преузела велики број мировних операција широм света. До сада је окончано тринаест операција, од чега четири војне операције, једна мешовита и седам цивилних операција.¹⁰⁾ Већина операција у којима је учествовала, или још учествује су полицијског карактера. О успеху који је Европска унија постигла у свом ангажовању постоје различита мишљења, али нема сумње да су постигнути резултати значајни и да утичу на јачање кредибилитета Уније и њене способности да државе чланице, али и оне које то нису, мобилише ради решавања конфликта широм света. Европска унија показује способност у реализацији Петерсбершких циљева и треба очекивати да ће се у будућности радити на повећању капацитета држава чланица и заједничких капацитета за ефикасно и ефективно реализовање мировних циљева.

9) Лисабонски уговор члан 286. Преузето од Милутин Јањевић, ибид, стр 46.

10) Окончане војне операције ЕУ су: EUFOR Congo; ARTEMIS Congo; EUFOR Tchad; CONCORDIA, FYR Macedonia, и мешовита операција Support to AMIS II Sudan/Darfur. Европска унија је окончала и следеће цивилне операције: EUPAT и EUPOL PROXIMA, FYR Macedonia; EUPM, Bosnia and Herzegovina; EUJUST THEMIS Georgia; EUSSR, Guinea Bissau; EUPOL Kinshasa; AMM, Indonesia Извор: <http://www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/eu-operations/completed-eu-operations>

Ради реализације циљева Заједничке спољне и безбедносне политике формирана је Европска агенција за одбрану, која се налази под контролом Савета Европске уније и има око сто запослених.¹¹⁾ Главни задатак ове Агенције је хармонизација одбрамбених напора држава чланица

Ради оперативног вођења мисија на терену, Савет за спољне послове Уније одлучио је 23. марта 2012. године да активира Центар за операције Европске уније, чији је задатак да координира и ојача сарању између цивилних и војних организација ангажованих у три операције Европске уније на рогу Африке. То су операције EUNAVFOR операција ATLANTA, чији је циљ заштита поморских хуманитарних конвоја и борба против пирата дуж обала Сомалије, затим војна операција EUTM Somalija, EU Training Mission Somalia, са задатком да помогне у обуци сомалијских снага безбедности у Уганди и мисија EUCAP NESTOR, чији је задатак помоћ у изградњи поморских капацитета, укључујући експертску подршку у области поморства. Све три операције су покретнуте као део Стратешког оквира Европске уније за Рог Африке (Сомалијско полуострво), који је усвојен 14. новембра 2011. године.¹²⁾

Европска агенција за одбрану и Центар за операције су део институционалне архитектуре Европске уније који треба да омогуће заједничко деловање држава чланица на остваривању циљева Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ. Међутим то још увек нису, нити се планира да постану, „европске институције“, већ инструменти кооперације и координације држава чланица. На чело операција на Рогу Африке, постављен је холандски а не адмирал „европске војске“, у операцијама учествују бродови, војно и цивилно особље држава чланица а не европско особље и капацитети. Поред тога у планирању и припремању операција користе се НАТО процедуре и инструменти, којих се не одриче ни једна чланица Европске уније.

СРБИЈА И ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСТ

Приступање Србије „европској безбедности“, представља једну од највећих непознаница широј јавности. Прво од чега треба поћи је да не постоји никакав „систем безбедности ЕУ“, већ

11) О делокругу Агенције (European Defence Agency (EDA) и њеном деловању види шире: www.eda.europa.eu

12) <http://www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/csdp-structures-and-instruments/eu-operations-centre?lang=en> 14. 03. 2013.

се безбедност Европске уније остварује као концепт кооперативне безбедности кроз контрибуције држава чланица заједничкој европској безбедности. Ни једна држава чланица Европске уније није спремна да на Унију пренесе свој суверенитет у области безбедности. Институције Европске уније из области безбедности и одбране, које су поменуте у раду, представљају органе координације међу државама чланицама и није ни на помолу стварање заједничке европске војске, заједничких обавештајних и безбедносних служби, заједничке полиције, нити било ког другог органа безбедности који би припадао Европској унији. Друго, већина држава чланица Европске уније је уједно и чланица НАТО и своју безбедност више везују за ту организацију него за Европску унију. Већина политичких чинилаца и део стручне јавности¹³⁾ противи се прикључењу Србије НАТО, што ће безбедносну интеграцију Србије Европској унији учинити сложенијом него што је био случај са другим реалсоцијалистичким државама које су постале чланице Европске уније.

Сматрамо да је у широј, али и једном делу стручне јавности, важно разбити илузије о „европском рају“ у коме нам неће бити потребна војска ни систем националне безбедности јер ће нас „Европа чувати од свих безбедносних претњи“. Напротив, уласком у Европску унију Србија ће морати да ојача властити систем националне безбедности који ће бити способан да Србији пружи пуну безбедност, јер само безбедне и стабилне државе могу бити чланице Европске уније. Поред тога, елементи ситсема националне безбедности Србије морају да се припреме за заједничко деловање са снагама безбедности других држава чланица ради борбе против глобалних и регионалних безбедносних изазова, ризика и претњи, отклањању последица сукоба, помоћи у стабилизацији кризних подручја, деловања у ванредним ситуацијама и постизању свих других циљева који се буду дефинисали у оквиру Европске уније.

Србија је направила значајне кораке у правцу интеграције у Европску унију, када је безбедност у питању, стварањем адекватног правног оквира за учешће у међународним операцијама и својим активним учешћем у седам међународних мисија од којих је једна мисија Европске уније¹⁴⁾. Устав Републике Србије, Закон о

13) Дobar пример стручне аргументације против прикључења Србије НАТО види у Радослав Гаћиновић, Значај војне неутралности Србије у изградњи националне безбедности, у Србија- изградња националне безбедности, приредио Радослав Гаћиновић, ИПС, Београд, 2010.

14) Србија је ангажована у шест операција УН и то: операција MONUSCO у Др Конго у којој учествује осам припадника, организованих у медицински тим за ваздушни транспорт који чине два лекара, четири медицинска техничара и два штабна официра; опе-

одбрани, Закон о војсци и Закон о учешћу Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије чине правни оквир на основу кога се српске снаге безбедности могу ангажовати у мултинационалним операцијама и предузимати друге заједничке активности.

Учешће у мултинационалним операцијама представља један од начина на које се остварује одбрана Републике Србије (Закон о одбрани члан 5). Употреба и припрема Војске Србије и других снага одбране за учешће у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, права и обавезе надлежних органа и учесника у тим операцијама, финансирање трошкова учешћа и друга питања од значаја за извршавање мисија и задатака у очувању безбедности и мира у свету и пружању хуманитарне помоћи другим државама у кризним ситуацијама регулисани су Законом о учешћу Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

На овај начин стварају се услови да се употреба Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије регулише у складу са Уставом утврђеном обавезом из члана 140. Устава који утврђује да се Војска Србије може употребити ван граница Републике Србије само по одлуци Народне скупштине, а у складу са утврђеним безбедносним интересима и стварним потребама одбране Републике Србије према стратегијским документима о одбрани и обезбеди њено учешће у одржавању националне, регионалне и колективне безбедности у свету и извршавање обавеза у оквиру Заједнице спољне и безбедносне политике, након ступања у пуноправно чланство Европске уније.

Законом је одређен предмет и активности Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама које се регулишу овим Законом, као и дефинисање мултинационалних операције ван граница Републике Србије у које се могу упућивати

рација UNMIL у Либерии у којој учествују четири официра у функцији војних посматрача; операција UNOCI у Обали Слоноваче у којој учествују три официра у функцији војних посматрача; операција UNFICYP на Кипру у којој учествује 46 припадника од којих један штабни официр, два посматрача за везу, шест чланова патроле од којих су два подофицира и четири професионална војика и 37 припадника пешадијског вода; операција UNIFIL у Либану са 47 припадника од којих 6 штабних официра, пет чланаова НЕР-а и 36 припадника пешадијског вода; операција UNTSO распоређена на Блиском истоку у којој учествује један официр као војни посматрач. Поред тога Србија учествује и у операцији Европске уније EUTM у Сомалији, са једним санитарским официром који је шеф санитарске службе у мисији.

Подаци преузети са сајта: <http://www.vs.rs/index.php?content=bce7dcf0-fd29-102b-9fa8-28e40361dc2e> 15. 03. 2013.

припадници Војске Србије или других снага одбране, а у складу са Уставом утврђеним и законом прописаним мисијама и задацима Војске Србије и других снага одбране. Ово решење је усаглашено са чланом 5. став 1. тачка 4, чланом 6. став 2. и чланом 8. Закона о одбрани који се односе на обавезе припреме и учешћа Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним активностима које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и система колективне одбране у складу са међународно преузетим обавезама Републике Србије. Ово решење омогућава да се Војска Србије и друге снаге одбране могу несметано ангажовати у оквиру операција Европске уније, што је на најбољи начин доказано нашим учешћем у операцију Европске уније EUTM у Сомалији. У тој операцији Србија учествује са једним санитетским официром, који је шеф санитета Мисије. Ово учешће би се могло, у оперативном смислу, сматрати симболичним, али оно показује да су у Србији створене све правне претпоставке за несметано ангажовање наших снага у операцијама Европске уније, чиме доказујемо да се, када је безбедност у питању, Србија припремила да буде кредибилна чланица Европске уније.

Као мултинационалне операције у смислу овог Закона предвиђају се: операције очувања, одржавања и изградње мира у свету; операције спречавања сукоба и успостављање мира; заједничке одбрамбене операције у складу са прописима о одбрани; операције пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера и учествовање у хуманитарним операцијама у случају природних, техничко-технолошких и еколошких несрећа већих размера и пружање помоћи у кризним ситуацијама.

Наведена дефиниција мултинационалних операција потпуно је у складу са Петрзбуршким задацима и омогућава да се у ове операције укључи много шири круг стручњака, који нису везани за одбрану, чак ни за безбедност у ширем смислу, него за изградњу државних институција и функционисање демократског система. Овакве активности су нпр. подршка цивилном друштву, организација избора, подршка казнено-поправним системима државе, подршка правосудној систему државе, итд. Ово је у складу са новим изазовима које овакве врсте мисија нужно претпостављају. Мировне мисије Европске уније се не схватају више као стварање „тампон зона“, односно физичко раздвајање сукобљених страна, већ као помоћ у решавању конфликта, али и пост-конфликтној изградњи и обнови друштва. Отуда у савременом концепту мировних мисија, односно мултинационалних операција, има места за

стручњаке најразличитијих профила, који ће дати свој допринос на специфичним задацима који често немају директне везе са Војском и њеним активностима (у најширем смислу схваћено, ове операције могле би укључивати и стручњаке из области пољопривреде, школства, државне управе, инжењере, и сличне профиле).

Унутрашња безбедност Србије, као и унутрашња безбедност других чланица Европске уније, и даље остаје у домену искључиве унутрашње надлежности државе. Напори које треба чинити у очувању државног суверенитета, територијалне целовитости, личне и имовинске сигурности грађана и даље ће бити надлежност наших државних органа и у том смислу не треба очекивати никакву помоћ из Европске уније. Међутим, чланство у Европској унији омогућиће нам да лакше решавамо проблеме везане за капацитете нашег система безбедности, посебно у набавци савременог наоружања и војне опреме. Чланство у Европској унији, доноси тзв. „дивиденду безбедности“, што подразумева да сигурне државе лакше привлаче инвеститоре и лакше остварују економски раст. „Дивиденда безбедности“ доприноси свеукупном економском развоју, што омогућава повећање буџета за одбрану и набавку савремених средстава, а са друге стране омогућава да се та средства набављају по повољнијим условима јер је наоружање и војна опрема „политичка роба“, која се савезницима даје по повољнијим условима.

Можемо закључити да је Србија, у области безбедности, створила услове за приступање Европској унији, пошто постоји адекватан правни оквир за ангажовање наших снага одбране и других снага у оквиру заједничких операција Европске уније. Поред тога, на плану унутрашње безбедности, безбедности граница, полицијским процедурама за сарадњу и размену информација, Србија је испунила све стандарде и са пуним правом можемо рећи да је по том питању чак испред неких пуноправних чланица Европске уније.

ЛИТЕРАТУРА

- Дејана Вукчевић: *Безбедност и Европска унија*, ИПС, Београд, 2008. године
Дејана Вукчевић, Миша Стојадиновић: *Процес проширења ЕУ- концепт „преливања“*, Српска политичка мисао, 4/2011., Београд, 2011. године
Кенет Волц: *Теорија међународне политике*, ЦЦВО, Београд 2008. године
Милутин Јањевић: *Устав Европе*, Службени гласник, Београд 2005. године
Пол Тејлор: *Крај европске интеграције*, Службени гласник, Београд, 2010. године

- Радослав Гађиновић: Значај војне неутралности Србије у изградњи националне безбедности, у Србија- изградња националне безбедности, приредио Радослав Гађиновић, ИПС, Београд, 2010.
- Радослав Гађиновић, Младен Бајагић: Политичке последице албанског насиља на Балкану, Српска политичка мисао 3/2012., Београд 2013
- Саша Мијалковић, Жељко Никач: Заштита националних интереса Републике Србије у процесу европских интеграција, Српска политичка мисао, 4/2012. Београд 2012. године
- Снежана Грк: Свет-димензије кризе и спашавање европског пројекта, Српска политичка мисао, 3/2012. Београд 2012. година
- Antony Forster and William Wallace, Common Foreign and Security Policy, Oxford University Press, 2004.
- Held Mc Grow: World Order Old and New, Palgrave, London, 1999.
- Robert Kagan, Paradise and Power Europe and America in the New World Order, Atlantic, London 2003.
- Stanley Hoffman, French Dilemmas and Strategies, Harvard University Press, 2007.
- www.vs.rs/index.php?content=bce7dcf0-fd29-102b-9fa8-28e40361dc2e
- www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/eu-operations/completed-eu-operations
- www.eda.europa.eu
- www.consilium.europa.eu/eeas/security-defence/csdp-structures-and-instruments/eu-operations-centre?lang=en

Zoran Dragisic

THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION AND SERBIAN NATIONAL SECURITY

Resume

Ability and readiness of Republic of Serbia to join “European security” or in other words to accomplish tasks of joint foreign security politics in cooperation with other state-members of the European Union cannot be questioned. In contrast to economic and political issues which demand much more efforts for reaching standards of the European Union, in the field of security it is necessary to make a legal frame for engagement of force units in operations of the European Union and for development of interoperable capacity of armed and other forces engaged for activity with the forces of other states within operations of the European Union.

The Republic of Serbia opted for a cooperative approach to security in all its strategic-doctrinal documents and laws regulating the field of national security. In this sense there were created all constitutional and legal preconditions for engagement of the Serbian security forces and other forces in the operations of the European Union. In addition,

the Army of Serbia, the force units of Ministry of Internal Affairs and other forces which could be engaged in the international operations have developed procedures for joint activity within the frame of the operations of the European Union representing a permanent content of education and training of members of the Army of Serbia and Ministry of Internal Affairs.

For purpose of selection of the members of the Army of Serbia and other defence forces and for purpose of the selection of their training and preparations for their participation in multinational operations outside of the borders of the Republic of Serbia there was established a Center for Peace Operations within the General Staff Headquarters of the Army of Serbia and it is in charge of operational management of all activities related to the participation of Serbia in the operations of the European Union. A best proof of the readiness of Serbia for the participation in the operations of the European Union is the participation of one medical officer in the Mission of the European Union EUTM in Somalia. Although the participation of Serbian in this operation is just symbolical one, it is the proof of functionality of legal procedures and existence of professional and operational capacities of the Republic of Serbia and its security forces for the participation in the operations of the European Union. On the basis of the abovementioned facts we can conclude that from the aspect of capacity for the participation in joint security efforts of the European Union the Republic of Serbia is already ready for full membership in the European Union.

Keywords: European Union; Common Foreign and Security Policy, European Integration, System of National Security of the Republic of Serbia.

* Овај рад је примљен 08. маја 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Милош Јовановић

Правни факултет, Универзитет у Београду

ПОСЛЕХЛАДНОРАТОВСКИ СВЕТ ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ СИЛЕ

Сажетак

Аутор се у оквиру овог рада бави доминантном послехладноратовском парадигмом која се заснива на идеји о морализацији међународних односа и нестајању политике силе са међународне сцене након пада Берлинског зида. Реч је о либералној и оптимистичкој визији света која питања демократије и њеног ширења, поштовања људских права, као и питања хуманитарних интервенција или међународног кривичног правосуђа, дефинише као основне послехладноратовске проблематике. „Арапско пролеће“ дало је нови полет овим либералним идејама које чине темељ парадигме која и данас представља основни оквир промишљања међународних односа. Наведени континуитет се у раду показује критичким освртом на текстове четири савремена аутора.

Кључне речи: послехдноратовски период, либерализам, људска права, демократија, војне интервенције, Косово и Метохија, идеологија, антиплурализам, „Арапско пролеће“, Либија

“For generations, the United States of America has played a unique role as an anchor of global security and as an advocate for human freedom (...) when our interests and values are at stake, we have a responsibility to act (...) Some nations may be able to turn a blind eye to atrocities in other countries. The United States of America is different. And as President, I refused to wait for the images of slaughter and mass graves before taking action”, Барак Обама (Barack Obama) поводом кризе у Либији, 28. март 2011. године.¹⁾

1) “A Responsibility To Act”, President Obama’s speech at the National Defense University at Fort McNair in Washington, D.C., March 28, 2011, Интернет, <http://www.npr.org/2011/03/28/134935452/obamas-speech-on-libya-a-responsibility-to-act>.

Говор председника САД Барака Обаме поводом кризе у Либији и војне интервенције западних сила 2011. године, пружа одличну илустрацију широко прихваћене парадигме и доминантног поимања послехладноратовских међународних односа.²⁾ Парадигма о којој је реч суштински почива на једном оптимистичком виђењу послехладноратовског света у којем државе не спроводе више политику силе зарад задовољења партикуларних интереса, већ одговорно промовишу универзалне вредности зарад добробити човечанства. Речи Барака Обаме налазе се непосредно на трагу говора о „Новом светском поретку” Џорџа Буша (George H. W. Bush) и осликавају дводеценијски континуитет са идејом по којој се послехладноратовски међународни односи заснивају на искреној жељи за миром, на поштовању права и нарочито, на одговорности држава да обезбеде слободу и правду у свету.³⁾

Другим речима, сходно доминантном схватању, крај биполарног света коначно је омогућио да се државе на међународној сцени понашају на један моралнији начин и управо се у наведеној морализацији огледа преломна тачка преласка из једног међународног система – хладноратовског, у други – послехладноратовски.⁴⁾

Терористички напад извршен 11. септембра 2001. године у Њујорку, као ни ратови који су уследили у Авганистану и Ираку, у основи, нису озбиљније уздрмали ово доминантно виђење пост-биполарног света. Штавише, „Арапско пролеће” које је започело децембра 2010. године нередима у Тунису, поново је вратило у центар пажње проблематику ширења демократије која је била карактеристична за прву послехладноратовску деценију. Криза у Либији из 2011. године, као и криза која је уследила у Сирији, још увек се посматрају кроз призму доминантне парадигме као сукоби чији су улози универзалне вредности демократије и људских права.⁵⁾

Видећемо, међутим, да се доминантно поимање послехладноратовског света заснива на илузији идеолошке природе (1), и да наведена илузија још увек представља главни оквир промишљања међународних односа (2).

2) Виђење послехладноратовског света о којем је овде реч у бити је виђење Запада те је наведено виђење доминантно у оноликој мери у којој је данас и сам Запад доминантан у свим пољима, укључујући и академско поље.

3) Видети : George H. W. Bush, “Toward a New World Order – Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit”, 1990–09–11, Интернет, http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2217&year=1990&month=9.

4) Типичну илустрацију ове идеје у академском дискурсу пружа, у иначе многобројној литератури, књига француског истраживача Ариела Колономоса, Ariel Colonomos, *La morale dans les relations internationales*, Odile Jacob, Paris, 2005.

5) Bellamy, Alex J., “Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm”, *Ethics & International Affairs*, Vol. 25, No. 3, 2011, pp. 263-269.

1. ОД ИЛУЗИЈЕ МОРАЛИЗАЦИЈЕ ДО РЕАЛНОСТИ АНТИПЛУРАЛИЗМА

Говорећи о агресији коју је Ирак извршио против Кувајта 1990. године, амерички председник Џорџ Буш је у свом обраћању Конгресу 29. јануара 1991. године рекао да је у игри нешто веће од судбине једне мале земље. У игри је „једна велика идеја, један нови светски поредак у којем се нације уједињују око заједничког циља, како би се оствариле универзалне људске тежње – мир, безбедност, слобода и првенство права”.⁶⁾ Доминантна послехладноратовска парадигма у целини проситиче из ове почетне политичке матрице (1.1), чија је основна функција да замагли антиплуралистичку стварност историјског периода који је започео падом Берлинског зида (1.2).

1.1. – Доминантна послехладноратовска парадигма

Доминантна визија послехладноратовског света у основи почива на либералним постулатима које је у највећој мери популаризовао Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) у само праскозорје пост-биполарног система.⁷⁾ У својим радовима са самог краја осамдесетих и са почетка деведестих година прошлог века, Фукујама пружа крајње одсечну визију нове ере која започиње са престанком Хладног рата. Ослањајући се на филозофију Хегела и на идеју да је историја оријентисана ка одређеном циљу, Фукујама констатује тријумф либералне демократије над ривалским идеологијама и даје потврдан одговор на питање „да ли је разумно наставити говорити, на крају 20. века, о доследној и оријентисаној историји човечанства која ће његов највећи део довести до либералне демократије?”.⁸⁾ Победа либералне демократије представља у очима Фукујама круцијалну етапу у стварању „универзалне и хомогене државе” која ће обезбедити мир у међународним односима.

Полазећи од једног од фундаменталних постулата либерализма који гласи да су демократска капиталистичка друштва пацифистичка, односно да демократије не ратују међу собом, Фукујама тврди да ће ширење демократски устројених држава у међународ-

6) “Bush Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union 1991-01-29”, Интернет, <http://bushlibrary.tamu.edu>.

7) Видети: Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest*, Issue n° 16, Summer 1989, pp. 3-18; Francis Fukuyama, *La fin de l'histoire et le dernier homme*, Flammarion, coll. Champs, Paris, 1993; Francis Fukuyama, “Reflections on the End of History, Five Years Later”, *History and Theory*, Vol. 34, No. 2, Theme Issue 34: World Historians and Their Critics, May 1995, pp. 27-43.

8) Francis Fukuyama, *La fin de l'histoire et le dernier homme*, op. cit., p. 13.

ном систему, проузроковати крај империјализма и смањити могућност ратова.⁹⁾ Наравно, Фукујама појашњава да свет још увек није досегао стање „вечног мира”. Постоји подела између пост-историјског света и света који је остао у историји: „Политика силе односи превагу међу државама које нису либералне демократије (...) Унутар пост-историјског света, основна осовина интеракције међу државама требало би да буде економска и стара правила политике силе требало би да изгубе на значају”.¹⁰⁾ Узевши и ово појашњење у обзир, недвосмислено је реч о једном оптимистичком виђењу послехладноратовске будућности у којем ће се неминовним наставком ширења демократско-либералног модела осигурати трајни мир у свету.

Из ове почетне матрице произашао је један кохерентан идеолошки корпус заснован на идеји о универзалној природи и вредности демократије, људских права, слободне трговине као и на потреби да се наведене универзалне вредности заштите, што хуманитарним интервенцијама, што међународним кривичним трибуналима.

Разне доктринарне конструкције из последње деценије поршлог века које се односе на људска права и њихову неопходну заштиту – попут „дужности хуманитарног мешања” Бернара Кушнера (“*Le devoir d’ingérence humanitaire*”, Bernard Kouchner), доктрине „људске безбедности” која се везује за Лојда Ексвортија (“*Human security*”, Lloyd Axworthy) и „одговорности за заштиту” Герета Еванса (“*Responsibility to Protect*”/R2P, Gareth Evans) – пружају одличну илустрацију функционисања Фукујаминог пост-историјског света.¹¹⁾ Управо су овакве доктринарне конструкције, и варијације на тему (говор председника Обаме “*A Responsibility To Act*” представља варијацију на тему “*Responsibility to Protect*”), пружале оправдање за већину послехладноратовских војних интервенција које је, услед униполарног момента, скоро искључиво спроводио западни, „пост-историјски”, свет.¹²⁾

Изгледало је да је ово оптимистичко виђење „новог светског поретка” добило потврду у првим значајним послехладноратов-

9) Ibid., p. 281.

10) Ibid., p. 313.

11) На ове доктринарне конструкције подсећа Дарио Батистела, користећи их као илустрацију процеса легитимизације који се одвијају са аспекта међународног права: Dario Battistella, “L’Occident, exportateur de démocratie”, *Politique étrangère*, 4/2011, p. 818.

12) Видети: Dario Battistella, “L’Occident, exportateur de démocratie”, *Politique étrangère*, 4/2011, pp. 813-824; Olivier Corten, “L’idéologie des discours interventionnistes : Comment justifier une guerre illégale au nom du droit ?”, *Contradictions*, n° 136, 2011, pp. 17-33.

ским догађајима. Криза која је настала након ирачке инвазије на Кувајт августа 1990. године решена је применом механизма колективне безбедности у оквиру Савета безбедности Уједињених нација (СБУН). До тада су биполарна структура међународног система и блоковска конфронтација спречавале нормално функционисање механизма колективне безбедности предвиђених Повељом УН.¹³⁾ У том смислу, први заливски рат означио је повратак фундаменталним принципима колективне безбедности и потврдио је водећу улогу институција (у овом случају УН) – афирмишући тиме два кључна појма либералне визије.

Оснивање међународних кривичних трибунала за бившу Југославију и Руанду 1993. и 1994. године и развој међународног кривичног права, такође су, одражавајући бригу за поштовање фундаменталних људских права, дали потврду валидности нове послехладноратовске парадигме.

Ипак, најснажнија илустрација наводне морализације међународних односа која је уследила са крајем Хладног рата нађена је у војној интервенцији НАТО против Савезне Републике Југославије (СРЈ) 1999. године. Мишљење тадашњег чешког председника Вацлава Хавела (**Václav Havel**) изражава саму срж, како доминантне послехладноратовске парадигме, тако и тумачења тада почињене агресије против СРЈ:

„Ово је вероватно први рат икад вођен, који је био вођен не у име интереса већ у име одређених принципа и вредности. Ако је за неки рат могуће рећи да је етички, или да је вођен због етичких разлога, онда се то истински може рећи за овај рат (...) Он је [Северно-атлантски савез] делао из поштовања према праву – према праву које је значајније од заштите суверенитета држава. Делом је у име поштовања права човечанства, онако како их артикулише наша савест као и остали инструменти међународног права”¹⁴⁾

Овај став једног политичара био је широко прихваћен и у академском пољу.¹⁵⁾ У рату против Србије брањене су, наводно,

13) Професор Адам Робертс (Adam Roberts) констатовао је да је право вера употребљено више од 200 пута до 1989. године: “ For much of its forty-five years’ existence, the Security Council has been unable to take action on certain important issues because of East-West hostility. By the end of 1989, the Soviet Union had vetoed 114 resolutions, the US 67, Britain 30, France 18, and China three. With the ending of the Cold War, the opportunities for UN action are greater. », цитирано у: Noam Chomsky, “World Order and Its Rules: Variations on Some Themes”, *Journal of Law and Society*, Vol. 20, No. 2, Summer, 1993, p. 148.

14) Address by Václav Havel President of the Czech Republic to the Senate and the House of Commons of the Parliament of Canada, Parliament Hill, Ottawa, 29 April 1999, Интернет, http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1999/2904_uk.html.

15) Видети опширније о доминантној идеолошкој матрици послехладноратовског периода и случају Косова и Метохије: Miloš Jovanović, *Légitimité et légitimation du recours à la*

универзалне вредности човечанства, људских права, мира, демократије и толеранције, и то, подразумева се, без задњих намера, скривених интереса, геополитичких циљева као што је то био случај у „историјском”, хладноратовском свету. На овај начин тумачен, рат против СРЈ, односно Србије, послужио је као главна илустрација и крунски доказ промене парадигме која је уследила након пада Берлинског зида.

Ово доминантно виђење послехладноратовског света суштински није успео да уздрма ни терористички напад извршен у Њујорку 11. септембра 2001. године, као ни ратови који су започели прво у Авганистану (2001. год.) а потом и у Ираку (2003. год.). Иако се одређен број аутора тада запитао није ли либерално-идеалистичка парадигма исувише брзо проглашена за једини задовољавајући и одговарајући оквир, доминантно послехладноратовско виђење остало је у суштини непромењено.¹⁶⁾ Међународни односи и даље су се промишљали кроз појмовну апаратуру доминантног либерално-идеалистичког оквира.

Не само да добре намере Запада нису доведене у питање, већ су се сви наведени сукоби могли учитати у Фукујамин оквир у којем, с једне стране, бивствује пост-историјски део света (Запад), а са друге, „историјски” остатак света. Штавише, са „Арапским пролећем” (децембар 2010. год. –) и кризама у Либији (2011. год.) и Сирији (у току), либерална проблематика ширења демократије добила је нови замах.¹⁷⁾ Актуелни сукоби се промишљају у категоријама доминантног дискурса, попут људских права, њихове заштите и наравно њихове више снаге у односу на фундаменталне принципе међународног права као што су принципи суверенитета држава, политичке независности или пак забране мешања у унутрашње послове других држава. Наведене принципе међународног права више нико не спомиње међу западним светским силама и они се, сагласно доминантној послехладноратовској визији међународних односа, у пракси флагрантно крше. Актуелна криза у Сирији, и признавање, од стране Запада, једне стране у унутрашњем

force dans l'après-guerre froide. Étude de cas : l'intervention militaire de l'OTAN contre la République fédérale de Yougoslavie, ANRT, Villeneuve d'Ascq, 2010.

16) Видети: Christopher Hobson, “The Limits of Liberal-Democracy Promotion”, *Alternatives*, Vol. 34, No. 4, 2009, p. 384 и pp. 389-390.

17) Међу многобројним примерима, у Паризу је октобра 2012. године организована међународна конференција на тему промоције демократије и изградње нација у спољној политици САД која је окупила више од двадесет учесника из академског света: “Democracy Promotion and Nation Building in United States Foreign Policy – The U.S. Model Reconsidered, From the Post-Cold War Balkans to the Arab Revolts”, 18 and 19 October, 2012, The German Marshall Fund of the United States / Université Sorbonne Nouvelle, Paris 3.

сукобу за јединог легитимног представника сиријског народа, пружа одличну илустрацију таквог понашања.¹⁸⁾

1.2. – Либерални антиплурализам као основно обележје послехладноратовских међународних односа

Да идеја о морализацији послехладноратовских међународних односа представља најобичнију илузију, најбоље се види управо на примеру НАТО интервенције, односно агресије извршене 1999. године против СРЈ. Непотребно је враћати се у оквиру овог рада на добро утврђене чињенице које се односе на историјски аспект кризе на Косову и Метохији. Сасвим је довољно подсетити на исценирани „масакр” у Рачку јануара 1999. године којим је једна легална, легитимна и успешна противтерористичка операција српских снага безбедности претворена у *casus belli*. Довољно је подсетити на такозване преговоре из Рамбујеа из фебруара 1999. године који су суштински представљали класичан и намерно неприхватљив ултиматум. Коначно, довољно је подсетити на чињеницу да се косовски проблем по својој природи никада није тицао питања демократије или поштовања људских права већ је искључиво био узрокован сепаратистичким тежњама, односно геополитичким аспирацијама албанског народа на Балкану. Довољно је, дакле, подсетити на саме ове факте како би се сагледала провалија која постоји између западног идеолошког дискурса који је имао за циљ да оправда агресију и истине. Другим речима, целокупна конструкција на којој почива доминантна послехладноратовска парадигма се руши као кула од карата када се суочи са чињеницама. Стога агресија извршена против СРЈ не може бити и није идеално-типски пример доминантног виђења послехладноратовског света јер представља класичну примену политике силе. Међутим, њен значај остаје изузетан утолико што наведена агресија оличава саму суштину стварне прекретнице која је настала у међународним односима са падом Берлинског зида и окончањем хладноратовског света. Супротно основним постулатима доминантне послехладно-

18) Француска је опозицију у Сирији признала за јединог легитимног представника сиријског народа новембра 2012. док су САД то учиниле децембра исте године. Поред тога, постоје озбиљне индиције да наведене западне државе већ испоручују наоружање сиријској опозицији. Видети: “La France reconnaît l’opposition syrienne unifiée comme ‘seule représentante du peuple’”, Le Monde, 13.11.2012, Интернет, http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2012/11/13/la-france-reconnait-l-opposition-syrienne-unifiee-com-me-seule-representante-du-peuple_1790027_3218.html; “US recognises Syria opposition coalition says Obama”, BBC, 12.12.2012, Интернет, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-20690148> и “Arms Airlift to Syria Rebels Expands, With Aid From C.I.A”, The New York Times, 24.03.2012, Интернет, http://www.nytimes.com/2013/03/25/world/middleeast/arms-airlift-to-syrian-rebels-expands-with-cia-aid.html?hp&_r=1&.

ратовске парадигме, свет није постао моралнији нити државе одговорније у „потрази за слободом и правдом” након краја хладног рата. Политика силе и партикуларних интереса није нестала већ се, напротив, одржала у свом историјском континуитету и у полехладноратовском периоду. Оно што се истински променило са нестанком биполарног система и у чему се фундаментално састоји преломна тачка јесте да је свет са крајем хладног рата прешао из плуралистичког у антиплуралистички међународни поредак. Основни услов такве промене огледао се у хомогенизацији међународног система. Овде долазимо до важне концептуалне поделе између хетерогених и хомогених међународних система.

Наиме, током Хладног рата су државе почивале на потпуно различитим системима вредности и принципима легитимитета. За западни блок су били карактеристични капиталистичко уређење, тржишна привреда, приватна својина, индивидуалне слободе и представнички демократски систем. С друге стране, источни блок био је организован на принципима „народне демократије” и планске, социјалистичке економије. Међународни систем био је дакле хетерогене природе и међународно право је почивало на плуралистичким принципима суверене једнакости и немешања у унутрање послове других држава.

Крај Хладног рата променио је ово стање ствари. У сукобу две идеологије, западни модел либералне демократије однео је превагу и међународни систем је од 1990. године суштински променио природу прешавши из стања хетерогеног, у стање хомогеног (мада не и универзализованог) међународног система. Управо је наведена хомогенизација била предуслов отварања нове послехладноратовске ере чија се суштина огледа у рађању либералног антиплурализма. Овде ћемо се на кратко задржати на појмовима антиплурализма и либерализма.

Антиплурализам се односи на праксу којом се успостављају разлике између држава према њиховој унутрашњој, тј. политичкој, организацији или њиховом спољнополитичком деловању.¹⁹⁾ У својој бити, антиплурализам представља негацију суверене једнакости као класичног плуралистичког принципа по којем свака држава слободно и независно одрђује сопствени облик и унутрашње уређење.

19) Видети: Gari Simpson, *Velike sile i odmetničke države*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 11.

Када је у питању либерализам, овде је битно истаћи да се у међународним односима он може испољити у два облика.²⁰⁾ У првом облику је тежиште на принципу једнакости што се испољава кроз толеранцију на различитост и плуралистичку природу која за конкретну последицу има поштовање фундаменталних начела међународног права попут суверене једнакости и принципа немешања у унутрашње послове других држава. Други облик првенствено се ослања на принципе слободе и напретка и заснива се на идеји о сопственом преимућству над осталим идеологијама што га чини нетолерантним према различитостима. Његова примена има за последицу кршење плуралистичких принципа међународног права кроз негирање суверене једнакости и мешања у унутрашње послове других држава.

Крај хладног рата је, кроз победу западног блока, униполарни моменат и ширење западне идеологије, омогућио примену овог другог облика либерализма и тиме отворио еру либералног антиплурализма. Западна либерална идеологија постала је, под плаштом универзалности, аршин којим се мерила подобност свих држава. По том аршину су неким државама ускраћивана одређена права (суверенитет, територијални интегритет) док се другим државама, у име њихове идеолошке супериорности, дозвољавало непоштовање фундаменталних међународних обавеза, попут забране употребе силе или забране мешања у унутрашње послове других држава. Крај Хладног рата је, дакле, услед хомогенизације међународног система која се одвијала на темељима западне либералне демократије, отворио нову еру антиплурализма у међународним односима.

Антиплурализам почива на одређеним карактеристикама које представљају историјске константе. Прва се односи на питање чланства у међународном друштву, односно припадности групи или искључења из групе идеолошки доминантних држава. Друга карактеристика антиплурализма огледа се у релативизацији или чак непосредном негирању плуралистичких принципа међународног права. Нагалашени интервенционизам у име виших вредности представља његову трећу карактеристику. Све наведене карактеристике историјски су потврђене. Од 19. века и Свете алијансе, до антиплурализма унутар хладноратовских блокова и Брежњевљево доктрине „ограниченог суверенитета”, континуитет начина функционисања у оквиру антиплуралистичког поретка је неспоран.

20) Видети опширније: Gerry Simpson, “Two Liberalisms”, *European Journal of International Law*, Vol. 12, 2001, pp. 537-571.

Међутим, најважнија карактеристика антиплурализма, односно његова сама суштина, лежи у чињеници да антиплурализам пружа идеолошко покриће, тј. оправдање, за спровођење политике силе. Ову, историјски такође потврђену карактеристику антиплурализма, потребно је нагласити не само зато што је реч о самој сржи сваког антиплуралистичког поретка, већ и због чињенице да западни аутори који се баве проблематиком антиплуралистичког међународног поретка – или у терминологији енглеске школе међународних односа „хијерархијског међународног друштва” – ову суштинску карактеристику једноставно игноришу.

2. ПОИМАЊЕ АНТИПЛУРАЛИЗМА У ОКОВИМА ДОМИНАНТНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

На чињеницу да либерални антиплурализам није правилно схваћен, недвосмислено указују радови аутора који су, обрађујући углавном проблематику ширења демократије, и сами констатовали антиплуралистички обрт који је настао након краја Хладног рата (2.2). У оквиру овог рада ћемо се осврнути на четири аутора чији текстови у пуној мери илуструју жилавост и снагу доминантне послехладноратовске парадигме (2.1). Реч је о Вилијаму Клептону (William Clapton), Ијену Кларку (Ian Clark), Кристоферу Хобсону (Christopher Hobson) и Дарију Батистели (Dario Battistella).

2.1. – Поимање антиплурализма на Западу: критички осврт

Рад Вилијама Клептона, са аустралијског Универзитета Новог Јужног Велса (University of New South Wales), представља изразити пример одсуства критичког приступа послехладноратовском антиплурализму.²¹⁾ У уводу свог чланка Клептон констатује да је крај Хладног рата отворио нову еру интервенционизма западних држава. Воља западних држава, наставља аутор, у првом реду САД и Велике Британије, да „војно интервенишу на местима попут Косова, Авганистана и Ирака са циљем промоције либерализма” многе истраживаче навела је да закључе да је крај Хладног рата довео до оживљавања антиплурализма, односно хијерархијских трендова унутар међународног друштва.²²⁾

21) William Clapton, “Risk and Hierarchy in International Society”, *Global Change: Peace and Security*, Vol. 21, Issue 1, 2009, pp. 19-35. Видети и: William Clapton, Shahar Hameiri, “The Domestic Politics of International Hierarchy: Risk Management and the Reconstitution of International Society”, *International Politics*, Vol. 29, No. 1, 2012, pp. 59-77.

22) William Clapton, “Risk and Hierarchy in International Society”, *op. cit.*, pp. 19-20.

Полазећи од наведене констатације, Клептон поставља следеће питање: шта тера западне државе да интервенишу, у неким случајевима употребљавајући и силу, како би промовисале либералне вредности?²³⁾ Ово питање само по себи довољно говори о одсуству схватања и правилног промишљања послехладноратовског антиплурализма. Наиме, аутор не поставља питање зашто западне државе војно интервенишу, већ зашто насилно промовишу либералне вредности. Идеја да је прави циљ наведених интервенција – Косово (1999. год.), Авганистан (2001. год.), Ирак (2003. год.) – промоција либералних вредности, а не рецимо остварење неких конкретних, економских или геополитичких тежњи, очигледно није упитна.

На такво, у старту арбитарно ограничено питање, аутор даје следећи, скоро запањујући одговор. Полазећи од појма ризика, на начин на који га употребљава Улрих Бек (Ulrich Beck), дакле ризика који због континуираног процеса индустријализације постаје у модерном свету све мање дефинисан и јасан, Клептон сматра да западна друштва, забринута „новим формама безбедносних ризика”, попут тероризма, који управо представља недефинисан ризик у времену и простору, настоје да се заштите од таквог ризика тако што покушавају да преобликују зоне ризика, које се идентификују сходно њиховим унутрашњим карактеристикама као нелибералне државе или пропале државе (failed states).²⁴⁾

Другим речима, послехладноратовски антиплурализам, са свим својим карактеристикама – војним интервенцијама, релативизацијом или непосредним кршењем фундаменталних норми међународног права – последица је забринутости западних држава услед постојећих недефинисаних ризика на међународној сцени. Све наведене западне интервенције, од Косова до Ирака, представљају, дакле, само реакцију на безбедносне или друге ризике чије се извориште налази у оквиру нападнутих држава.²⁵⁾ Да ли је потребно нагласити да овакво виђење нимало не одговара чињеничном стању поменутих криза? Студије случаја које се тичу, Косова и Метохије, Ирака или данас „Арапског пролећа”, јасно указују да

23) Ibid., p. 20.

24) Ibid.

25) “Interventions in Iraq, Afghanistan and Kosovo, for example, have all arguably been motivated by the perception of intolerable security risks to Western interests. In each case, the intervening powers have sought to effect liberal democratic reform in these territories. The result, as noted, is the erosion of international society’s pluralist constitution and the emergence of a more hierarchical international society, one in which states are compelled to conform to positive standards of liberalism and democracy in order to qualify for full membership within international society”, Ibid., p. 35.

се умешаност Запада може наћи много километара узводно од избијања самих криза.²⁶⁾

Енглески професор Кристофер Хобсон усредсређује своју пажњу на проблематику ширења демократије (*democracy promotion*).²⁷⁾ На први поглед, реч је о раду који уноси нешто критичнији приступ у односу на идеју и праксу наметања либералних вредности у послехладноратовском периоду. Аутор полази од констатације да ширење демократије данас, у првој деценији 21. века, наилази на веће потешкоће него што је то био случај у последњој деценији прошлог века, када је промоција либералних вредности представљала „дух времена”. Терористички напад извршен 11. септембра 2001. године, као и војне интервенције западних земаља у Авганистану и Ираку представљају тачку од које је даље ширење демократије постало проблематичније.

На овом месту требало би застати и истаћи, за аутора очигледно периферну, а заправо суштински битну мисао о рату у Ираку. Наиме, говорећи о Бушовом „рату против тероризма”, извршеним војним интервенцијама против Авганистана и Ирака и чињеници да су оне донекле дискредитовале идеју о наметању демократије, Хобсон узгред помиње да је постојала дискусија у вези са тим да ли се две наведене војне интервенције уопште могу подвести под примере насилног наметања демократије јер може изгледати „да је демократија овде првенствено послужила као *post facto* реторичко оправдање”.²⁸⁾ Ово је вредно помена из простог разлога што се аутора очигледно нимало не тиче ово узгред поменуто, а заправо фундаментално питање.

Да ли је демократска реторика у случају Ирака представљала само покриће и шта је покривала? – питања су од суштинског значаја за схватање послехладноратовског периода и његове основне црте: либералног антиплурализма. За Кристофера Хобсона, она су безначајна. Аутор на њих одговара тврдећи да је апсолутно свеједно да ли се две наведене војне интервенције могу истински подвести под категорију насилног наметања демократије. Оне јесу примери наметања демократије зато „што су на тај начин акције

26) „Арапско пролеће” пружа добру илустрацију вишегодишње америчке стратегије „демократизације” „великог Средњег Истока”. Видети: Katerina Dalacoura, “US democracy promotion in the Arab Middle East since 11 September 2001: a critique”, *International Affairs*, Vol. 81, Issue 5, 2005, pp. 963-979.

27) Christopher Hobson, “The Limits of Liberal-Democracy Promotion”, *Alternatives*, Vol. 34, No. 4, 2009, pp. 383-405; Christopher Hobson, “Liberal democracy and beyond: extending the sequencing debate”, *International Political Science Review*, Vol. 33, No. 4, 2012, pp. 441-454.

28) Christopher Hobson, “The Limits of Liberal-Democracy Promotion”, *op. cit.*, p. 392.

Бушове администрације биле перципиране и зато што су на основу тога процењиване”.²⁹⁾

Након што је на овај начин избегнуто питање од фундаменталног значаја за схватање послехладноратовских међународних односа, аутор наставља сопственим током мисли тврдећи да 11. септембар 2001. године као ни ратови у Авганистану и Ираку који су уследили, не представљају прекретницу у смислу да се са експанзијом либералних вредности престало или је требало стати.³⁰⁾ Напротив, независно од констатације да такво понашање заправо представља антиплуралистички обрт у међународним односима и ствара хијерархијско међународно друштво, независно чак и од могуће делимичне критике по којој је наведени процес искључиво вођен од стране западних земаља и барем делом зарад задовољења конкретних интереса, Кристофер Хобсон сматра да треба наставити са праксом ширења демократије али да је неопходно истовремено пронаћи боље начине за даље деловање.³¹⁾

Ијен Кларк нам у свом чланку о месту демократије у међународном друштву даје вероватно најнеутралнији и махом дескриптивни пресек стања послехладноратовске антиплуралистичке стварности.³²⁾ У наведеном раду, аутор даје преглед свих битних елемената антиплурализма међу којима прво место заузима рангирање држава према њиховој унутрашњој организацији и принципима легитимитета на којима почивају, што неким државама омогућава чланство у антиплуралистичком међународном друштву, док друге државе из тог друштва бивају искључене.³³⁾

Аутор затим напомиње да је управо крај Хладног рата омогућио прелаз ка једном нормативнијем уређењу међународног друштва које се заснива на нормама најмоћнијих држава – западних либералних демократија.³⁴⁾ Подсећа, такође, на чињеницу да је нови послехладноратовски однос снага у материјалном смислу омогућио израњање демократије као опште прихваћене међународне норме. Ијен Кларк затим наводи и могуће сумње које се јављају у погледу проблематике ширења демократије на коју се понекад гледа као продужетак моћи западних држава. На такве сумње су,

29) Ibid.

30) Ibid., p. 389.

31) Ibid., p. 397.

32) Ian Clark, “Democracy in International Society: Promotion or Exclusion?”, *Millennium – Journal of International Studies*, Vol. 37, No. 3, 2009, pp. 563-581.

33) Ibid., pp. 564-566.

34) Ibid., p. 567.

каже аутор, свакако имале утицаја и војне интервенције на Косову и у Ираку.³⁵⁾

Конечно, Кларк истиче да је стогодишњи Вилсонов програм о утврђивању демократије у свету данас, и „барем за сада”, постао нешто мање изванредан.³⁶⁾ Ни у једном тренутку међутим, аутор не доводи у питање добре намере Запада нити алудира, чак ни изда лека, на основну карактеристику антиплурализма која се састоји у идеолошком прикривању политике силе.

Француски професор међународних односа Дарио Батистела вероватно је најближи правилном и потпуном схватању антиплуралистичког поретка.³⁷⁾ У чланку који носи наслов „Запад, извозник демократије”, Батистела повлачи јасну црту континуитета између промоције демократије која је започела након пада Берлинског зида, и понашања најмоћнијих европских држава, од понашања Шпаније у Јужној Америци у 16. веку до поношања осталих континенталних сила приликом колонизације Азије и Африке.

Дарио Батистела се тако враћа на вилсоновско извориште идеје о ширењу демократије, али прави јасну разлику између Вилсонове реторике и реал-политичке праксе САД из истог периода.³⁸⁾ Аутор недвосмислено указује и на чињеницу да се у зачетку тог историјског континуума експанзије Запада налази „западна идеологија”, као свест о сопственој супериорности у односу на остатак света. Реч је о једној офанзивној визији у којој су бели људи дужни да шире *хришћанство, разум или цивилизацију*, сходно одговарајућим историјским периодима. “И од краја Хладног рата, стратегија извоза демократије успоставила је везу са том традицијом: попут Шпанаца који су били згрожени приносом људских жртава код Астека, попут Енглеза, згађених спаљивањем удовица на ломачама њихових покојних мужева, Никола Саркози (Nicolas Sarkozy) сматра да „немамо право да пустимо варваре да победе у Авганистану”.”³⁹⁾

Ако је призивак чланка професора Батистеле несумњиво критичког тоналитета, идеја ипак остаје недоречена, што се најбоље

35) Иако Ијен Кларк у чланку о којем овде говоримо крајње неутрално приступа питању антиплурализма, те чак помиње НАТО агресију без доношења вредносних судова о њој, битно је истаћи да Кларк сматра да је НАТО агресија 1999. године била оправдана, што га суштинску сврстава у оквире доминантне послехладноратовске парадигме. Видети: Ian Clark, *Legitimacy in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

36) Ibid., p. 581.

37) Dario Battistella, “L’Occident, exportateur de démocratie”, op. cit.

38) Ibid., pp. 814-815.

39) Ibid., p. 824.

види из последњег пасуса. Наведеном пасусу недостаје заправо најважнија карика у ланцу – а то је злато. Наиме, када се спомиње деловање Шпанаца у Централној и Јужној Америци у 16. веку, недовољно је, и заправо нетачно, остати на идеји да су Шпанци извршили силне покоље само зато што су били згранути чињеницом да су Астеке приносиле људске жртве својим боговима. У односу на зла која су Шпанци тада починили, таква идеја заправо је логички неодржива. Шпанско понашање се једино може објаснити интересом – у овом случају, објашњава се великим количинама отетог злата.⁴⁰⁾ Иако се можда ради само о недоречености, појам интереса овде недостаје Дарију Батистели, а у том појму лежи суштина.

2.2. Правилно схватање антиплурализма: идеологија као покриће политике силе

Иако се чини да је Дарио Батистела најближи правилном опису послехладноратовског периода кроз либерални антиплурализам, ниједан од наведених аутора не успева да изрази суштину. Ни у једном тексту се не помиње постојање конкретних, нимало универзалних циљева, нити се помиње основна функција сваке идеологије (са универзалистичким претензијама на међународној сцени) која се састоји у прикривању спровођења политике силе зарад испуњавања партикуларних интереса. Ни у једном тренутку наведени аутори не доводе у питање демократију као универзални принцип легитимитета и као добро по себи (постулат који би се иначе могао подвргнути критичком мишљењу), нити доводе у питање теорију о „мирољубивим демократијама” (која је и сама идеолошке природе), нити коначно доводе у питање добре намере водећих западних сила у антиплуралистичком поретку.⁴¹⁾ При томе, чини се да не би било много тешко, а још мање погрешно, направити паралелу између, на пример, интереса који су Шпанци показали за Централну и Јужну Америку у 16. веку због злата, и интереса који САД показују за Блиски и Средњи Исток данас због „црног злата”.⁴²⁾

40) Видети о деловању Шпанаца у Централној и јужној Америци: Bartolome de las Casas, *Kratak izveštaj o uništavanju Indija*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.

41) Теорија о мирољубивим демократијама (peace-loving democracies) несумњиво је идеолошког карактера. Било би јако занимљиво видети шта би се десило када би данас Србија, као неспорно демократска држава, одлучила да врати своју војску у своју јужну покрајину, на шта иначе има право сходно Резолуцији СБУН 1244 (1999) и њеном четвртном параграфу? За критички осврт и побијање теорије о мирољубивим демократијама видети: Joanne Gowa, “The Democratic Peace after the Cold War”, *Economics & Politics*, Volume 23, July 2011, pp. 153-171.

42) Да ли Сједињене Америчке Државе желе да контролишу енергенте Блиског и Средњег Истока како би осигурале сопствено снабдевање или како би, на пример, контролисале

Због тога је чињеница да ни (западни) аутори који су свесни антиплуралистичке природе послехладноратовског света, односно правилно констатују његове хијерархијске трендове, нису у стању да препознају суштинску карактеристику таквог поретка, изразито занимљива и заправо поучна. Та чињеница, осим што сведочи о томе да наведени аутори не излазе из ланаца владајуће идеологије (што само по себи отвара низ озбиљних питања епистемолошке природе), надасве показује да доминантна послехладноратовска парадигма још увек недвосмислено пружа основни оквир за промишљање међународних односа на Западу.

Као што смо видели међутим, наведена парадигма почива на обичној илузији. Преломна тачка преласка из биполарног у пост-биполарни систем не може се пронаћи у постулату о морализацији међународних односа и престанку спровођења политике силе на међународној сцени. Као и за време Хладног рата, партикуларни интереси и даље представљају основне мотиве акција држава у оквиру међународног система и у том смислу је континуитет између хладноратовског и послехладноратовског периода неспоран.

Преломна тачка огледа се у нечему другом. Крај хладног рата изнедрио је антиплуралистички међународни поредак у којем се, за разлику од хладноратовског периода, примена силе ефикасније прикрива и правда посредством доминантне идеологије универзалистичких претензија. У томе, и само у томе, се састоји стварна прекретница пост-биполарног света.

ЛИТЕРАТУРА

- Battistella, Dario, "L'Occident, exportateur de démocratie", *Politique étrangère*, 4/2011.
- Bellamy, Alex J., "Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm", *Ethics & International Affairs*, Vol. 25, No. 3, 2011.
- Clapton, William, "Risk and Hierarchy in International Society", *Global Change: Peace and Security*, Vol. 21, Issue 1, 2009.
- Clapton, William, Hameiri, Shahar, "The Domestic Politics of International Hierarchy: Risk Management and the Reconstitution of International Society", *International Politics*, Vol. 29, No. 1, 2012.
- Clark, Ian, "Democracy in International Society: Promotion or Exclusion?", *Milennium – Journal of International Studies*, Vol. 37, No. 3, 2009.

и ометале глобалне конкуренте и изазиваче (peer competitors) попут Кине, потпуно је небитно за нашу тему. Интерес је очигледан и као такав довољан да потврди, супротно доминантној парадигми, „реалистички” континуитет у међународној политици након краја Хладног рата.

- Clark, Ian, *Legitimacy in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Corten, Olivier, "L'idéologie des discours interventionnistes: Comment justifier une guerre illégale au nom du droit?", *Contradictions*, n° 136, 2011.
- Dalacoura, Katerina, "US democracy promotion in the Arab Middle East since 11 September 2001: a critique", *International Affairs*, Vol. 81, Issue 5, 2005.
- Donnelly, Jack, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society", *European Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 2, 2006.
- Fukuyama, Francis, *La fin de l'histoire et le dernier homme*, Flammarion, coll. Champs, Paris, 1993.
- Gowa, Joanne, "The Democratic Peace after the Cold War", *Economics & Politics*, Volume 23, July 2011.
- Hobson, Christopher, "The Limits of Liberal-Democracy Promotion", *Alternatives*, Vol. 34, No. 4, 2009.
- Hobson, Christopher, "Liberal democracy and beyond: extending the sequencing debate", *International Political Science Review*, Vol. 33, No. 4, 2012.
- Jovanović, Miloš, *Légitimité et légitimation du recours à la force dans l'après-guerre froide. Étude de cas : l'intervention militaire de l'OTAN contre la République fédérale de Yougoslavie*, ANRT, Villeneuve d'Ascq, 2010.
- Lynch, Marc, "The Big Think Behind the Arab Spring", *Foreign Policy*, December 2011.
- Simpson, Gari, *Velike sile i odmetničke države*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006.
- Simpson, Gerry, "Two Liberalisms", *European Journal of International Law*, Vol. 12, 2001.
- Sørensen, Georg, "What Kind of World Order?: The International System in the New Millennium", *Cooperation and Conflict*, Vol. 41, No. 4, 2006.

Milos Jovanovic

POST-COLD WAR WORLD BETWEEN IDEOLOGY AND POWER POLITICS

Resume

The end of the Cold War engendered new beliefs related to the nature of the international system that had emerged in the 1990s. The dominant vision of the "New World Order" lays in the idea that from the fall of the Berlin Wall international relations have been based on obedience to justice and international law and that consequently, power politics has been abandoned. In that sense, it was claimed that the rupture provoked by the end of the Cold War was of a moral kind. This dominant vision of the post-Cold War era is substantially based on liberal ideas, largely promoted after the fall of the Berlin Wall, notably in the work of Francis Fukuyama. Issues concerning democracy promotion, human rights, right to self-determination, humanitarian interventions,

international law and its effectiveness among few others, represented the central themes for researchers in the International Relations field in the last decade of the 20th century. The first major events in the post-Cold War history seemed to corroborate this paradigmatic turn. The NATO military intervention against the Federal Republic of Yugoslavia in 1999 was presented and viewed as the ultimate verification of the new paradigm. The latest events in the Middle East marked a revitalization of the dominant post-Cold War vision that somewhat faded with the 9/11 terrorist attacks and the subsequent wars in Afghanistan and Iraq. The recent crisis in the Middle-East (the “Arab Spring”) is indeed analyzed in terms of the classical liberal problem of democracy promotion. Contrary to that dominant vision of post-Cold War international relations, the paper suggests that the fundamental characteristic of the post-Cold War era resides in the emergence of an anti-pluralistic international society. More importantly, it stresses out the main characteristic of such an anti-pluralistic international society, which is the possibility to provide efficient ideological legitimization of constant state actions that are based on power politics and the law of the strongest. This fundamental feature of anti-pluralism has to be pointed out not only because of its intrinsic weight, but also because it is surprisingly well ignored even by the IR scholars that have noticed the anti-pluralistic turn in international relations after the end of the Cold War.

Key words: post-cold war era, liberalism, human rights, democracy, military interventions, ideology, anti-pluralism, Kosovo and Metohija, „Arab spring”, Libya

* Овај рад је примљен 18. марта 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

Душан Пророковић

Центар за стратешке алтернативе, Београд

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ (БЈР) МАКЕДОНИЈЕ*

Сажетак

Геостратегијски, Македонија је најважнија земља Балкана. Проходна је по вертикали и хоризонтали и представља комуникацијско средиште региона. Ипак, она нема стартегијску дубину па је рањива. Политички систем је нестабилан, а међуетнички односи лоши, што је неповољно по геополитички положај. Уз то, Македонија има крупне спорове са све четири суседне земље. Начин за поправљање позиције се тражи у везивању за САД, којима је Балкан важан у спречавању ширења зоне утицаја Русије и Немачке на источни Медитеран.

Кључне речи: Македонија, Балкан, етнички састав становништва, међуетнички односи, НАТО, атлантизам, неоосманизам, геополитика, геостратегија.

* У СФР Југославији Социјалистичка Република Македонија је била једна од шест федералних јединица. Због њеног назива током пет деценија постојања трајао је и грчко-југословенски спор. Декларацијом о независности од 25.09.1991. проглашава се име државе Република Македонија, што опет изазива реакцију Грчке. У Грчкој Македонија је назив за северни регион са седиштем у Солуну (Македонија), а грчки званичници наводе и низ историјских разлога због којих се назив Македонија не може везивати за државу проистеклу распадом Југославије. Услед грчког протеста, ова држава је у ОУН примљена 08.04.1993. Резолуцијом Генералне скупштине бр. 47/225 под „привременим“ називом-Бивша југословенска Република Македонија (мак. Поранешна Југословенска Република Македонија, енг. Former Yugoslav Republic of Macedonia), па се зато често користи скраћеница FYROM). До 2013. године под уставним именом Републику Македонију је признало 125 чланица ОУН, међу њима и четири сталне чланице СБ-САД, Велика Британија, Русија и Кина, али је у већини међународних организација задржан назив БЈР Македонија. Резолуција ГС ОУН може се пронаћи на: <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r225.htm>

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ЕТНИЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА И МЕЂУЕТНИЧКИ ОДНОСИ

Македонија је јужноевропска и балканска држава. У њој се издвајају три рељефне целине: 1) планинска област западне Македоније, коју чине кречњачки масиви западно-вардарске групе планина-Пелагониди и Шарски масив, а у које се усецају дубоке долине и котлине; 2) Повардарје или Ниска Македонија, тектонски лабилан простор испуњен рекама и језерима, са низом међусобно повезаних котлина; 3) источно-македонска планинска област која припада старим градним планинама родопског система¹⁾.

Иако је континентална земља без излаза на море и по површини мала (25.713 км² са 748 км дугомкопненом границом), речним долинама и котлинама територија је проходна и по вертикали којом се средња Европа повезује са Егејским морем, и по хоризонталној којом се повезују западна црноморска и јужна јадранска обала. Анализирајући Балканско полуострво, Јован Цвијић је закључио да постоје две географске области од посебног значаја. Прва је *Централна област*, а друга *Територијално језгро*, као кључна тачка Централне области. Централна област се налази у четвороуглу Софија-Ниш-Приштина-Скопље, она није геометријско средиште Балкана, али је „у комуникацијском, војно-стратегијском, политичком и културно-цивилизацијском смислу свакако његово срце“²⁾. Територијално језгро представља простор који обухвата шири регион Скопља, укључујући Скопску Црну гору, Водно, Куманово и српски Бујановац. Агломерација главног града Македоније је Територијално језгро Балкана и то је још један разлог због којег је Македонија „војногеографски и геостратегијски веома значајна за регионалне силе (Турску и Немачку) и за суседе“³⁾. На основу одлуке Собранија, Влада Македоније је 09.10.2008. признала независност „Републике Косово“ и успоставила билатералне односе, па се у званичним подацима наводи како се Македонија има пет суседа⁴⁾. Формално-правни статус тзв. Републике Косово је споран,

- 1) Драган Василески, Благоја Маркоски, Никола Панов, Никола В. Димитров, Ѓорѓи Павловски, Национална географија за II-ра година реформирано гимназиско образование, Просветно дело, Скопје, 2002, стр. 31-42.
- 2) Миломир Степић, Геополитичке импликације српских миграција. У: „Српско питање-геополитичко питање“, Јантар група, Београд 2004, стр. 268.
- 3) Драгољуб Секуловић, Војна географија 2. Медија центар Одбрана, Београд, 2011, стр. 123.
- 4) Радило се о координираној акцији САД са циљем геополитичке изолације Србије. Истог дана је идентичну одлуку донела и Црна Гора, чиме су сви јужни суседи Србије признали „Републику Косово“. У Скопљу су у размаку од неколико сати одлучивали и Народно

па се може констатовати и како се Македонија граничи са четири државе: Грчком, Бугарском, Србијом и Албанијом⁵⁾.

Централнобалкански положај условио је и велико мешање становништва. Деловањем ендегених и егзогених фактора, кроз планинске масиве на истоку и западу земље су се усецале речне долине спуштајући се ка тектонским депресијама и пробијајући природне путеве. Ови путеви са запада и истока бочно су се припајали навардарски коридор, који се простира правцем север-југ као природни комуникацијски правац, што је омогућило контакте становништва из различитих географских средина. Простор Македоније је контактна зона више разнородних етничких група, па је у комуникацији са грчким, бугарским, албанским, турским, влашким, цинцарским, ромским и ромејским окружењем словенско становништво, које је говорило једним језиком и углавном било истог порекла, формирало свој систем вредности, делимично различит од системâ вредности који су постојали међу саплеменицима у осталим деловима Балканског полуострва. Посебан печат формирању система вредности дају два утицаја-византијски и отомански.

Од словенског и словенизираног становништва формира се „етнички флотантна маса“⁶⁾. У западним и јужним деловима то је било становништво код којег је преовладала свест о српском пореклу, док се у источним деловима више везивало за бугарски идентитет. Некадашњи премијер Србије Стојан Новаковић увиђа сличности, али их ипак назива посебним народом, различитим и од Срба и од Бугара⁷⁾. Код бугарских политичара преовлађује јединствен став да је македонски само регионализам ширег бугарског идентитета.

Поред свега, код великог дела словенског становништва у Македонији развијена је и особина „моралне мимикрије“. Тешко је било одредити њихов национални предзнак, јер се или нису изјашњавали, или јесу онако како су разни „пописивачи“ желели да чују. Уз то, у XIX веку, када долази до стварања националних држава Срба, Бугара и Грка, становнике Македоније почели су сви да

собраније и Влада. Одлука Владе Македоније о признавању „Републике Косово“ може се пронаћи на званичној интернет страници: <http://vlada.mk>.

- 5) Преамбулом Устава Србије Косово је дефинисано као Аутономна покрајина под привременом међународном управом. Једнострано проглашену независност косовских Албанаца до марта 2013. је признало око 90 чланица ОУН. Овим бројем се стално манипулише, па тачан број није утврђен.
- 6) Јован Цвијић, Проматрања о етнографији македонских Словена. [електронска верзија]. Књижара Геце Кона, Београд 1906.
- 7) Ján Rychlík a kol., Mezi Vídni a Čaňhradem 1. Višehrad, Praha, 2009, str. 257.

својатају. Отуда и различите процене о броју и саставу становништва Македоније у различитим истраживањима.

Проблем се јављао и у томе што за време отоманске управе Македонија није постојала као територијална целина, па су различити аутори посматрали различити простор. Отуда и разлика у укупном броју становника. У географском смислу, Македонија се делила на: вардарски, пирински и егејски део. Данашња држава Македонија се простире вардарским и делимично пиринским делом. То је део који је после балканских ратова 1912-13. године припао Србији. Македонска држава се простире до граница које је ослободила српска војска. Већи део Пиринске Македоније је у Бугарској, а целокупна Егејска Македонија у Грчкој (данашњи грчки регион-Македонија).

Табела бр. 1: Резултати различитих пописа у Македонији 1889-1905⁸⁾.

	Словени	Срби	Бугари	Грци	Турци	Албанци	
Гопчевић	1889	/	2.048.000	57.600	201.140	231.400	165.620
Николаидес	1889	454.700	/	/	656.300	576.600	/
Канчев	1900	/	700	1.184.036	124.211	489.664	225.125
Остерајх	1905	2.000.000	/	/	200.000	250.000	300.000
Попис	1895	1.300.000	/	/	250.000	550.000	125.000

Пошто је после 1945. Македонија добила статус аутономне, југословенске социјалистичке републике, стекли су се институционални услови да „национално флотантна маса“ прерасте у македонску нацију. Комунистичко руководство је подстицало национално заокруживање Македонаца, како би се што више истиснуо српски утицај из овог географског подручја⁹⁾. Уз помоћ Савеза комуниста 1967. сазван је тзв. Сабор Македонске православне цркве

8) Спиридон Гопчевић је био истраживач из Србије, Константинос Николаидес из Грчке, Васил Канчев из Бугарске, а Карел Остерајх из Аустрије. Турски попис је обухватао шире подручје од Македоније и спровођен је у Солунском и Битољском вилајету, као и Скопском санџаку. Према: Jaromir Budský, Etnická skladba osmanské Makedonie v období let 1878-1913. U: Slovanske historické studie, 24/1998, Bratislava 1998, str. 311-372.

9) Комунистичка Југославија је почивала на крилатици „слаба Србија, јака Југославија“. Српски интерес је систематски сабијан од стране Партије и власти, па Срби у БиХ и Хрватској нису имали право ни на какву аутономију, док су истовремено у Србији формиране две аутономне покрајине-Војводина на северу и Косово на југу. У Црној Гори и Македонији се пуно радило на стварању две нове нације. Више у: Josip Broz Tito, Borba za oslobodjenje Jugoslavije 1941-1945. [knjiga I]. Kultura, Beograd, 1947, str. 131; Rodoljub Čolaković, Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije. Institut za očuvanje radničkog pokreta,

Beograd, 1963, str. 201. Почетком XXI века видљиво је да су западни центри моћи настали са спровођењем истог принципа, па све чине како би се српски утицај на Балкану минимализовао. Разлози оваквог притупа водећих земаља НАТО и ЕУ су геополитички.

на Охриду, на којем се дотадашња архиепископија „отцепила“ од матичне Српске православне цркве. Ово је својеврстан куриозитет јер су „атеистичке власти које су иначе прогониле цркву и одбијале сваки додир са религијом, биле главни учесник у формирању нове црквене заједнице“¹⁰). До данас, одлуку македонске цркве није признала ниједна помесна православна црква, па је њен статус остао споран. Како се касније испоставило, у свему је македонски клер имао и подршку споља, пре свега од Ватикана¹¹).

У тражењу историјских темеља македонског идентитета, комунисти се углавном нису одмицали даље од револуционарне борбе ВМРО¹²). То је било тајно друштво, настало у Солуну 1893. са ћелијама широм Балкана-од Једрена и Варне, до Битоља. Унутар расуте организације постојао је изграђен став да се треба борити против отоманске окупације, али и разлике шта учинити после тога. Једно крило је било за стварање „аутономне Македоније“, а друго за припајање Бугарској. Прва опција је подразумевала ослањање на Србију. Сукоб између „федералиста“ и „врховиста“ у периоду између два светска рата биће и оружани у појединим македонским селима¹³). Јак утицај Бугарске одржао се још дуго, што је 1949. посебно забрињавало САД. Разлазом Јосипа Броза и Јосифа Висарионовича 1948. Југославија се удаљава од совјетске орбите и ствара се нови геополитички оквир на Балкану. САД страхују да уз подршку СССР може доћи до активирања Бугарске у Македонији, са циљем формирања балканске геополитичке хоризонтале Софија-Скопље-Тирана¹⁴). Тиме би био угрожен и опстанак Југославије,

10) Душан Пророковић, Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века. Службени гласник: Геополитика, Београд, 2012, стр. 554.

11) Погледати: др. Жарко Гавриловић, Давид против Голијата, књигапета. Енциклопедија православља, Београд 2010, стр. 76-78.

12) Внутрешна Македонска Револуционарна Организација . Иницијатори оснивања били су млади македонски интелектуалци-Дамјан Груев, Гоце Делчев и Иван Хацинников. Идеолог ове организације постаје Ђорџе Петров, професор бугарске гимназије у Солуну.

13) „Врховисти“ су били антијугословенска струја и за припајање Бугарској, под контролом Централног македонског комитета, што је на бугарском језику Върховен македонски комитет, па отуда и назив „врховисти“. Њима је припадао Владо Черноземски, атентатор на краља Александра I Карађорђевића у Марсеју 1934. године. Ово крило ВМРО је контролисало југозападни део Бугарске и имало добро наоружане јединице. Њихов утицај осећао се у источним деловима Вардарске Македоније, Охриду и Крушеву. „Федералисти“ су заговарали останак у Југославији, уз обезбеђивање аутономије за Македонију. Чинили су га углавном припадници ВМРО окупљени око ћелија у Куманову, Скопљу и Битољу.

14) У САД је постојала бојазан да би удруживањем совјетско-бугарских снага могло доћи до отварања питања Македоније и организовања референдума о осамостаљивању. После пораза комунистичких снага у Грчкој и заостравања односа са Југославијом, једина држава са изласком на топло море у којој је Москва имала доминантан утицај,

а СССР би имао контролу над територијом која повезује Црно море и Јадран.

После осамостаљивања у Македонији се развија и процес тражења историјских корена у античким временима. У туристичким брошурама Македонијасе означава „колевком цивилизације“, међународни аеродром се назива „Александар Велики“, у центру Скопља су подигнути монументални споменик Александру Македонском и тријумфална капија, а зграде јавних установа се зидају у „македонском античком“ стилу¹⁵⁾. Ово изазива доста полемика унутар Македоније, па консензус о томе шта представља „стубове националне идентификације“ и даље не постоји. Македонски народотворни процес још увек није завршен, а у условима глобализације, када национални идентитети слабе, то изазива и слабије везивање појединаца за колективни идентитет¹⁶⁾.

Табела бр. 2: Етничка структура становништва у Македонији¹⁷⁾

	Македонци	Албанци	Турци	Роми	Срби	Муслимани	Власи	Бугари
Σ	1.290.981	506.083	77.959	53.879	38.939	19.571	9.695	1.417
%	65.17	25.57	3.85	2.66	2.08	0.97	0.47	0.07

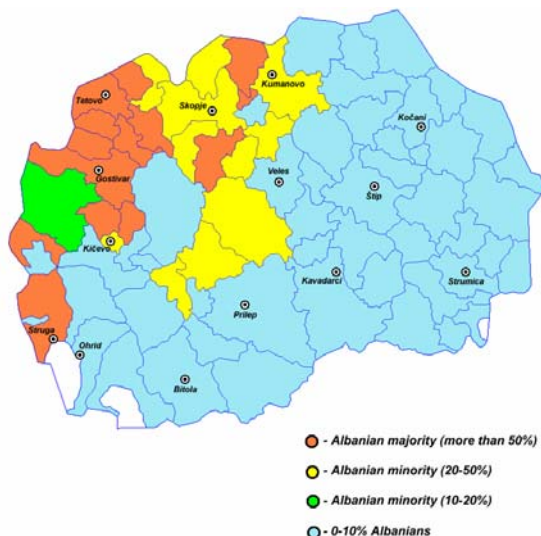
Насупрот раслабљеном и дезоријентисаном македонском, стоји хомогени албански фактор. Албанско питање је највеће унутрашње политичко питање. Албанци чине четвртину популације и етнопросторно су компактни, насељени у западном делу земље, територијално повезани са својим сународницима у источној Ал-

остаје-Албанија, па су САД рачунале да циљ Москве може бити повезивање Софије и Тиране. О овоме више у поглављу-Процена способности југословенског режима да одоли совјетском притиску током 1949. У: Momčilo Pavlović, Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1948-1983. Institut za savremenu istoriju: Fakultet bezbednosti: Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 51-65.

- 15) О овоме се више може прочитати у чланку Метџа Брунвасера у Њујорк тајмсу од 13.10.2011 (Matthew Brunwasser, Concerns Grow About Authoritarianism in Macedonia, New York Times, October 13 2011) . Доступно на: http://www.nytimes.com/2011/10/14/world/europe/concerns-grow-about-authoritarianism-in-macedonia.html?pagewanted=all&_r=0. Такође и у чланку београдског недељника „Време“: Siniša Stanković, Muke po Aleksandru, Vreme, br. 1104, 1. mart 2012. Доступно на: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1038309>
- 16) О коришћењу симбола у изградњи националног идентитета и неопходности консензуса по том питању више у: Heinz-Gerhard Haupt, CharlotteTacke, Die Kultur des Nationalen. Sozial- und kulturgeschichtliche Ansätze bei der Erforschung des europäischen Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert. U: Hardtwig, W.; Wehler, H.-U.: Kulturgeschichte heute. Göttingen, 1996, str. 270-273.
- 17) Приказани су резултати пописа из 2002. године. Резултати пописа који је почео 2011. године још увек нису у потпуности обрађени, с обзиром да су Албанци у појединим срединама одбијали да се попишу. Обрађени резултати претходног пописа и актуелне процене, доступни на страници: Државен завод за статистика на Република Македонија, <http://www.stat.gov.mk>.

банији и на Косову. Они су муслимани и припадају етничкој заједници планинских Гега. Међу осталим сународницима на Балкану „македонски Албанци се сматрају за традиционалисте, исламски оријентисане и заостале“¹⁸⁾.

Мапа бр. 1: Етничка структура становништва Македоније¹⁹⁾

Македонско-албански односи су лоши и класичан су пример „латентног конфликта“. Ескалација међуетничке нетрпеливости дешава се 2001. године када долази до вишемесечних оружаних сукоба. Поприште сукоба који је трајао од 22. јануара до средине августа био је северозападни део земље. Албанске паравојне формације су имале један командни штаб и добар систем координације унутар тзв. Ослободилачке народне армије (ОНА). На почетку конфликта македонске снаге су биле „потпуно неспремне да се изборе са изазовима албанске побуне у земљи“²⁰⁾. Зато су брзо изгубиле контролу над низом села и важним градом-Тетовом, али су се до краја сукоба консолидовале и нанеле неколико тешких пораза албанским паравојним формацијама (Танушевци, Арачиново и повратак контроле над Тетовом).

18) Patrick Gingle, Kosovo: Stručná Historie Štátů. Libri, Praha, 2009, str. 121.

19) Мапа преузета са: <http://www.hoeckmann.de/karten/europa/makedonien/index-en.htm>

20) Ову оцену је изнео аналитичар тужилаштва Хашког трибунала Виктор Бетрученко на сведочењу у случају број IT-04-82-T 17.05.2007. године (Тужилаштво против Љубета Бошковског и Јохана Тарчуловског). Сведочење доступно на: http://icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/trans/en/071106IT.htm

Уз велика материјална разарања и око 170.000 расељених становника, македонска страна је имала и 58 погинулих припадника војске и полиције и 269 рањених, као и 10 убијених и 75 рањених цивила. Претпоставља се да је број жртава на албанској страни био око 2500²¹⁾. Нови оружани сукоб избио је октобра-новембра 2007. године, када је у планинским подручјима Шаре албанска терористичка група извела неколико акција. У одговору македонских специјалних полицијских снага убијено је 7 и ухапшено 69 терориста²²⁾.

Последњи масовни сукоби одиграли су се у пролеће 2012. године, а трајали су неколико недеља. У Скопљу, Тетову и Прилепу долази до низа масовних туча између млађих Македонаца и Албанаца, а криза кулминира 12. априла убиством петорице Македонаца код Железарских језера у близини Скопља. Тада, по први пут почиње да се говори и о религијској димензији сукоба²³⁾.

Мапа бр. 2: Поприште сукоба у Македонији 2001. године

- 21) Премаподацимаиз: Бела Книга- Тероризмот на т.н. Ослободителна национална армија, Министерство за Внатрешни работи на Република Македонија, Скопје, 2001, стр. 145-159.
- 22) Операција македонске полиције звала се „Планинска бура“ и изведена је 07.11.2007.у селима Бродец, Весала и Вејце. Претходно су терористи напали полицијску станицу у Танушевцима при чему је један полицајац убијен, а двојица рањена.
- 23) Меѓу осумњиченима за убиство код Железарских језера су и лица која су учествовала у борбама против НАТО снага у Авганистану и Ираку. Њихово хапшење изазвало је масовне протесте Албанаца у центру Скопља на којима је учествовало више од 10.000 углавном млађих људи. О акцији македонске полиције вишена: <http://www.mkd.mk/28971/cma-hronika/fateni-ubijcite-kaj-zhelezarsko-ezero>

Неповољно је по укупни положај и што се главни град Скопље, у чијој агломерацији живи више од половине становника Македоније налази у албанском окружењу. Албански етнички елемент се простире правцем северозапад-север од приградских насеља Арачинова, преко Кондова, до Матке, на који се надовезује и градски део који већински насељавају Албанци тако формирајући „географски лук“.

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ И СПОЉНОПОЛИТИЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА МАКЕДОНИЈЕ

Решавање македонско-албанског сукоба уз медијацију САД и ЕУ 2001. године условило је и изглед уставно-правног система Македоније. Оружани конфликт је завршен тако што су албански терористи морали да предају сво оружје, а заузврат су требали да буду амнестирани. Акција демилитаризације је спровођена под надзором НАТО и није дала очекиване резултате. Представници албанских паравојних формација су предали око 4.000, док су македонске обавештајне службе баратале са податком да располажу са око 60.000 комада пешадијског наоружања²⁴). Две стране су потписале и Охридски оквирни споразум, којим су гарантована већа права албанској мањини и значајно проширене надлежности локалних самоуправа. Ово је било компромисно решење, па Албанци нису добили регионалну самоуправу, али јесу широке могућности у оквиру општина где чине већину. Охридским споразумом је дефинисано да: промену Устава и закона о локалној самоуправи може изгласати двотрећинска већина само уколико је истовремено за то и натполовична већина посланика мањинских заједница; иста процедура је предвиђена и за доношење закона о културној аутономији, употреби језика, образовању, употреби симбола, личним документима, финансирању локалне самоуправе, локалним изборима и општинским границама; у свим срединама у којима удео мањинске заједнице прелази 20% службени језик је поред македонског и језик мањине; на објекте јавне управе, локалне власти поред заставе Македоније могу истицати и симболе који обележавају идентитет заједнице која чини већину на локалном нивоу; у Уставном суду трећину судија бира већина посланика мањинских заједница²⁵).

24) О акцији демилитаризације Essential Harvest одређене информације могу се пронаћи и на: www.natosummit.cz/makedonie/php4.

25) Текст Охридског споразума може се пронаћи на страници македонског Министарства локалне самоуправе: <http://mls.gov.mk/index.php?news=450>

Захваљујући Охридском споразуму, у 30 општина од укупно 90, македонски није једини службени језик: у 25 општина је то и албански; у пет турски; у две српски; и у по једној ромски и влашки (до неслагања у збиру долази јер су у четири општине чак три службена језика)²⁶). И пре 2001. године, политичке партије у Македонији су биле углавном формиране по етничким вертикалама, мада је било неколико значајних покушаја стварања „мултиетничких странака“²⁷). После 2001. етничка основа политичког система је једина могућа. Такође, услед сложеног система гласања за поједине одлуке, али и због сталног притиска САД и ЕУ који у политичкој пракси представљају гаранте спровођења споразума, коалиције македонских и албанских политичких партија су неминовност. Тиме се Албанцима обезбеђује и трећина места у извршној власти, па често долази до бизарних ситуација²⁸). У фебруару 2013. за министра одбране је изабран Талал Џафери (Talal Xhaferi), некадашњи командант 116. бригаде тзв. Ослободилачке националне армије. Његов претходник Фатмир Бесими (Fatmir Vesimi) је као министар одбране положио венац на споменик погинулим борцима терористичке ОНА-е, а потом је изабран за заменика премијера са посебним задужењем да се бави европским интеграцијама²⁹).

Уставно-правни систем је резултат интернационализације македонског питања узроковане ескалацијом међетничке нетрпељивости, па се и политички систем одржава сталним интервенцијама спољних фактора. Веза између спољнополитичког везивања

- 26) Албански је службени у општинама: Арачиново, Боговиње, Брвеница, Бутел, Врпчиште, Гостивар, Дебар, Долнени, Желино, Зелениково, Јегуновце, Кичево, Крушево, Куманово, Липково, Петровец, Сарај, Сопиште, Струга, Студеничани, Теарце, Тетово, Чарир, Чашка и Чучер Сандово. Турски у општинама: Врпчиште, Гостивар, Маврово и Ростуша, Пласница и Центар Жупа. Српски у: Старо Нагоричане и Чучер Сандово. Влашки у Крушево, а ромски у општини Шуто-Оризари. О овоме више на страници: Заедница на јединици локална самоуправа на Република Македонија, www.zels.org.mk.
- 27) Успео покушај стварања „мултиетничке странке“ био је случај Демократске алтернативе Васила Тупурковског, која је била мањински партнер у влади 1998-2000. и трећа по снази на политичкој сцени. Због низа афера шефа странке најпре је изгубила на рејтингу, а затим се и распала после изласка из власти.
- 28) Македонске политичке странке најчешће уопште не могу да утичу на то кога ће албанска страна предложити, а неизбор министра доводи до губљења већине у парламенту и пада владе. Због тога су до сада уз мало јавних негодовања углавном изгласавани сви албански предлози.
- 29) Обојица су представници највеће албанске партије у Македонији-Демократске уније за интеграцију (ДУИ). Председник мање албанске партије-Демократске партије Албанаца (ДПА), Мендух Тачи (Menduh Thaçi), изјавио је у марту 2012. како је „Македонија експериментална држава“ и да је у случају нових промена граница на Балкану „пожељно оформити етничку албанску државу“. Према: Радио телевизија Србије, 19.03.2012. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1066116/Opet+napadi+u+Skoplju.html>

за „стратешког партнера“ и стабилности политичког система је очигледна. „Македонија је опкољена са четири државе, од којих су чак три несразмерно снажније и потенцијално ревизионистичке. Сви смерови и правци, за Македонију као земљу без стратешке дубине и ослонаца, од велике су важности“³⁰). Македонија располаже скромним војним снагама и економским капацитетима, па је принуђена да сопствену безбедност обезбеђује приступањем војним савезима³¹).

Због овога је свој геопростор ставила на располагање НАТО-у, или прецизније речено-САД. И поред исказаних жеља да уђе у НАТО, што је консензуални став власти и опозиције, Македонији то није пошло за руком због противљења Грчке, која тражи да се најпре реши спор око имена државе. Кључни тренутак за ово питање био је Самит НАТО у Букурешту 2008. године, када је и притисак на Грчку од стране САД био највећи³²). Део политике везивања за Запад је и тежња да држава постане чланица ЕУ. Сви потези који се вуку на унутрашњем и спољном плану од 2005. када је Македонија званично постала кандидат за чланство (претпоследњи степен у процедури пријема) подређени су овом циљу³³).

Четири су недостатка у оваквом приступу. Прво, безусловно везивање за западне земље није донело очекивану економску корист. Номинални БДП земље се креће испод 10 милијарди долара годишње, док се према паритету куповне моћи процењује на 20-22 милијарде (по глави становника је то испод 4.500 у номиналном

30) Милош Кнежевић, Мозаик геополитике. Институт за политичке студије, Београд 2008, стр. 44.

31) Jan Trapans, Phillip Fluri, [ed.]: Defense and Security Sector Governance and Reform in South East Europe. Volume II: Macedonia, Moldova Romania. GCDCAF, Geneva 2003, p. 26.

32) Самит у Букурешту је био изузетно неуспешан за циљеве САД у источној Европи, иако су позивнице за НАТО чланство добиле Хрватска и Албанија. Македонија тај позив није добила, а Украјина и Грузија нису добиле тзв. МАП. На овом скупу осетило се противљење Немачке и резервисаност Француске у погледу даљег ширења НАТО ка постсовјетском простору, па је у таквим околностима Грчком било лакше да блокира чланство Македоније. О закључцима Самита НАТО, више на: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm. О расправи током Самита и питању чланства Македоније више у чланку Мирослава Лазанског у београдским новинама „Политика“ од 04.04.2008. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Neuspeshan-samit-NATO-a.lt.html>.

33) Македонија је статус кандидата добила 17.12.2005. Проблем за пријем је и константно противљење јавног мњења у Немачкој, Аустрији и Италији даљем ширењу ЕУ после 2004. Према истраживању Европске комисије, однос за и против пријема Македоније је 2006. био (изражено у процентима): у Немачкој 40-52; у Аустрији 32-61; у Италији 40-43. До 2013. овај однос се услед кризе у ЕУ свакако погоршао по Македонију. European Commission, Special Eurobarometer, Attitudes Towards European Union Enlargement, Brussels, 2006, pp. 65-69.

износу и око 9.000 долара према паритету куповне моћи)³⁴). Незапосленост је преко 30%, а међу млађима од 24 године чак 55%. Уз то, већина економских активности се одвија у скопској агломерацији, па су две трећине земље економски девастирана подручја. Друго, преко механизма ЕУ отворен је простор за Немачку, а дугорочни интереси САД и Немачке на Балкану се све мање подударају. Имајући у виду унутрашњу нестабилност и поделе, ово може утицати на даље погоршавање положаја државе³⁵). Треће, кључног партнера САД у региону представљају Албанци, који су и највећа претња опстанку Македоније. Потпуним препуштањем утицају атлантизма Македонија омогућава САД широк маневарски простор за даље геополитичке калкулације. Део тих рачуница је и „великоалбанско питање“, па се може показати како ће резултат текуће македонске оријентације бити нестанак данашње Македоније. И четврто, везивање за САД отворило је посебно поглавље: нове могућности за пенетрацију турског утицаја³⁶). Македонија је тако постала главна карика у даљем неоосманистичком продору ка унутрашњости Балкана. С обзиром да је карактеристика турске геополитичке концепције ослањање на верски фактор, то ће утицати на даље дестабилизовање Македоније³⁷).

МАКЕДОНИЈА КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ ОБЈЕКАТ

Иако су САД биле војно-политички активније у БиХ, Хрватској и на Косову, македонско питање нису занемаривале. Још 1992. војска САД је одржала вежбу на полигону „Криволак“, после чега се трајно стационира на аеродрому Петровец поред Скопља. Од 1994. ово је званична војна база са задатком да штити интересе САД у региону. Почетком 1995. је формирана посебна мисија УН-

34) Подаци за различите године се разликују, па се зато износе оквирне вредности. Према извештајима ММФ-а, доступним на: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/weozept.aspx?sy=2006&ey=2009&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=962&s=NGDPD%2CNGDPDPC%2CPPGDP%2CPPPC%2CLP&grp=0&a=&pr.x=65&pr.y=14>

35) О немачком војном позиционирању на Балкану, а преко учешћа у мисији КФОР на Косову више у: Christophe Reveillard „L'Allemagne et la stratégie européenne de défense. Géostratégiques, no. 2, Paris, 2001, pp. 67-72.

36) О поклапању стартешких циљева САД и Турске у Европи, нешто више се може прочитати у: Sabri Sayari, The United States and Turkey's Membership in the European Union. U: The Turkish Yearbook of International Relations, vol. XXIV, Ankara University Press, Ankara 2003, pp. 167-176.

37) Дасетурски утицај више шири (пара)религијским каналима, него званичним политичким упозорава Ксавијер Бугарел. Више у: Xavier Bougarle, The New Balkan Islam. ISIM, Leiden 2000. Дарко Танасковић указује и на чланак истог аутора: Vecchio Islam e nuovo Islam nei Balcani contemporanei. Stroia religiosa dell' Islam nei Balcani, Milano 2008, str. 477.

УНПРЕДЕП, која је надзирала српско-македонску границу³⁸⁾. Током 1998. ова земља постаје фактички полигон НАТО за припрему напада на СР Југославију, који је уследио 1999, а са формирањем војне мисије КФОР, постојећи капацитети се проширују, па се успоставља шпијунско-сателитска база и логистички центар КФОР у Куманову³⁹⁾. За САДМакедонија има велики геостратегијски значај и њихов утицај од 1992. у континуитету јача. Данашњи циљ атлантистичке геополитичке концепције није се много променио од циљева са почетка XX века: да се формирањем „геополитичког и геостратегијског лука“ онемогући јачање немачког и руског утицаја или присуства у Јадранском и егејском приобаљу⁴⁰⁾. „Инфилтрација САД (НАТО) сукцесивно се спроводи из два смера и оба имају исходиште у геополитички и геостратегијски кључним областима Балкана. Један је орјентисан са северозапада ка југоистоку и води у средиште тзв. *Динарске тврђаве*, док је други усмерен од југа/југоистока према северу/северозападу и долином Вардара води у *Централну област Балканског полуострва*, тј. у само његово срце-*Балканско језгро*. Циљ је да се та два сегмента споје у *интегрални балкански геополитички и геостратегијски лук*. Његову окосницу чинило би низ упоришта, база и полигона који би били лако доступни како из Јадранског басена (акваторије, лука и аеродрома на обали), тако и из Панонског⁴¹⁾.

Упоредо са САД, у Македонији се све више активира и Турска. За Ахмета Давутоглуа (*Ahmet Davutoğlu*) географска дубина новог стратешког продора Турске је идентична географској дубини некадашње Отоманске царевине⁴²⁾. Као савезнике, неоосмани-

38) О циљевима и ангажмана мисије више на: http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unpred_p.htm

39) О америчком војном присуству у Македонији више у чланку Андреја Млакара и Бранкице Ристић „Америчке војне базе на Балкану“ у „Гласу јавности“ од 29.11.2009. Доступно на: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/nedelja/glas-javnosti-29-11-2009/americke-vojne-baze-na-balkanu>

40) О интересу атлантизам да спречи повезивање Русије и Немачке, али и да их истовремено што је могуће даље „одгура“ од обала Средоземног мора први је писао Халфорд Макиндер, а нешто на ову тему се може закључити и из појединих радова Збигњева Бжежинског и Џорџа Фридмана. На овај циљ атлантизма такође указује и руски теоретичар Александар Дугин. Више погледи у: Halford DŽ. Makinder „Demokratski ideali i stvarnost. Metaphysica, Beograd, 2009; Zbigniew Brzezinski, The Grand Chessboard. American Primacy And It's Geostrategic Imperatives. Basic Books, New York, 1997. George Friedman, The next 100 years: A Forecast for 21st Century. Doubleday Publishing Group, New York, 2009. Александар Дугин, Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије. Екопрес, Зрењанин, 2004.

41) Миломир Степић, Балкан - шта то (у ствари) хоће Америка. У: Српско питање-геополитичко питање. Јантар група, Београд 2004, стр. 211-212.

42) Дарко Танасковић, Неоосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса. Службени гласник: Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010, стр. 28, 35-39.

зам види бугарске Помаке, Албанце, турску мањину у Бугарској и Македонији, те босанске муслимане. У циљу обједињавања мухамеданског фактора Турска подстиче стварање Евроазијског исламског савета 1995. који окупља исламске заједнице Балкана, Кавказа и средње Азије. Амбициозни планови неоосманизма нису остварљиви без ослањања на моћније савезнике. Историја се понавља, па Турска налази савезника у атлантизму. Као чланица НАТО, Турска је важан ослонац акцијама САД на Блиском Истоку, у: Ираку, Сирији и Ирану. Заузврат, Турска добија могућност јачања утицаја на Балкану. Правац јачања неоосманитичког утицаја креће са истока и протеже се југом Бугарске, подручјима које насељавају Турци и Помаци, а на западу се налазља територијом Албаније, централног Косова, северне Црне Горе, Рашке до централне Босне. Незаобилазна карика у спајању источне и западне зоне је Македонија. С обзиром да неоосманизам види Албанце као важне партнере, а да је у Македонији бројна и турска мањина, Турска већ има отворен пут за реализацију геополитичких циљева. Контролисањем Македоније онемогућава се јачање српско-грчке геополитичке вертикале моравско-вардарским правцем.

Турски аналитичари уопште не доводе у питање српско-грчко савезништво. Гледано из угла Анкаре, Србију и Грчку трајно повезује геополитичка нужда, а религијска блискост и традиционални срдачни билатерални односи, само учвршћују овај пакт. Турска има низ унутрашњих проблема који је дестабилизују, па су препрека реализацији неоосманитичких циљева. Поред њих, питање је и како ће на све реаговати Бугарска. Антитурско расположење у Бугарској је приметно, а источни сусед се и даље схвата као највећа претња, без обзира што су обе земље у НАТО⁴³⁾. Велику улогу у припајању Бугарске балканској геополитичкој хоризонтали имају САД. Бугарска је незаобилазна транзитна земља у пројекту гасовода „Набуко“, али што је по „балканску хоризонталу“ важније, и једна од три учеснице у пројекту нафтовода АМБО (скраћеница од Albanian Macedonian Bulgarian Oil Corporation)⁴⁴⁾. Енергетски коридор би учврстио хоризонталну везу Бугарска-Македонија-Албанија, чиме би пут Турској у другој фази био олакшан.

43) О овоме више у: Daniel Stankov, *Zahraniční a bezpečnostní politika Bulharska*. U: Stýskalíková, V.; Smekal, H.: *Zahraniční a bezpečnostní politika vybraných zemí Balkánu*. Masarykova univerzita v Brně, Brno, 2004, str. 179-213.

44) АМБОсе помиње 1993. као нафтовод, преко којег би била транспортована сирова нафта од Бургаса, преко Скопља до Влоре. Унекимкаснијимпројектимаконачнаодређиште сепомињејадранскалукаДрач. О пројекту АМБО више на: <http://www.balkananalysis.com/blog/2004/12/29/ambo-trans-balkan-pipeline-agreement-finally-signed>; Aleksis Trud, *Geopolitika Srbije*. Službeni glasnik, Beograd 2007, str. 156.

Позиција Турске се чини бољом, уколико се у обзир узму испреплетани и комплементарни економски интереси Турске и Немачке⁴⁵⁾. Немачка у дугом историјском континуитету показује тежњу да контролише балканску геополитичку вертикалу која води моравско-вардарским правцем. Ово вероватно може бити само текући савез око конкретних питања, али не и стратешко партнерство. Циљ атлантизма управо и јесте да се ограничи и географски локализује геополитички уплив Немачке, па је за очекивати да би онемогућио стварање стратешке осовине Берлин-Анкара. Ипак, чак ни улазак Немачке у ову стратешку игру не би пуно променио у односу на Македонију, пошто се и због историјских искустава, а и због текуће политике, може рећи како Немачка такође рачуна на албански фактор, као на могућег савезника у региону⁴⁶⁾.

* * *

Македонија нема потребну стратегијску дубину, рањива је и по вертикали и по хоризонтали, а у одређеном спору је са све четири суседне земље: Грчка јој не признаје име; Бугари испољавају резерве према питању постојања македонске нације; Српска православна црква не признаје самопроглашену аутокефалност македонских сваштеника; у великоалбанским пројекцијама се уопште не поставља питање припајања територије Македоније, већ самокојих делова? Истовремено, четвртину становништва чине Албанци, концентрисани у северозападном делу земље и са гарантованим уставним правима која им омогућавају даље јачање положаја. Са друге стране, код етничких Македонаца се осећа све слабија национална кохезија, чему доприноси и лутање у тражењу корена националног идентитета. Македонске власти решење опстанка виде у чврстом везивању за САД и уклапању у атлантистичке геополитичке циљеве. Ту се крије и један од могућих узрока нестанка Македоније или значајног сужавања њених надлежности. Кључни циљ атлантизма на Балкану је спречавање изласка Русије и Немачке на топла мора, због чега је могуће конструисање балканске геополитичке хоризонтале под контролом Турске. Ослањање Турске

45) О поклапању немачко-турских економских интереса више у: Дергачев, В. А.: Геоекономика. ВИРА-Р, Киев 2002.

46) О интересовању Немачке за албанско питање још крајем осамдесетих више у: Peter Bartl, Albanien: Von Mitteralter bis zur Gegenwart. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1995. О аустријској, а потом и немачкој подршци стварању Албаније у: др. ЂокоСлијепчевић, Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време. Штампарија Острог, Химелстир 1983.

на исламски фактор додатно оснажује положај Албанаца и удаљава Македонију од природних савезника-Србије и Грчке (док би са Бугарском односи остали једнако сложени). Македонија је опстала као држава претходне две деценије, јер је израз равнотеже снага у региону. Гаранције да ће се одржати баланс и у будућности могу се тражити у договору Србије, Бугарске и Грчке. Сва остала решења воде ка стављању македонске судбине у туђе руке, па би о њеној будућности одлучивали други. САД пре свега, али уважавајући у великој мери турске, и у одређеној мери албанске интересе.\

ЛИТЕРАТУРА

- Bartl, Peter. (1995): *Albanien: Von Mitteralter bis zur Gegenwart*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg.
- Brzezinski, Zbigniew. (1997): *The Grand Chessboard. American Primacy And It's Geostrategic Imperatives*. Basic Books, New York.
- Brunwasser, Matthew. (2011): *Concerns Grows About Authoritarianism in Macedonia*. New York Times, October 13 2011, New York/Доступно на: http://www.nytimes.com/2011/10/14/world/europe/concerns-grow-about-authoritarianism-in-macedonia.html?pagewanted=all&_r=0
- Budský, Jaromir. (1998): *Etnická skladba osmanské Makedonie v období let 1878-1913*. Slovanske historické studie, 24/1998, Bratislava, str. 311-372.
- Василевски, Драган; Маркоски, Благоја; Панов, Никола; Димитров, Никола В.; Павловски, Горѓи. (2002): *Национална географија за II-ра година реформирано гимназиско образование*, Просветно дело, Скопје.
- Гавриловић, Жарко. (2010): *Давид против Голијата*, књига пета. Енциклопедија православља, Београд.
- Girgle, Patrick. (2009): *Kosovo: Stručná Historie Štátů*. Libri, Praha.
- Дугин, Александар. (2004): *Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије*. Екопрес, Зрењанин.
- Кнежевић, Милош. (2006): *Мозаик геополитике*. Институт за политичке студије, Београд.
- Makinder, Halford Dž. (2009): *Demokratski ideali i stvarnost*. Metaphysica, Beograd.
- Млакар, Андреј; Ристић, Бранкица. (2009): *Америчке војне бате на Балкану*. Глас јавности, 29.11.2009, Београд. Доступно на: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/nedelja/glas-javnosti-29-11-2009/americke-vojne-baze-na-balkanu>
- Pavlović, Momčilo. (2009): *Dokumenti CIA o Jugoslaviji 1948-1983*. Institut za savremenu istoriju: Fakultet bezbednosti: Službeni glasnik, Beograd.
- Пророковић, Душан. (2012): *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*. Службени гласник: Геополитика, Београд.
- REVeillard, Christophe. (2001): *L'Allemagne et la stratégie européenne de defense*. Géostratégiques, no. 2, Paris, pp. 67-72.
- Rychlík, Ján a kol. (2009): *Mezi Vídní a Cařihradem I*. Višehrad, Praha.

- Sayari, Sabri. (2003): *The United States and Turkey's Membership in the European Union*. U: The Turkish Yearbook of International Relations, vol. XXIV, Ankara University Press, Ankara, pp. 167-176.
- Секуловић, Драгољуб. (2011): Војна географија 2. Медија центар „Одбрана“, Београд.
- Seton-Watson, Hugh. (1981): *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Year of Austria-Hungary*. Univ. of Washington, Seattle.
- Слијепчевић, др. Ђоко. (1983): *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*. Штампарија Острог, Химелстир.
- Stankov, Daniel. (2004): *Zahraniční a bezpečnostní politika Bulharska*. U: Stýskalíková, Věra.; Smekal, Hubert: *Zahraniční a bezpečnostní politika vybraných zemí Balkánu*. Masarykova univerzita v Brně, Brno, 2004, str. 179-213.
- Stanković, Siniša. (2012): *Muke po Aleksandru*. Vreme, br. 1104, 1. mart 2012, Beograd. Доступно на: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1038309>
- Степић, Миломир. (2004): *Српско питање-геополитичко питање*. Јантар група, Београд.
- Танасковић, Дарко. (2010): *Неоосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса*. Службени гласник: Службени гласник Републике Српске, Београд.
- Trapans, Jan; Fluri, Phillip, [ed.] (2003): *Defense and Security Sector Governance and Reform in South East Europe*. Volume II: Macedonia, Moldova Romania. GCDCAF, Geneva.
- Trud, Aleksis. (2007): *Geopolitika Srbije*. Službeni glasnik, Beograd.
- Friedman, George. (2009): *The next 100 years: A Forecast for 21st Century*. Doubleday Publishing Group, New York.
- Цвијић, Јован. (1922): *Балканско полуострво и Јужнословенске земље I* [Kindle version]. Књижара Геце Кона, Београд.
- Цвијић, Јован. (1906): *Проматрања о етнографији македонских Словена*. [електронска верзија]. Књижара Геце Кона, Београд.
- Министерство за Внатрешни работи на Република Македонија (2001): „Бела Книга- Тероризмот на т.н. Ослободителна национална армија“, Скопје.
- European Commission (2006): „*Special Eurobarometer: Attitudes Towards European Union Enlargement*“, Brussels.
- Охридски Рамковен Договор (2001). Текст споразума доступан на: <http://mls.gov.mk/index.php?news=450>
- УН, Резолуција ГС 47/225: <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r225.htm>
- Влада на Република Македонија: <http://vlada.mk>
- Државен завод за статистика на Република Македонија: <http://www.stat.gov.mk>
- Меѓународни монетарни фонд, статистички подаци за Републику Македонију: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/weorept.aspx?sy=2006&ey=2009&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=962&s=NGDPD%2CNGDPDPC%2CPPPDP%2CPPPDP%2CLP&grp=0&a=&pr.x=65&pr.y=14>
- НАТО, Самит у Букурешту: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm
- НАТО, Самит у Прагу: www.natosummit.cz/makedonie/php4

УН, Мисија УНПРЕДЕП: http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unpred_p.htm

Dusan Prorokovic

GEOPOLITICAL POSITION OF (FYR) MACEDONIA

Resume

Macedonia does not have the necessary strategic depth. It is geopolitically vulnerable both by geographic vertical and by its horizontal. At the same time Macedonia has some conflicts with all four neighboring countries. This is why all Macedonian governments since its independence looked more or less for a solution in a tighter political and military connection with the USA. The territory of Macedonia has a certain geopolitical significance for the USA. This is why the USA is advocating the maintaining of the existing balance of powers that guarantees survival of Macedonia. Nevertheless the key partners of the USA on the Balkans are Turkey and Albanians. During the mediation in the Macedonian-Albanian conflict the USA has tried to keep in mind the Albanian interests. This resulted in a complicated legal solution which ensured great amount of independence for Albanians (and other minorities). Albanians are using this to strengthen their position which can lead to dissolution of the country. This is why it can be concluded that further insistence on tight binding with the USA can also be an introduction in dissolution of the country. Macedonian stability and its territorial integrity can only be protected in accordance with Serbia, Bulgaria and Greece which would require resolving bilateral conflicts with these neighboring countries.

Keywords: Macedonia, the Balkans, the ethnic composition of the population, interethnic relations, NATO, Atlanticism, Neo-Ottomanism, geopolitics, geo-strategy.

* Овај рад је примљен 01. марта 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. јуна 2013. године.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

УДК 321.01+316.334.3(049.3)

Слађана Младеновић

*Институт за политичке
студије, Београд*

**АНАТОМИЈА
САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ**

**Ђорђе Стојановић,
Живојин Ђурић,**
*Анатомија савремене др-
жаве, Институт за по-
литичке студије, Бео-
град, 2012, 400 стр.*

Једна од најважнијих тема у политикологији, питање државе, обрађена је у монографији *Анатомија савремене државе*, аутора Ђорђа Стојановића и Живојина Ђурића. Ово дело нуди читаоцима широк дијапазон теоријских поставки о држави и дефинисање њене онтологије из различитих аспеката, са фокусом на питање савремене државе и њеног функционисања. Поред разматрања појединих теоријских ставова и праваца, аутори су се упустили у њихову компарацију, са намером да анатомију савремене државе што боље сагледају из различитих углова. Теоријска схватања која су у књизи изнета обухватају и она која стављају државу у први план, и она која представљају могућност њеног одумирања или замене другим облицима организовања и управљања, мада аутори као један од својих основних ставова издвајају чињеницу да држава не може бити сведена на своје делове или аспекте функционисања.

Храброст аутора се огледа у томе што се нису либили да се

упусте у разматрање свих, па и недемократских држава као потенцијално корисних за друштво и грађане, па и за саму државу, али та храброст не иде руку под руку са опредељивањем за недемократске режиме.

Посебна вредност монографије се састоји у томе што аутори нису прибегли уобичајеном линеарно-историјском приступу, који се најчешће примењује када се обрађује тако комплексан појам какав је држава, већ је држави приступљено проблемски, што се огледа у тематским целинама у књизи, које су представљене у пет поглавља: *Теоретски приступи савременој држави; Проблем државног капацитета; Феномен јавне бирократије; Одговорност, имплементација и морфологија државног неуспеха; Србија као слаба држава.*

У првом поглављу аутори запајају да се основна разлика између савремене државе и њених претходних облика састоји у томе што је пре-модерна држава изједначена са сувереном, док се модерни концепти државе ослањају на институционални модел, централизовану бирократију, капацитет за скупљање пореза, стајаћу војску, дипломатске односе и јасно дефинисане и општеприхваћене границе. Савремена држава има низ обележја која је јасно разликују од осталих организација. Последица деловања модерне

државе је политичка мобилизација, пошто она садржи институције које су распрострањене на нивоу целе територије, и све више друштвених група тежи да утиче на државу због унапређења сопствених циљева. Управо је то разлог због кога се аутори слажу са запажањем Мајкла Мана да је држава неизбежан „кавез“ који „заробљава“ поданике. Они, заузврат, покушавају да промене услове под којима живе у држави, што доводи до рађања захтева за грађанским правима. Поданици тиме постају грађани и носиоци колективног суверенитета (стр. 116-117).

„Експлозија“ концепта националне државе која је постала глобални стандард, довела је до формирања бројних бинома који теже расветљавању супстрата државе: држава – појединац, држава – цивилно друштво, унутрашња држава благостања – спољна држава моћи. Ове дихотомије, уместо да расветле природу државе, уносе додатне проблеме јер се фаворизује одређени атрибут на штету неког другог. Од Просветитељства је присутан бином држава – (цивилно) друштво, који су аутори проширили уневши у разматрање и појам доброг друштва, да би потом представили и концепт „државе у друштву“ Џоела Мигдала.

Аналитичка усмереност на државу и побуђено интересовање за њу које је наступило

1980-их година 20. века довело је до проучавања њеног капацитета, односно способности државе да имплементира своје циљеве насупротив могућим противљењима друштвених група и одређеним околностима, чему су аутори посветили друго поглавље књиге. Једно од могућих схватања капацитета је његово одређивање као способности „за ефективно и ефикасно одржавање и обављање типски одређених задатака“. Капацитет не треба сводити на егзистенцијалну способност организације или система, чиме би била наглашена само економска перспектива, већ треба обратити пажњу на чињеницу да у јавним организацијама функције играју значајну улогу (стр. 129). Државни капацитет се елаборира, пре свега, преко функције државне бирократије, односа са друштвеним актерима, и просторних и друштвених домаћаја државе. Управо питање државног капацитета одређује релативну аутономију државе у односу на друштво, што су аутори образложили у првом делу монографије, и „веберизацију“, тј. професионализацију државне бирократије, што је објашњено у трећем поглављу, које се бави феноменом јавне бирократије.

Бирократија, или јавна администрација (која се користи као еуфемизам за бирократију, иако аутори наглашавају разлику из-

међу ова два термина) углавном има негативни контекст. Негативна перцепција бирократије је повезана са синдромом „дрвене траке“, односно са скупом чиновничких процедура које су обележене претераним формализмом, што има за последицу неефикасност, кашњење и пасивност (стр. 217). Управо из тог разлога, аутори узимају у разматрање концепте попут новог јавног менаџмента и новог јавног управљања, који донекле представљају одговор на изазове традиционалном концепту бирократије, односно начелима традиционалне јавне администрације. Нови јавни менаџмент у свом фокусу има исходе, и у теоретском смислу је пре свега окренут организационим наукама, док ново јавно управљање редифинише односе између јавног сектора, друштва и тржишта, тиме што претпоставља интеракцију између актера који су захваћени процесом испоруке јавних услуга, чиме се сврстава у корпус политичких наука. Стога је ново управљање алтернатива јавном менаџменту, јер дотиче питања легалности и легитимности, која су шира од ефективног и ефикасног вођења јавних послова (стр. 249).

У четвртном делу монографије, аутори подвлаче разлику између традиционалног модела „наређуј и надгледај“ и односа у савременој држави, који

су засновани на преговарању и управљању. Управо из тог разлога, аутори дефинишу појмове јавног управљања и јавне политике. Јавно управљање је дефинисано као начин међусобне интеракције заинтересованих актера, који за циљ имају утицај на јавне политике. Поред овог концепта, аутори баратају и термином доброг јавног управљања, који подразумева преговарање у вези са унапређивањем исхода јавне политике и применом принципа и процеса који ће довести до дизајнирања и активирања јавних политика (стр. 268). Јавне политике не могу бити дефинисане тиме што ћемо ограничити аналитичку перцепцију овог феномена, већ применом мултидисциплинарног приступа, јер их можемо одредити преко структурирања рационалне основе за (не)делање у јавном простору, ауторитативне алокације вредности у друштву, и на основу предложеног смера активности појединаца, група или владе у одређеном окружењу, које јавна политика треба да искористи не би ли био реализован одређени циљ (стр. 269).

Након исцрпног дефинисања појмова као што су: питање демократске одговорности, добра јавна политика и процес имплементације, аутори се упуштају у разматрање различитих врста држава, користећи категоријално-појмовни апарат који су успоставили у претходним поглављима књиге, те тако раз-

ликују јаке, слабе и неуспешне државе, а са становишта могућности државе да својим држављанима омогући безбедност (схваћену у најширем смислу као јавно добро), можемо разликовати: јаке, слабе, неуспешне, фрагментирани, фрагилне и урушене државе. Поред тога, аутори представљају читав спектар класификација држава спрам њиховог односа према грађанима.

Основне поставке које су изнете у прва четири поглавља рада представљају увод у поглавље *Србија као слаба држава*. Главни елементи одређивања Србије као слабе државе су: 1) партијска отоманизација која води неефикасним коалицијама; 2) проблеми територијалне дефинисаности; 3) дискрепанца између државе и друштва; 4) економска криза која је структурне провенијенције; 5) хипертрофија клијентелизма и корупције; 6) политички подобна бирократија и некооперативност између административних, политичких и економских елита (стр. 339-340).

У Србији је на делу изоморфичка мимикрија, која се огледа у прибављању легитимности преко сличности са већ легитимизованом организацијом, а у slabим државама као што је Србија поприма „утопистичко-имитаторску“ перцепцију без институционалних капацитета за реализацију обећања (стр. 321). Уколико се присту-

пи српској бирократији из ве-
беријанске позиције, за шта су
се одлучили аутори, мора се
констатовати да је она „поли-
тички уцењена“, и одликује се
недостатком административног
кредибилитета, подложношћу
политичком диктату и амбива-
лентним ставом грађана. „Тран-
зициона синекура“ уз неефика-
сност и корупцију, као и стални
вишак службеника, главна су
обележја бирократије у Србији
(стр. 329).

Корупција је у Србији до-
била статус „културног кода“,
који аутори одређују као „под-
разумевајућу јавно-оперативну
норму“. Појединци који би се
борили против корупције могу
да перципирају своје делова-
ње као контрапродуктивно, јер
управа лишена корупције мо-
же негативно да се одрази на
њих. То даље имплицира да је
у Србији успостављен „коруп-
тивни културни код“, што има
за последицу да је поред по-
стојећих механизма за борбу
против корупције потребно да
се она води и на нивоу: 1) ин-
верзије „културне матрице“; 2)
у оквиру сазнајног оквира у ко-
ме грађани схватају да је њихо-
ва будућност испреплетана са
колеktivном будућношћу срп-
ског друштва; 3) минимума не-
зависности и самодовољности
грађана Србије, која би довела
до уздржавања од коруптивних
радњи (стр. 332-333).

Перманентни спољни при-
тисак и условљавање Србије

доприносе томе да се глобали-
зација и приступање Европској
унији доживљавају као „ме-
та-стварност“ која сужава про-
стор за афирмативно деловање
српских елита. У стварности, у
питању је изговор за расподелу
моћи и привилегија, политичку
сервилност, партијску искључи-
вост, предаторске тежње срп-
ске економске олигархије, не-
могућност мобилизације дру-
штва за стратешке потезе, поли-
тичку подељеност и неспособ-
ност, клијентелизам и корупци-
ју, слабу и редуковану испоруку
јавних добара. Из побројаних
разлога, Србија представља
„школски“ пример слабе држа-
ве (стр. 340). Аутори закључу-
ју да се централна политичка
дилема у развоју демократских
политичких институција у Ср-
бији не тиче модернизације, већ
проналажења секундарних пра-
вила избора на основу којих ће
доћи до уједињења политичких
опција. Другим речима, потреб-
но је јачање интегративних про-
цеса и процедура.

Сва поглавља монографије
Анатомија савремене државе
су тако конципирана да су ауто-
ри имали могућност да закључ-
ке из сваког од њих прогласе
инхерентним својствима савре-
мене државе, али се они на томе
нису зауставили, већ су се опре-
делили за мултидисциплинарни
приступ, чиме је ова моногра-
фија добила на аутентичности.
С друге стране, свако поглавље
представља природан наставак

претходног, у коме се већ елабориране тврдње посматрају кроз призму нових теоријских инпута (нпр. нема разматрања капацитета без теоријског поимања модерне државе; операционализација питања државног капацитета се одвија кроз разматрање практичних, опипљивих карактеристика сваке државе са којим се грађани најпре сусрећу – проблемом бирократије/јавне управе која, опет, у знатној мери одређује државу као слабу/јаку...). Док је некада владар могао да каже: *Држава, то сам ја*, данас се поставља питање шта сваки грађанин има да каже о својој и другим државама; коначно, важно је теоријски „лоцирати“ Србију, односно хируршки прецизно одредити карактер државности и открити проблеме који спутавају њен преображај у функционалну (корисну) државу која ефикасно решава проблеме колективног делања, што према мишљењу аутора ове монографије, треба да представља њен основни циљ. Богата библиографија, јединствени и широки обухват тема и темељно и исцрпно пропитивање феномена државе ће несумњиво ову монографију уврстити у списак обавезне литературе за студенте и истраживаче који се баве корпусом друштвених наука.

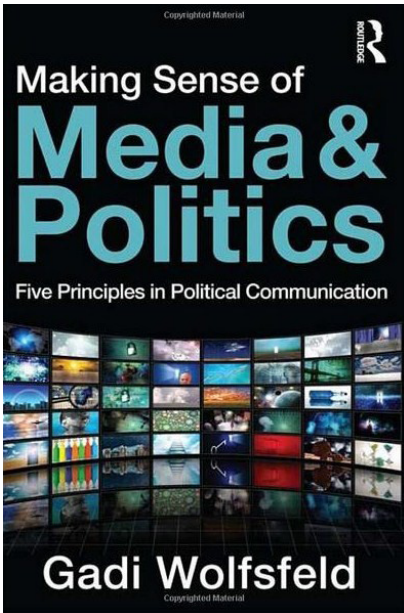

УДК 316.774:32(049.3)

Адријана Стојановић

Институт за политичке студије, Београд

**ПОИМАЊЕ МЕДИЈА
И ПОЛИТИКЕ:
ПЕТ ПРИНЦИПА
ПОЛИТИЧКЕ
КОМУНИКАЦИЈЕ**

**Gadi Wolfsfeld, Routledge,
2011. p 150,**

*Making Sense of Media and
Politics: Five Principles in
Political Communication*

Књигу *Making Sense of Media and Politics: Five Principles in Political Communication* (Поимање медија и политике: пет принципа политичке комуникације) је објавила издавачка кућа Routledge на енглеском

језику 2011. године. Гади Волфсфелд (Gadi Wolfsfeld), аутор овог дела, професор на катедри политичких наука и комуникација на Хебрејском универзитету у Јерусалиму, уводи читаоце у најважније концепте који служе као оквир за испитивање односа медија и политике, фокусирајући се на земље са развијеном демократијом.

Идентификујући пет принципа политичке комуникације, аутор испитује политичке чиниоце који обликују и шаљу политичке поруке и медије који трансформишу политичке поруке и ефекат свега тога на свест грађана. Резултат је кратко, корисно упутство за разумевање шире слике света медија и политике, које је истовремено добра основа за даља истраживања на овом пољу.

Аутор, који је водећи светски истраживач политичке комуникације, раслојава политику и медије на пет кључних принципа:

1. Политичка моћ се обично може превести у моћ или превласт над информативним медијима.

2. Када власти губе контролу у политичком окружењу, тада губе и контролу над медијима.

3. Независно новинарство је мит. Апсолутно независно и објективно новинарство не постоји.

4. Медији су изнад свега посвећени томе да испричају

добру причу, што често може имати велики утицај на политички процес. Уочава се употреба нове форме наративног приповедања.

5. Информативни медији манипулативним деловањем теже да остваре најзначајнији утицај на обликовање свести јавног мњења на ненамеран и неприметан начин.

Први принцип истиче да се политичка моћ често може превести у моћ или превласт над информативним медијима, тј. у превагу утицаја извршне власти на већину новина и магазина, својеврсну контролу (или бар присмотру) радио и ТВ станица и грубо мешање у својинске односе неких водећих новинских кућа (поглавље 1, стр. 2). Аутор наводи да постоји снажна потреба политичких субјеката да утичу на медије и да преко њих у јавности мобилишу подршку за своје политичке платформе. Ова чињеница доприноси томе да они који имају политичку моћ не само да лакше добијају медијски публицитет, него су и у много бољој позицији да пренесу своју поруку. Мање моћне групе најчешће добијају прилику да се појаве у вестима само ако ураде нешто необично или непристојно. Аутор даје примере групе за заштиту животиња (*PETA*) чији су активисти протествовали наги, затим ватрогасаца који су захтевали већа примања и биц-

иклиста који су протествовали против нафтног загађења ваздуха и промовисали еколошке облике транспорта. Иако мање моћне групе могу бити присутне на друштвеним мрежама оне и даље имају мање изгледе да привуку пажњу на дужи временски период у већим културолошким дискурсима.

Волфслелд, такође, разматра предности и ограничења нове технологије која је коришћена да привуче пажњу политичких лидера. С једне стране, нове технологије попут смарт телефона омогућавају да се информације дистрибуирају са и до било које тачке на планети, али са друге стране, мање доприносе у доношењу реалних политичких промена.

Последица ауторовог првог принципа се огледа у начинима на који политички актери настоје да контролишу медије, у чему немају увек успеха јер их сами догађаји превазилазе. Аутор наведено илуструје разноликим примерима као што су контролисање важних догађаја, контролисање протока информација (или губљење контроле у случају одлива информација) и контроле опште друштвене сагласности. У сваком од ових сегмената контроле, медији одолевају утицајима политичких чинилаца, покушавајући да успоставе независан програм, нешто што аутор карактерише као циклус „политика-медији-

политика“⁴. Политички актери настоје да обликују друштвени консензус кроз медије. Међутим, медијско извештавање може ослабити и консензус и довести до различитих политичких исхода. Примери иницијално супростављених извештавања о ратовима у Вијетнаму и Ираку илуструју поменути циклус, као што то чини и улога нових медија у креирању прича о Абу Граиб затвору (у доба Садама Хусеина, хиљаде политичких затвореника биле су мучене и убијане у овом затвору). Јасно је да медији постају доминантно средство бизниса и промоције интереса корпоративних и политичких центара моћи.

Други принцип „када власт губи контролу над политичким окружењем, губи контролу и над медијима“ се користи да објасни различиту улогу информативних медија у време рата и у покушајима да се успостави мир (поглавље 2, стр. 3). Медијски публицитет неуспешних војних акција, несрећа и „пријатељске ватре“ може отежати намере политичког врхова да прикажу ратне операције као успех. Такође, као важна илустрација тешкоћа са којима се суочавају модерни лидери у дигиталном добу, наводи се обелодањивање стотина хиљада поверљивих извештаја америчких амбасада широм света које је прво објавио сајт

Викиликс током 2010. године. Аутор, затим прелази на упоређивање два озбиљна покушаја да се заврше сукоби у Северној Ирској 1985. и 1998. године и проширује идеју да су медији у северној Ирској одиграли важну улогу у остварењу мировног споразума.

Кроз трећи принцип се наглашава постојање велике илузије да у демократском поретку парламентаризма и вишестранацја постоји независно новинарство као нешто што се само по себи подразумева, што постоји независно од било којих интереса, вредносних оријентација, политичких опредељења, власничких односа (поглавље 3, стр. 4). У данашње време тврдња да независно новинарство постоји је својеврсни идеолошки плашт који скрива чињеницу да је слобода медија само идеал и да апсолутно независно, непристрасно и објективно новинарство не постоји, нити је оно као такво могуће. Постоје само мање или више објективни и непристрасни медији, као и мање или више непристрасни и професионални новинари. Несумњиво је да су медији у некој мери зависни од елемената друштвене структуре, чија усклађеност у функционисању обезбеђује егзистенцију друштва. Најважнији фактори у одређивању који догађаји ће бити медијски покривени имају везе са оним што

аутор означава као културну, идеолошку или комерцијалну пристрасност. Моћ ових врста пристрасности је укореењена у чињеници да оне у многим случајевима нису тако очигледне. Из тог разлога, аутор тврди да већина људи која се ослања на вести не размишља заправо колико имају мало увида у оно што се заиста дешава у свету (аутор се ослања на примере као што су „Тиндалови извештаји (<http://tyndallreport.com>)“ и вести о избору Барака Обаме 2008).

Четврти принцип се односи на још једну од пристрасности присутних у медијима-више него било чему другом, медији су посвећени томе да испричају добру причу, што често може да има велики утицај на политички процес (поглавље 4, стр. 4). Аутор примећује како нове форме наративног приповедања могу утицати на обликовање политичке комуникације, будући да залазе у подручја људских мисли, осећања, инстинката и сентимената. Може се лако приметити да новинари више напора улажу да приграбе пажњу публике него што улажу у спремност да обезбеде објективно информисање као најузвишеније професионалне и етичке принципе своје струке. Пренаглашена драматизација и преокупираност скандалом може бити јасан пример како се потискују теме од општег ин-

тереса, замењујући их популарним, „траженим“ садржајима. На тај начин уз позивање на интерес и очекивања циљних група, медији конструишу стварност која је, мање или више, скривена промоција одређених уских интереса. Сумирајући огромна истраживања, потврђује се да су медији важна карика у предизборном периоду, но од њих се очекује аналитичност, информативност и истраживање, а не сензационализам и површност.

Последњи принцип се фокусира на утицај медија, као кључног актера јавне сфере, на квалитет друштвених односа и удела у општем, демократском развоју (поглавље 5, стр. 5). Испитује се у којој мери се реалност у некој држави разликује од медијских извештаја и описа стања у истој, односно на који начин се може говорити о ефектима медија на свест о томе у каквој се држави и на који начин живи. Дакле, утицај медија је огроман, директан и истоветан и медијски садржаји се увлаче директно под кожу прималаца порука тако да се може говорити о индиректним и дуготрајним утицајима, пре свега на колективно поимање друштвене стварности. Реципијенти врло често медијски конструкт (симболичку репрезентацију стварности) доживљавају као „праву реалност“, односно оно што је једна од могућих инте-

претација стварности доживљава се као једино могућа, природна и саморазумљива. Зато се природа утицаја медија, као интегралног елемента за формирање вредности у друшву, може сматрати невидљивом. Овај принцип је представљен кроз неколико социјално психолошких експеримената који се одвијају незапажено од стране реципијената, који су обично несвесни њиховог утицаја.

Док постоји бар мало расправе о могућим разликама између традиционалних и нових медија, готово да не постоји дискусија о разликама између телевизије, новина и радија или дискусија о разлици између националних и локалних вести. Књига је написана у конverzационом стилу са јасном структуром која ће привући велико интересовање у циљу стицања основног али и темељног разумевања моћне улоге коју медији имају у обликовању политичких исхода. Аутор гради јаке аргументе како би подржао изнетих пет принципа и подстиче критичко размишљање међу читаоцима како би постали софистициранији реципијенти вести. У оквиру ове структуре, Вулфелд представља широк спектар студија и истраживања политичке комуникације, илуструјући аргументе примерима преузетим примарно из политичког живота САД, Волфелд прво испитује како

моћ делује у сложеним, медијима засићеним друштвима. Како аутор тврди, „моћ долази у многим облицима“, укључујући и ону која је стању да усмери медијску пажњу на неки догађај или дешавање.

Током 2011. године однос између медија и политике је био додатно заплетен. Левесон-ова истрага новинарске праксе и етике, као и сазнања дневног листа Гардијан (*Guardian*) и Лондонске школе економије и политичких наука бацила су ново светло на позната дешавања као што су телефонско прислишкивање новинара, односно на улогу друштвених мрежа у организовању уличних немира у Великој Британији. Након бурног периода за политику и медије ова студија ће привући оне који су заинтересовани за потпуно разумевање улоге коју медији имају у обликовању политичких исхода.

Књига објашњава и разматра истраживања и оно што знамо о модерној политичкој комуникацији на аналитички, јасан начин у форми поменутих пет принципа. Књига има 150 страница што значи да широка перспектива понекад има приоритет над дубином и детаљима у прегледу истраживања, али успева да обезбеди свеобухватну и тачну слику стања у истраживању. Могло би се рећи да књига има карактер уводног штива, али за разлику од многих других

сличних издања, има аналитички фокус што је чини вредном читања за оне коју су већ у тој тематици.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs или на ipsbgd@eunet.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) - . - Београд (Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Eseloge d.o.o.). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-318. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XX vol. 40. № 2/2013.

9 770354 598003